

CANDID
SAU
OPTIMISMUL
1769

românește de *Al. Philippide*

Voltaire optimist? Da, văzuse și el în tinerețe lumea în culori trandafirii. Chiar în refugiul de la Cirey, după atâtea deziluzii și amărăciuni, în Mondenul mai exprima încă plăcerea de a trăi pentru a se bucura de luxul rafinat al timpului său. De atunci însă experiența vieții îi modificase părerile. După Potsdam, mai ales, îl irita insistența cu care anumiți scriitori francezi, legați de cercurile reacționare, propagau teza leibniziană¹ a excelenței stărilor de lucruri de pe planeta noastră. Acest optimism metafizico-moral nu putea fi pe placul burghezici angajați în lupta împotriva orânduirii feudale. Voltaire îndeosebi nu putea admite că totul merge de minune în societatea în care te izbea contrastul dintre luxul unei clase trândave și mizeria țăranimii, în care cenzura te împiedica să denunși nedreptățile și în care câteva rânduri pe un petiu de hârtie cu semnătura regelui te trimiteau pe viață la Bastilia.

Pe vremea când, la Cirey, doamna du Châtelet lucra la cartea sa de inspirație leibniziană Instituțiile fizice, încercase și Voltaire să adîncească Theodicea, opera fundamentală a filozofului german. O găsisse însă obscură. Filozofia de orice soi îl dezgusta. În Elementele filozofiei lui Newton din anii de preocupări științifice de la Cirey, Voltaire se arătase și mai aspru față de Leibniz, ceea ce îi atrăsese critica unui profesor

¹ Leibniz (1646—1716), filozof idealist german, care afirma că totul este spre bine în această lume, cea mai bună din cele sînt posibile.

de la Göttingen, Martin Kahle (1744). Se discuta mult Leibniz în Franța după 1730. Cu acel prilej, iezuiții de la Trévoux creaseră termenul „optimism”, care prinsese. Frederic, pe atunci prinț moștenitor al Prusiei, la începutul schimbului său epistolar cu Voltaire, atrăsese atenția acestuia asupra lui Christian Wolf, un discipol al lui Leibniz, care se bucura de mare faimă în țările germanice. Wolf dăduse, în legătură cu existența răului în lume, o explicație deosebit de profitabilă regimului monarho-feudal. Răul și binele se împletesc în lume, dar din întrepătrunderea lor rezultă totdeauna un bine. O nelegiuire, o catastrofă pot da naștere la o stare de lucruri favorabilă unor numeroase categorii umane. Că societatea vremii este cea mai bună din cîte vor fi existînd pe lume, iată o doctrină excelentă pentru tronurile sprijinite pe feudalitate și biserică. Să nu se mai plîngă nimeni, să nu se mai ceară reforme, fiindcă ceva mai bun nu se poate înfăptui pe pămînt!

Wolfismul începuse să se răsplîndească și în Franța. Un Curs scurt de filozofie wolfiană apare la Amsterdam în 1743, în 3 volume, prin strădania unui oarecare Jean Deschamps. Voltaire, care, în Discursuri asupra omului adaptate în versuri după Pope (1738), nu luase încă poziție, începe acum să ironizeze în corespondența lui acest optimism de comandă cu substrat de clasă. După trista experiență de la Curtea din Potsdam, îi opune chiar, în mod sistematic, un pesimism sarcastic. Este semnificativă, din acest punct de vedere, mica povestire Istoria călătoriilor lui Scarmiento, compusă la sfîrșitul lui 1753. Eroul străbate o bună parte din țările Europenei, Asiei și Africii de Nord. De pretutindeni este silit să fugă în grabă spre a evita închisoarea sau moartea. Lumea întreagă este o temniță în care nu poți trăi decît cu călușul la gură.

Evenimentele anilor următori au justificat pe deplin întu-necatele vederi ale filosofului de la Deliciile Genevei. Izbucni războiul, care va fi numit „de șapte ani”, la numai cîțiva ani de la pustiirile celui de succesiune la tronul Austriei. Alte sate jefuite sau distruse, alte zeci de mii de vieși secerate pentru huzurul celor mari! Consternarea era cu atît mai mare cu cît acest flagel izbucnea la puțin timp după un cataclism natural — biserica se grăbise să-l numească un avertisment al divinității — care înspăimîntase țările Apusului la sfîrșitul lui

1755. Un groaznic cutremur distruge Lisabona; flăcările mistuiscă ceea ce se mai salvase de sub dărîmături; mulți dintre locuitorii care nu fuseseră striviți sub ziduri prăvălite fuseseră măturați de valurile oceanului năpustite asupra uscatului. Dezastrul izbise imaginațiile și dădea de gîndit tuturor filozofilor, leibnizienilor-wolfigiți în primul rînd. Zeci de broșuri în numeroase limbi relatau nenorocirea în amănunte impresionante, ilustrate de gravuri. Cum ar fi putut Voltaire să scape un astfel de prilej fără să-și spună cuvîntul? La cîteva luni după cutremur, în 1756, apare la Geneva, în editura lui Cramer, broșura intitulată *Poem asupra dezastrului din Lisabona*. Discuția asupra optimismului reizbucnea cu vigoare crescută. Totul merge bine? scria Voltaire în versurile sale; există un Dumnezeu iubitor de oameni care le drămuiește cu înțelepciune binele și răul, astfel ca la sfîrșit toată lumea să fie mulțumită? De ce atunci peste tot persecuții, închisori, războaie, distrugeri și, culmea, cele 40.000 de victime ale cutremurului de pe coasta portugheză? Să mai credem pe cuvînt filozofi ca Leibniz și Wolf, urmași de teologii care le țin hangul? Bayle cu veșnica lui îndoială a fost mai înțelept decît toți. Teribil rechizitoriu împotriva divinității predicate de religiile revelate și de filozofiile idealiste! Existența supra-evidentă a răului natural și a celui social devenea în mîinile lui Voltaire o armă de temut. Oricum, poemul nu se termina cu îndemnuri la un pesimism absolut:

„Odată va fi bine, aceasta ni-i nădejdea;
Că totu-i bine astăzi, ce cruntă nălucire!”

Se lăsa deci o porțiță speranței. Prin ce mijloace vom ameliora viața pe pămînt? Răspunsul îl va da *Candid*.

Poemul asupra dezastrului din Lisabona pusese în mișcare multe pene. Răsăreau din toate părțile articole și broșuri despre Originea răului fizic și moral și multe altele cu conșinut asemănător, căutînd care mai de care să salveze ceva din optimismul wolfigian, balon de oxigen atît de necesar agoniei orînduirii feudale. Voltaire își dădu seama că trebuie să mai intervină o dată în dezbatere. N-o mai făcu în versuri și nici nu alese calea dizertației filozofice, ci scrisese *Candid*, capodopera romanului filozofic, „rezumat al tuturor operelor sale”, cum

l-a caracterizat *Flaubert* într-o scrisoare. L-a compus în vara lui 1758, poate în cursul unei călătorii în Palatinatul renan, unde se dusesse să predea electorului o importantă sumă de bani cu dobândă grasă. Cartea, tipărită de *Cramer*, a apărut la Geneva în primele luni ale lui 1759, fără indicarea editorului. Titlul: *Candid sau optimismul*, tradus din limba germană de dl. dr. *Ralph. Attt.* Anonimat prudent. Nu pentru prima și nici pentru ultima oară folosea *Voltaire* procedeul atribuirii diverselor sale opere unor personaje fictive sau de mult răposate.

Furtuna dezlănțuită la Paris în acel an demonstra că autorul avusese dreptate să nu-și mărturisească nici acest roman. Procurorul general al Parlamentului din Paris ordonă confiscarea unei ediții sub presă, în vreme ce toată preoșimea catolică sârea ca arsa: „Scandal! Infamie! Cartea batjocorește Providența!” Dar tipărițiile clandestine, sau clandestin introduse în Franța, se succed în cadență de cîteva pe an: peste patruzeci pînă la moartea lui *Voltaire*! Firește, bănuielile au căzut îndată asupra lui. Cum să nu-i recunoști „gheara”, inimitabila-i ironie, maniera folosirii aventurilor extraordinare pentru a face procesul societății feudale, al abuzurilor ei, al ineptiei ideologilor care o mai sprijineau? Din calmul *Deliciilor*, *Voltaire* combate destul de alene pe acei care îi atribuie *Candid*: „Ce-i gluma asta? n-am eu altceva mai bun de făcut?” sau: „Abatele *Pennetti* susține mereu că eu am pus pe drum pe *Pangloss* și pe *Candid*, dar, cum eu găsesc această lucrare cu totul contrarie hotărîrilor *Sorbonei* și decretelor bisericești, susțin că n-am nici un amestec cu ea...” Strașnică dezminșire! Echivala cu o recunoaștere, fiindcă nici Parlamentul, nici *Sorbona*, nici *Vaticanul* nu ar fi putut arăta, de la farsa cu dedicația lui *Mahomet*, vreă scriere de a lui *Voltaire* care să nu fi fost o piatră aruncată în grădinile lor.

Candid, *Pangloss*, *Cunigunda* și fratele ei, *Cacambo*, *Martin* și siguranții din jurul lor au fiecare rostul lui, valoarea lui demonstrativă. Vîrtejul lor de aventuri, de la castelul west-falian, unde eroul iubise pe *Cunigunda* și ascultase învîștătura wolfiană a lui *Pangloss*, și pînă la reuniunea lor pe malurile *Bosforului*, o lume întreagă creată de *Voltaire* după chipul și asemănarea celei reale, cadrul înlănțuirii unor întâmplări extraordinare, dar totuși verosimile, toate tind spre

același scop: să dovedească universalitatea răului, adine înrădăcinat în societatea omenească. *El* provoacă, negreșit, calamități naturale, dar de cele mai multe ori și-l cășunează oamenii înșiși. Toși, unii altora? Nu, cei umili pătimește de pe urma celor puternici. Regii declanșează războaie. Nobilii se opun fericirii tinerilor îndrăgostiți din prejudecăți de clasă. Negustorii și cămătarii, ca nelnduratul olandez Vanderdendur, cusap al sclavilor săi, sînt adevărate păsări de pradă, pîndindu-și victimele la strîmtoare. Cea mai mare pacoste o constituie însă preoșimea religiilor oficiale, cu mania, interesată de altfel, de a învrăjbi credincioșii în jurul unor chișibuguri teologice; intoleranța lor atrage, în cazul cel mai bun, cîteva zeci de nuiete la spate, dar duce adesea la rug. Cînd cuvioșii părinși iezuși sînt lăsați de capul lor, creează, ca în Paraguay, niște teocrații minunat organizate, pentru a îndobitoci și exploata pe băștinași. Un singur colț fericit pe acest pămînt: Eldorado! Păcat însă că există numai în literatura utopiilor.

Filozofia povestirii? S-o căutăm oare în scepticismul și indiferența disprețuitoare a seniorului venețian cu nume elocvent, Pococurante? Voltaire mărturisea prietenului său Thieriot că are cu acesta multe asemănări. Totuși, *Candid* nu-i aprobă egoismul. În limanul găsit, în sfîrșit, de el și de ai lui pe malurile Bosforului, în țară păgînă, își dă seama că tot ceea ce avem mai bun de făcut în viață este „să ne cultivăm grădina”. Speranța din Poemul asupra dezastrului din Lisbona duce deci la un îndemn de acțiune concretă: în vreme ce puternicii lumii ne chinuiesc cu focul tunurilor și al rugurilor, cei oprimași pot începe — izolași sau pe mici grupuri — opera măreașă de transformare a societății; cum? făcîndu-și fiecare datoria, exercitînd o acțiune socială în mediul în care trăiește și muncește. Acest apel la activitatea practică încheiea gura lui Pangloss, eternul teoretician al „cele mai bune lumi posibile”, al „răului aparent din care se naște în mod matematic un bine real”. Amarele dezmințiri ale vicții nu au putut scoate pe acest metafizician găunos din buchea tratatelor lui Wolf.

Scinteietor de spirit, savuros în povestirea aventurilor în care, din extraordinar și fantastic, ne întoarcem la ficecare filă spre trista realitate a contradicțiilor societății feudale; scris

cu arta subtilă a sarcasmului neerușător față de putreciziunea unei orânduiri perimate, *Candid*, nu este numai capodopera romanului filozofic, ci și una dintre cele mai înalte înfăptuiri ale literaturii universale.

Voltaire s-ar fi mirat poate, acum două secole, dacă cineva l-ar fi asigurat că această improvizație genială va fi, după moartea lui, scrierea cea mai citită din vasta lui producție; mai preșuită decât tragediile pe care se bîzua în primul rînd pentru a trece la nemurire; mai mult decât voluminoasele lui sinteze istorice. Adesea, posteritatea leagă de numele unui mare scriitor o singură operă, intens reprezentativă. Voltaire, pentru milioane de cititori, este astăzi mai ales autorul lui *Candid*.

Capitolul I

CARE ARATĂ CUM CANDID A CRESCUT INTR-UN CASTEL FRUMOS ȘI CUM A FOST ALUNGAT DE-ACOLO

Era odată în Vestfalia, în castelul domnului baron de Thunder-ten-tronckh, un băiat căruia natura îi dăduse apucăturile cele mai blinde. Îi cetca sufletul pe față. Judeca lucrurile destul de bine deși avea o minte foarte simplă: cred că din cauza asta îl chema Candid. Vechii slujitori ai casei bănuiau că era fiul surorii domnului baron și al unui preacinstit și bun gentilom de prin partea locului dar cu care domnișoara nu voise să se mărite pentru că nu putuse să-i facă dovadă decât de șaptezeci și unul de înaintași în spița neamului iar restul arborelui său genealogic se pierduse cu trecerea timpului.

Domnul baron era unul din cei mai puternici seniori ai Vestfaliei și asta fiindcă palatul lui avea uși și ferestre. Odaia cea mare era chiar și tapetată. Cu toți clinii din curte putca la nevoie să facă o haită de vânătoare; rîndașii făceau pe hăitașii; preotul din sat era duhovnicul contelui. Toți îi ziceau „monse-niore” și făceau haz cînd spunea snoave.

Doamna baroană, care avea vreo trei sute cincizeci de livre¹, era la mare cinste din pricina asta și primea musafirii cu măreție, ceea ce sporea respectul lumii față de dînsa. Fiica ei Cunigunda, în vîrstă de șaptesprezece ani, era roșie la față, strălucitoare, grasă și

¹ Cam 175 kg. (p. r.).

nurlie. Fiul baronului era în toate vrednic de tatăl lui. Preceptorul Pangloss era oracolul casei și Candid îi asculta lecțiile cu toată încrederea vîrstei și a firii pe care o avea.

Pangloss predă metafizico-teologo-cosmolo-tontologia. Dovedea în chip admirabil că nu este efect fără cauză și că, în această lume care e cea mai bună din toate lumile cu putință, castelul monseniorului baron era cel mai frumos dintre toate castelele și doamna baroană cea mai bună dintre toate baroanele posibile.

— E demonstrat, zicea el, că lucrurile nu pot fi altfel: pentru că, totul fiind făcut în vederea unui scop, totul este în chip necesar făcut pentru scopul cel mai bun. Nasurile au fost făcute ca să poarte ochelari; de aceea avem ochelari. Picioarele sînt în chip evident alcătuite ca să poarte ciorapi și de aceea avem ciorapi. Pietrele au fost formate ca să fie cioplite și să se facă din ele castele, de asta monseniorul are un castel foarte frumos: cel mai mare baron al ținutului trebuie să aibă casa cea mai frumoasă; și porcii fiindcă au fost făcuți ca să fie mincați, mincăm carne de porc toată vremea; prin urmare cei care au spus că toate sînt bune au spus o prostie; trebuiau să spună că toate sînt cum nu se poate mai bine.

Candid asculta cu atenție și credea cu nevinovăție, și asta fiindcă i se părea că domnișoara Cunigunda era strașnic de frumoasă deși nu-și lua niciodată îndrăzneala să-i spună acest lucru. Se gîndea că după fericirea de-a te fi născut baron de Thunder-ten-tronckh, al doilea grad de fericire era să fii domnișoara Cunigunda, al treilea s-o vezi în fiecare zi și al patrulea s-ascuți lecțiile magistrului Pangloss, cel mai mare filozof al provinciei și prin urmare al lumii.

Odată Cunigunda, pe cînd se plimba prin preajma castelului în păduricea care se chema parc, văzu într-un tufiș pe doctorul Pangloss care dădea o lecție de fizică experimentală fetei în casă a mamă-si, o brunetă foarte drăguță și foarte docilă. Cum domnișoara Cunigunda avea multă aplecare către știință,

observă cu de-amănuntul experiențele repetate la care fu martoră, văzu limpede rațiunea suficientă¹ a doctorului, efectele și cauzele, și se întoarse acasă foarte zbuciumată, foarte gînditoare, plină de dorința de a ajunge și ea savantă, gîndindu-se că ar putea foarte bine să fie rațiunea suficientă a junelui Candid care și el la rîndul lui ar putea să fie a ei.

Pe cînd se întorcea la castel întîlni în drum pe Candid și se înrîci; Candid se înroși și el; ea îi dădu bună ziua cu glasul pe jumătate și Candid vorbi cu ea fără să știe prea bine ce-i spune. A doua zi, după prînz, după ce se ridicară de la masă, Cunigunda și cu Candid se nimeriră împreună în dosul unui paravan; Cunigunda se făcu că-și scapă pe jos batista. Candid ridică batista; ea îl luă cu nevinovăție de mînă, tînărul sărută cu nevinovăție mîna domnișoarei cu o vioiciune, cu o simțire, cu o gingășie deosebită; gurile lor se întîlniră, ochii li se aprinseră, genunchii începură să le tremure și mîinile să umble în toate părțile. Domnul baron de Thunder-ten-tronckh trecu pe lângă paravan și, văzînd aceea cauză și acel efect, dădu afară din castel pe Candid cu zdravene picioare în spate. Cunigunda leșină; cînd își veni în fire mîncă o chelfăneală de la doamna baroană; și a fost mare mîhnire în cel mai frumos și mai plăcut dintre toate castelele cu putință.

Capitolul II

CE A FĂCUT CANDID CÎND A AJUNS PRINTRE BULGARI

Candid, alungat din paradisul pămîntesc, merse multă vreme fără să știe încotro, plîngînd, ridicînd ochii la cer și întorcîndu-i adesea către cel mai fru-

¹ Principiu al lui Leibniz, potrivit căruia nimic nu există sau nu se face fără o *rațiune suficientă*. (Invocat în mod ironic.) (N. L.)

mea castel dintre toate castelele, în care locuia cea mai frumoasă dintre baronițe. Se culcă flămînd pe cîmp, între două brazde; ninge cu fulgi mari. A doua zi, înghețat de frig, se țiri cum putu pînă la orașul din apropiere care se chema Valdborghoff-trarbk-dikdorff, fără un ban, mort de foame și de osteneală. Se opri îndurerat la ușa unui circiumi. Doi bărbați îmbrăcați în haine albastre¹ îl văzură.

— Camarade, zise unul, ia uite ce flăcău voinic; și are și înălțimea care trebuie.

Se apropiară amîndoi de Candid și îl postiră foarte curtenitor la masă.

— Domnilor, le spuse Candid cu o fermecătoare modestie, îmi faceți mare cinste dar n-am cu ce să-mi plătesc mîncarea.

— Vai, domnul meu, îi spuse unul din cei doi cu haină albastră, persoane cu chipul și cu meritele dumitale nu plătesc niciodată; ia spune și ce înălțime ai? eu zic că ai cinci picioare și jumătate.

— Da, domnilor, chiar atîta am, zise el cu o plăcîiune.

— Atunci, șezi cu noi la masă; nu numai că o să-ți plătim noi mîncarea, dar o să-ți dăm și de cheltuială. Cum se poate ca un om ca dumneata să nu aibă nici un ban; oamenii trebuie să se ajute unii pe alții.

— Aveți dreptate, zise Candid; așa zicea și domnul Pangloss și văd că toate sînt cum nu se poate mai bine.

Îl rugară să primească cîtiva scuzi; el luă banii și voi să semneze o chitanță; ceilalți spuseră că n-au nevoie și se așezară cu toții la masă:

— Nu-i așa că iubești pe...

— O! da, răspunse el, iubesc pe domnișoara Cuni-gunda!

— Nu, spuse unul din domnii accia, noi te întrebăm dacă iubești pe regele bulgarilor.

¹ Aluzie la recrutorii prusieni care erau îmbrăcați în albastru. Voltaire în capitolul acesta îi poreclește pe prusieni bulgari; francezii sînt numiți abari (n. l.).

— Cum să-l iubesc dacă nu l-am văzut niciodată!
— Se poate? rege ca el nu se mai află! Hai să bem în cinstea lui!

— Cu cea mai mare plăcere, domnilor!

Și bea.

— Bun! spun ceilalți. De-acum înainte ești sprijinul, apărătorul și croul bulgarilor; te-ai căpătuit și ai să te umpli de glorie.

Și îndată îi pun lanțuri la picioare și îl duc la regiment. Aici îl pun la moștru, la dreapta, la stînga, bagă vergeaua în pușcă, scoate vergeaua, ochește, trage, întinde pasul, bate talpa și îi mai dau și treizeci de nuiele la spate; a doua zi trebuia merge mai bine și mănîncă numai douăzeci de nuiele; a treia zi îi dau numai zece și camarazii se uită la el ca la o minune.

Candid, uluit cum era, nu-și dădea încă bine seama cum devenise erou. Într-o zi de primăvară ce-i veni lui? porni singur la plimbare, și merse tot înainte crezînd că omul ca și animalul are dreptul să se folosească de picioarele lui așa cum îi place. Nu făcu nici două leghe și se pomeni că patru alți eroi, înalți și zdraveni, îl ajung din urmă, îl leagă și-l duc la închisoare. Fu întrebat după lege ce-i place mai mult: să-i tragă tot regimentul cîte treizeci și șase de nuiele sau să fie dăruit cu douăsprezece gloanțe de plumb în cap. Degeaba spuse el că voința omului e liberă și că n-avea poftă nici de una, nici de alta; trebui să aleagă. Se hotărî pe temeiul acelui dar de la Dumnezeu, care se cheamă libertate, să aleagă nuielele. De treizeci și șase de ori trebuia să trecă prin fața regimentului și fiecare soldat să-i tragă cîte o nuia; a trecut de două ori. Regimentul era alcătuit din două mii de oameni; s-a ales cu patru mii de lovituri care de la ceafă pînă la șezut i-au dezgolit mușchii și nervii. Cînd să înceapă a treia oară, Candid, care nu mai putea, ceru ca o favoare să fie împușcat. Căpătă această favoare. Îl legară la ochi și îl puseră în genunchi. Regele bulgarilor, care tocmai trecea

pe-acolo, întrebă ce-a făcut osînditul și, cum era foarte deștept, înțelese după ce vorbi cu Candid că acesta era un june metafizician care habar n-avea ce-i pe lume și îl iertă de pedeapsă cu o mărinimie care va fi slăvită în toate jurnalele și în toate vremurile. Un chirurg cumsecade îl vindecă pe Candid în trei săptămîni cu cataplasmele prescrise de Dioscoride. Începuse tocmai să i se prindă pielea și putea acum să umble cînd regele bulgarilor se război cu regele abarilor.

Capitolul III

CUM A FUGIT CANDID DE LA BULGARI ȘI CE S-A MAI ÎNTÎMPLAT CU EL

Nimic nu era așa de frumos, de sercheș, de strălucit și de bine orînduit cum erau cele două oștiri. Trîmbițele, surlele, oboii, tobele, tunurile alcătuiau o armonie cum nici în infern nu se află. Mai întîi tunurile au doborât cam șase mii de inși de fiecare parte; pe urmă puștile au mai scos din cea mai bună lume care există vreo nouă sau zece mii de ticăloși care o infectau. Baionetele au fost și ele rațiunea suficientă a morții cîtorva mii de oameni. Cu totul au fost scerate la vreo treizeci de mii de suflete. Candid, care tremura ca un filozof, se ascunse cum putu mai bine tot timpul cît a ținut acest măcel eroic.

În sfîrșit, cînd cei doi regi puseră să se cînte un *Te-Deum*, fiecare în tabăra lui, Candid se gîndi că ar fi mai bine să se ducă să mediteze aiurea asupra efectelor și a cauzelor. Trece peste mormane de morți și de muribunzi și ajunge într-un sat de prin apropiere, care era numai cenușă: era un sat abar; îi dăduseră foc bulgarii după legile dreptului public. Într-un loc niște bărbați potricăliți de lovituri se uitau cum mureau soțiile lor înjunghiate, cu copii la sinul plin de sînge; mai încolo niște fete cu pînte-

cele spintecat, după ce îndestulaseră nevoile naturale ale citorva eroi, își dădeau sufletul; altele, pe jumătate arse, se rugau să le omoare. Bucăți de creier erau împrăștiate pe jos, alături de brațe și picioare tăiate.

Candid plecă de-acolo cît mai repede și ajunse în alt sat; acesta era al bulgarilor și eroii abari făcuseră aici la fel. Candid, călcînd pe trupuri încă vii și făcîndu-și drum prin dărîmături, ieși în sîrșit din teatrul războiului, cu cîteva merinde în ranișă și fără să uite pe domnișoara Cunigunda. Merindele i se isprăviră cînd ajunse în Olanda; cum însă auzise că în țara aceea toată lumea era bogată și că oamenii erau buni creștini, se gîndi că o va duce aici tot așa de bine ca în castelul domnului baron pînă a nu fi alungat din cauza ochilor frumoși ai domnișoarei Cunigunda.

Ceru de pomană citorva inși cu mutre grave, dar aceștia li răspunseră toți că, dacă nu se lasă de meșeria asta, are să nimerescă într-o casă de corecție, să învețe acolo cum să trăiască.

După aceea intră în vorbă cu unul care cuvîntase singur despre milostenie un ceas în șir, în fața unei mari adunări de oameni. Oratorul acesta se uită la el chiorlș și li spuse:

— Ce cauți aici? Ești pentru cauza cea dreaptă?

— Nu este efect fără cauză, zise cu modestie Candid; totul se înlanțuie în chip necesar și e ordnuit cît se poate de bine. A trebuit să fiu alungat și să n-o mai văd pe domnișoara Cunigunda, să fiu bătut cu nuiele și trebuie acum să-mi cerșesc plinea pînă oi fi în stare să mi-o cîștig singur, toate acestea nu puteau să fie altfel.

— Ascultă, amice, li spuse oratorul, dumneata crezi că papa e anticrist?

— Pînă acum n-am auzit una ca asta, răspunse Candid; că o fi sau nu, habar n-am, dar eu atîta știu că n-am ce minca.

— Nici nu ești vrednic să măninci, îi spuse celălalt. Pleacă de-aici, ticălosule, pleacă, păcătosule! În viața mea să nu te mai văd!

Soția oratorului, uitându-se pe geam și văzînd un om care nu credea că papa e anticrist, îi turnă în cap un... O, Doamne! la ce strășnicii ajunge zelul religios al cucoanelor!

Un om care nu fusese botezat, un bun anabaptist, pe nume Jacob, văzu felul răutăcios și murdar în care era tratat un frate de-al lui, o viețuitoare cu două picioare, și care avea un suflet; îl luă și-l duse la el acasă, îl spală, îi dădu pline și bere, îi mai dădu și doi florini și voi chiar să-l pună să lucreze în manufactura lui de stofe persane fabricate în Olanda. Candid, aproape închinîndu-se în fața lui, spuse:

— Maestrul Pangloss avea dreptate cînd spunea că în lumea asta toate s-cum nu se poate mai bine, fiindcă, uite, acumă dărnicia dumitale mă mișcă mult mai mult decît asprimea domnului celuia cu mantie neagră și a soției dumisale.

A doua zi, pe cînd se plimba, dădu de un cerșetor, plin tot de bube, cu ochii stinși, cu nasul ros, cu gura strîmbă, cu dinții stricați și vorbind din gît, chinuit de o tuse cumplită și scuipîndu-și dinții la fiecare opinteală.

Capitolul IV

**CUM CANDID SE ÎNTILNI CU FOSTUL LUI MAGISTRU
DE FILOZOFIE, DOCTORUL, PANGLOSS,
ȘI CE S-A MAI ÎNTÎMPLAT DUPĂ ACEEA**

Candid, cuprins mai mult de milă decît de scribă, dădu acestui groaznic cerșetor cei doi florini pe care îi primise de la cîstitul său anabaptist Jacob. Arătarea se uită lung la el, începî să plîngă și se repezi să-l îmbrățișeze. Candid, speriat, se dădu înapoi.

— Vai! spuse nenorocitul către celălalt nenorocit, nu mai cunoști tu pe Pangloss, la care Țineai așa de mult?

— Cum se poate? Dumneata ești, magistru? dumneata, în halul ăsta? Dar ce-ai pățit? De ce n-ai mai rămas în cel mai frumos castel din lume? Și domnișoara Cunigunda, perla fetelor, capodopera naturii, ce mai face?

— Cad de pe picioare, zise Pangloss.

Candid îl luă și-l duse repede la staulul anabaptistului și îi dădu o bucată de plin. Și după ce Pangloss își mai veni în fire îl întreabă:

— Spune, ce face domnișoara Cunigunda?

— A murit, răspunse Pangloss.

Candid leșină când auzi asta. Prietenul îl trezi din leșin cu niște oțet prost care se găsea din întâmplare în staul. Candid deschise ochii:

— A murit Cunigunda! Ah! unde-i cea mai bună dintre lumi? Dar de ce a murit? Nu cumva pentru că a văzut cum am fost dat afară cu picioare-n spate din frumosul castel al domnului baron?

— Nu, spuse Pangloss. Au spintecat-o niște soldați bulgari după ce au siluit-o cît au putut; domnul baron a vrut s-o apere și atunci i-au crăpat capul; pe doamna baroană au tăiat-o în bucăți; elevul meu, săracul, a pățit ce-a pățit și soră-sa; iar din castel n-a mai rămas piatră peste piatră, nici un șopron, nici o oaie, nici o rață, nici un copac; dar măcar am fost răzbunați fiindcă abarii au făcut și ei tot așa într-o baronie din apropiere care era a unui senior bulgar.

La vorbele acestea, Candid leșină iar; și după ce își veni iar în fire și spuse tot ce trebuia să spună, întreabă pe Pangloss ce cauză, ce efect și ce rațiune suficientă îl aduseseră în halul în care era.

— Vai! spuse Pangloss, amorul m-a adus în starea asta; amorul, consolatorul speciei umane, păstrătorul universului, sufletul tuturor ființelor simțitoare, gingașul amor.

— Vai, spuse Candid, am cunoscut și eu amorul

acesta, stăpin peste inimi, sufletul sufletului nostru; de pe urma lui nu m-am ales decît doar cu o sărutare şi cu douăzeci de picioare-n spate. Dar cum o cauză atît de frumoasă a putut să producă în dumneata un efect atît de groaznic?

Pangloss răspunse cu aceste vorbe:

— O, scumpul meu Candid! o ştii pe Paquette, servitoarea aceea drăguţă a slăvitei noastre baroane; m-am înfruptat în braţele ei din plăcerile raiului care au stîrnit însă această boală a iadului care, după cum vezi, mă roade; Paquette o avea şi poate a şi murit de boala asta. O căpătase în dar de la un călugăr cordelier foarte învăţat care ajunsesse să-i afle originea: el o luase de la o contesă bătrînă, care o căpătase de la un căpitan de cavalerie, care o prinsese de la o marchiză, care o primise de la un paj, care o căpătase de la un iezuit care, pe cînd era novice, o luase de-a dreptul de la unul din tovarăşii lui Cristofor Columb. Cît despre mine eu n-am s-o mai dau nimănui fiindcă sînt pe moarte.

— O, Pangloss, spuse Candid, ciudată genealogie mai e şi asta! nu cumva o fi pornind chiar de la diavol?

— Nu, de loc! replică înţeleptul; boala asta era un lucru de care era nevoie neapărat în cea mai bună lume care există, un ingredient necesar; fiindcă, dacă Columb n-ar fi luat-o, într-o insulă a Americii, boala asta, care otrăveşte izvorul naşterilor, care adesea chiar împiedică naşterea şi care este în chip evident împotriva marelui scop al naturii, n-am avea azi nici şocolata, nici coşenila; mai trebuie de observat că pînă acuma, pe continentul nostru, boala asta numai noi o cunoaştem, cum numai noi cunoaştem controversa. Turcii, indienii, persanii, chinezii, siamezii, japonezii încă n-o cunosc; dar este o raţiune suficientă ca s-o cunoască şi ei peste cîteva secole. Deocamdată printre noi s-a răspîndit straşnic, mai ales în acele mari armate alcătuite din cinstiţi stipendiari binecrescuţi, care hotărăsc soarta statelor; poţi să fii sigur că, atunci cînd treizeci de mii de oameni

se bat după toate regulile cu o armată tot așa de mare ca număr, sînt cam cîte douăzeci de mii de frențoși de fiecare parte.

— Strașnic lucru, zise Candid; acumă însă trebuie să te vindecî.

— Dar cum să mă vindec? spuse Pangloss; n-am nici un ban, dragul meu, și nicăieri pe toată fața pămîntului nu poți nici să-ți iei sînge, nici să-ți faci o spălătură dacă nu plătești sau dacă n-ai pe careva care să plătească pentru tine.

La vorbele acestea Candid luă o hotărîre; se duse și se aruncă la picioarele milostivului său anabaptist Jacob și îi zugrăvi în chip atît de mișcător starea în care ajunsese prietenul său încît acela nu șovăi o clipă: îl luă la dînsul pe doctorul Pangloss și îl vindecă pe cheltuiala lui. Pangloss, în cura pe care o făcu, nu pierdu decît doar un ochi și o ureche. Scia bine și știa la perfecție aritmetica. Anabaptistul Jacob îl luă să-i țină socotelile. Două luni după aceea, fiind nevoit să se ducă la Lisabona cu treburi de-ale negustoriei lui, luă cu dînsul în corabie și pe cei doi filozofi. Pangloss îi explică cum toate erau cît se poate de bine. Jacob nu era de părerea asta:

— Eu cred că oamenii au stricat puțințel natura pentru că ei nu s-au născut lupi și totuși s-au făcut lupi. Dumnezeu nu le-a dat nici tun de douăzeci și patru calibre și nici baionete, și ei și-au făcut baionete și tunuri ca să se omoare unii pe alții. Aș putea să pun la socotelă și falimentele și justiția care pune mina pe averea falșilor ca să-i păgubească pe creditori.

— Acestea toate erau neapărat necesare, replică doctorul cel chior, și nenorocirile particulare produc binele general, și astfel cu cît sînt mai multe nenorociri particulare cu atîta e mai bine.

În vreme ce raționa astfel, vîzduhul începuse să se întunece, vîntul să bată din toate părțile și o furtună cumplită se năpusti asupra corabiei, nu departe de portul Lisabonei.

Capitolul V

FURTUNĂ, NAUFRAGIU, CUTREMUR DE PĂMÎNT
PRECUM ȘI CE S-A MAI ÎNTÂMPLAT CU DOCTORUL,
PANGLOSS, CU CANDID ȘI CU ANABAPTISTUL JACOB

Jumătate din pasageri, slăbiți, cu sufletul la gură din pricina nemaipomenitei tulburări pe care clătirea unei nave o stârnește în nervi și în toate umorile trupului, zbuciumate și împinse în toate părțile, nu aveau nici măcar puterea să se sperie de primejdie. Ceilalți țipau și se rugau. Plazele se rupseră, catargele se frînseră în două, corabia se sparse. Lucra care putea, nimeni nu se pricepea, nimeni nu comanda. Anabaptistul dădea și el o mână de ajutor; era pe puntea superioară; un matelot furios îi dă una în cap și îl doboară, dar din cauză că s-a repezit prea tare ca să dea în el își pierde echilibrul și cade în apă cu capul în jos. În cădere se agață de o bucată de catarg. Milostivul Jacob îi sare în ajutor, îi întinde mina să se urce dar, aplecându-se, cade peste bord, în mare, în văzul matelotului care însă nici nu se sinchisește de el și-l lasă să se înece. Candid se apropie, vede pe binefăcătorul lui cum iese o clipă deasupra apei apoi se scufundă pe totdeauna. Vrea să se arunce după el în mare; filozoful Pangloss îl oprește și îi dovedește că rada Lisabonei a fost formată anume pentru ca acest anabaptist să se înece în ea. În vreme ce dovedea asta *a priori*, corabia se sparse în întregime și toți pieriră afară de Pangloss, de Candid și de sălbaticul acela de matelot care înecase pe vrednicul anabaptist; ticălosul ajunse înot la țărm, iar Pangloss și Candid fură și ei duși acolo de valuri pe o scândură.

După ce-și veniră puțin în fire se îndreptară spre Lisabona. Cu banii pe care îi mai aveau trăgeau nădejde că vor scăpa de foame după ce scăpaseră de furtună.

Tocmai intrau în oraș plingând moartea binefăcătorului lor când deodată simt că le fuge pământul de sub picioare¹; în port marea se umflă clocotind și sfarmă corăbiile ancorate. Valuri de foc și cenușă acopăr străzile și piețele publice; casele se năruie, acoperișurile se prăbușesc peste temelii iar temeliiile se împrăstie; treizeci de mii de locuitori de toate vârstele, bărbați și femei, sînt zdrobiți de dărmături. Matelotul trase o sudalmă, șuieră și spuse:

— E rost de căpătuială pe-aici.

— Care-o fi oare rațiunea suficientă a acestui fenomen? se întrebă Pangloss.

— Asta-i sfîrșitul lumii! strigă Candid.

Matelotul se repede printre dărmături, înfruntă moartea ca să găsească bani, găsește, pune mîna pe ei, se îmbată, și după ce se satură de băutură cumpără favorurile primei fete binevoitoare pe care o întâlnește printre dărmăturile caselor, printre muribunzi și morți. Pangloss îl tot trăgea de mîneacă și îi spunea:

— Dragul meu, nu-i bine ce faci, greșești față de rațiunea universală, nu-i vremea acum de treburi de astea.

— Pe dracul răspunse matelotul; eu sînt matelot și-s de loc din Batavia; de patru ori am fost în Japonia și de patru ori am călcat pe cruce². Ai și găsit cui să vorbești de rațiunea ta universală!

Candid fusese rănit de niște pietre care căzuseră peste el; ședea acumă întins în stradă, acoperit de dărmături. Spuse lui Pangloss:

— Vail adu-mi de pe undeva niște vin și ulei, că mor.

— Cutremurul acesta de pământ nu-i lucru nou, zise Pangloss. Orașul Lima din America a pățit la

¹ E vorba de cutremurul din Lisabona de la 1 noiembrie 1755 (n. t.).

² În urma unei conspirații a creștinilor în Japonia, împăratul Jemeș dăduse un edict prin care toți străinii erau alungați din Japonia; numai olandezii, care descoperiseră complotul, au avut voie să rămînă, cu condiția să renunțe la practicarea religiei creștine și să calce pe cruce (n. t.).

fel anul trecut; aceleași cauze, aceleași efecte; trebuie să fie cu siguranță o diră de pucioasă pe sub pământ de la Lima pînă la Lisabona.

— Foarte probabil, spuse Candid; acum însă, pentru Dumnezeu, adu-mi puțin ulei și vin.

— Cum probabil? o întoarce filozoful; eu susțin că lucrul acesta este demonstrat.

Candid își pierde cunoștința și Pangloss îi aduce niște apă de la o cișmea din apropiere.

A doua zi, tot umblînd printre dărîmături, găsiră ceva de mîncare și se mai întremară puțin. După aceea dădură ca și ceilalți o mînă de ajutor locuitorilor orașului care scăpaseră cu viață. Cîțiva cetățeni pe care li ajutară le dădură o masă cum nu se putea mai bună pentru asemenea vremuri grele; e drept că fu o masă tristă: mesenii își udau plîncă cu lacrimi; Pangloss însă li mîngîie spunîndu-le că lucrurile nu puteau să fie altfel decît erau:

— Ce se întîmplă acum e tot ce poate fi mai bine; și asta fiindcă dacă este un vulcan la Lisabona, înseamnă că nu putea să fie în altă parte; pentru că e cu neputință ca lucrurile să nu fie acolo unde sînt; și tot ce se întîmplă e bine.

Un bărbat îmbrăcat în negru, cirac de-al Inchiziției, care ședea lîngă el, luă cuviincios cuvîntul și spuse:

— După cît văd, domnul nu crede în păcatul originar: fiindcă, dacă totul e cum nu se poate mai bine, atunci asta înseamnă că n-a fost nici cădere în păcat, nici pedeapsă.

— Cer respectuos iertare excelenței-voastre, răspunse încă și mai cuviincios Pangloss, dar căderea omului în păcat și blestemul intrau în chip necesar în cea mai bună lume cu putință.

— Domnul așadar nu crede în libertate? întrebă ciracul.

— Să-mi dea voie excelența-voastră să spun că libertatea poate să existe în același timp cu necesi-

tatea absolută: era necesar ca să fim liberi iar voința determinată...

Pangloss era la mijlocul frazei când ciracul făcu un semn din cap valetului său care îi turna vin de Porto sau de Oporto.

• Capitolul VI

CUM A FOST FĂCUT UN FRUMOS AUTODAFE
CA SĂ SE OPREASCĂ CUTREMURELE DE PĂMÎNT
ȘI CUM CANDID A FOST BĂTUT LA SPATE

După cutremurul de pământ care distrusese trei sferturi din Lisabona, înțelepții nu găsiră altceva mai bun ca să împiedice o ruină totală decât să dea poporului un frumos autodafe; universitatea din Coimbra hotărîse că spectacolul citorva persoane arse la foc mic, cu mare ceremonie, este un mijloc fără greș, pe care, dacă-l întrebuițezi, pământul nu se mai cutremură.

Ca urmare a acestei hotărîri, fusese arestat un his-cayan dovedit că s-a însurat cu cumătră-sa și doi portughezi care mincaseră un pui după ce li scosese rășimea; după masă doctorul Pangloss și cu discipolul său Candid fură arestați și ei, unul pentru că vorbise, celălalt pentru că ascultase cu un aer de încuviințare: fură duși amîndoi, dar nu împreună, în niște apartamente foarte răcoroase în care niciodată nu te supăra soarele; după ce stătură acolo o săptămînă li îmbrăcară cu cîte un san-benito¹ iar în cap le puseră cîte o mitră de hîrtie; pe mitra și pe san-benito-ul lui Candid erau zugrăvite flăcări întoarse cu vîrfurile în jos și draci care nu aveau nici coadă, nici gheare; dracii lui Pangloss aveau gheare și coadă iar flăcările se ridicau drept în sus. Merseră îmbrăcați

¹ Tunică galbenă pe care Inchiziția o punca acelor pe care li condamnă (n. t.).

Iacob de Compostella să te aibă în sfînta lor pază! Mîine viu iar.

Candid, mirat de tot ce văzuse, de tot ce îndurase și mai mult decît de orice mirat de bunătatea babei, dădu să-i sărute mîna.

— Nu mie trebuie să-mi săruți mîna, îi spuse ea; mîine viu iar. Acuma unge-te cu alifia asta, mîncă și te culcă.

Candid, cu toate nenorocirile, mîncă și dormi. A doua zi baba îi aduse o gustare, îi cercetă spatele, îl unse cu altă alifie; după aceea îi aduse prînzul iar seara se întoarse și îi aduse cina. A treia zi, tot așa.

— Cine ești dumneata? o tot întreba Candid. De unde atîta bunătate? cum aș putea să-ți mulțumesc?

Baba nu răspundea nimic. Seara veni iar dar nu mai aduse de mîncare.

— Hai cu mine, zise ea, și nu scoate o vorbă.

Îl ia de braț și ies amîndoi din oraș mergînd așa vreun sfert de milă, pînă ajung la o casă singuratică împrejmuită de grădini și de canale. Baba bate la o ușă scundă. Ușa se deschide și baba îl duce pe Candid pe o scară tănuită, într-o odaie cu aurituri, îl lasă pe o canapea de brocart, închide ușa și pleacă. Lui Candid îi se părea că visează și se gîndea că viața lui de pînă atunci fusese un vis urît iar clipa de față era un vis frumos.

Baba se întoarse în curînd. Ținea de braț, sprijinind-o cu greu, pe o femeie care tremura din tot trupul, de o statură majestuoasă, strălucind de pietre scumpe și cu fața acoperită de un văl.

— Ridică vălul, îi spuse lui Candid baba.

Tînărul se apropie și ridică vălul cu sfială. Ce clipă a fost! Ce surpriză! Să fie oare domnișoara Cunigunda? Era chiar ea. Puterile îl părăsesc, nu poate să scoată măcar o vorbă și cade la picioarele ei. Cunigunda cade pe canapea. Baba îi stropește cu spirt; își vin amîndoi în simțiri, vorbesc unul cu altul; la început sînt numai vorbe fără șir, întrebări și răspunsuri care se înșiră

aşa în procesiune şi ascultară o predică foarte patetică după care urmă o frumoasă muzică monotonă. Candid fu bătut la spate în cadenţă în timp ce cîntau; biscayanul şi cei doi inşi, care nu voiseră să mănînce partea grasă, fură arşi pe rug iar pe Pangloss îl spînzurară deşi nu era obiceiul. Chiar în ziua aceea pămîntul s-a cutremurat din nou cu un vuiet înspăimîntător.¹

Candid, speriat, tulburat; ameţit, plin de sînge şi gîfîind, îşi spunea lui însuşi: „Dacă o fi asta cea mai bună lume cu putinţă, atunci ce-or fi celelalte? C-am fost bătut la spate, treacă-meargă, am mai păţit-o tot aşa şi la bulgari; dar de ce-a trebuit, dragul meu Pangloss, cel mai mare dintre toţi filozofii, să te văd spînzurat fără să ştiu de ce? Şi tu, ol scumpul meu anabaptist, cel mai bun şi mai de treabă dintre oameni, de ce a trebuit să mori înecat în port? Şi dumneata, domnişoară Cunigunda! perla fetelor! de ce-a trebuit să fii spintecată?”

Plecă de-acolo, abia ţinîndu-se, dăscălit, bătut, iertat şi blagoslovit; deodată, o babă îl opri în drum şi-i spuse:

— Ține-ți firea și hai cu mine.

Capitolul VII

CUM S-A ÎNGRIJIT O BABĂ DE CANDID
ȘI CUM EL A GĂSIT IAR CEEA CE IUBEA

Candid nu-și ținu firea dar se duse cu baba într-o magherniță; aici ea îi dădu un borcan de alifie ca să se ungă, îi lăsă ceva de mîncat și, de băut și, arătîndu-i un pătuc destul de curat, pe care era un rînd de straie, îi spuse:

— Mănîncă, bea și culcă-te și Maica Domnului din Atocha, preasfîntul Anton din Padova și preasfîntul

¹ Au mai fost într-adevăr cutremure în 1756 (n. t.).

nic, înalt cît o prăjină, văzînd că leşinasem la ceea ce se întîmplase sub ochii mei, începu să mă siluiască; asta m-a făcut să-mi vii iar în fire, am ţipat, m-am zbatut, l-am muşcat, l-am zgîriat, şi voiam să-i scot ochii zdrahonului celui de bulgar; de unde să-mi închipui eu că tot ce se întîmpla acum în castelul tatei era ceva obişnuit în asemenea împrejurări? Mojicul m-a lovit cu cuţitul în partea stîngă, am şi acuma semnul.

— Vai! aş vrea să-l văd şi eu, spuse naivul Candid.

— Ai să-l vezi, spuse Cunigunda; să-ţi spun mai întîi ce-a mai fost.

— Da, spune! zise Candid.

Cunigunda luă iar firul povestei:

— În vremea asta a intrat un căpitan bulgar. Eu eram plină de sînge şi soldatul fără să se sinchisească îşi vedea de treabă. Căpitanul s-a miniat cînd a văzut că mojicul n-are nici un respect faţă de el şi l-a ucis pe trupul meu. După aceea a pus să mă oblojească, m-a luat prizonieră şi m-a dus în tabăra lui. Îi spălam puţinele cămăşi pe care le avea, îi făceam de mîncare. Zicea că-s foarte frumuşică, trebuie să mărturisesc; şi, ce să spun, era şi el foarte chipeş şi avea o piele albă şi moale; încolo, nu prea era deştept şi de filozofie habar n-avea: se vedea îndată că nu fusese crescut de doctorul Pangloss. După vreo trei luni, cînd şi-a isprăvit banii, s-a săturat de mine, m-a vîndut unui evreu pe care-l chema don Issachar, care făcea negoţ în Olanda şi în Portugalia şi căruia îi plăceau grozav femeile. Evreul acesta era foarte ahtiat după mine dar eu nu m-am lăsat; am rezistat mai bine decît faţă de soldatul bulgar: o femeie cinstită poate să fie siluită o dată, dar tocmai din cauza asta virtutea ei se sporeşte şi mai tare. Evreul, ca să mă imblinzească, m-a adus în casa asta în care mă vezi acuma. Credeam pînă atunci că nimic nu era mai frumos pe lume decît castelul din Thunder-ten-tronckh dar acuma văd că mă înşelam...

Marele inchişitor m-a zărit odată la biserică; s-a uitat mult la mine şi mi-a trimis vorbă că are să-mi

șcază, suspine, lacrimi, strigăte. Baba îi sfătuiește să facă mai puțină larmă și îi lasă singuri.

— Cum, dumneata ești? îi spune Candid, va să zică trăiești și ești acum în Portugalia! Va să zică nu te-au siluit și nu ți-au spintecat pîntecele așa cum mi-a spus Pangloss filozoful?

— Ba da, răspunse frumoasa Cunigunda; dar nu moare cineva numaidecît de pe urma unor asemenea întîmplări.

— Dar tatăl și mama dumitale au fost omorîți?

— Au fost omorîți, spuse Cunigunda, și începu să plîngă.

— Și fratele dumitale?

— Frate-meu a fost omorît și el.

— Și cum ai ajuns în Portugalia? și cum ai aflat că sînt și eu aici? și prin ce întîmplare nemaipomenită ai pus să mă aducă în casa asta?

— Am să-ți spun toate, răspunse Cunigunda, dar mai întîi să-mi povestești ce ai făcut după ce mi-ai dat sărutarea aceea nevinovată și după ce tot atunci ai căpătat niște picioare în spate.

Candid se supuse cu adînc respect și, deși era tulburat și glasul îi tremura, și deși îl dureau încă șalele, îi povesti în chipul cel mai naiv tot ce pătise din clipa cînd se despărțiseră. Cunigunda asculta și ridica ochii la cer; plînsese cînd auzi de moartea vrednicului anabaptist și a lui Pangloss și după aceea începu și ea să-i povestească lui Candid, care nu pierdea o vorbă și o sorbea din ochi.

Capitolul VIII

POVESTEA CUNIGUNDEI

Eram în pat și dormeam dusă cînd a binevoit cerul să trimită pe bulgari în castelul nostru cel frumos din Thunder-ten-tronckh; au omorît pe tata și pe frate-meu și pe mama au tăiat-o în bucăți. Un bulgar voi-

spună ceva în taină. M-am dus la el la palat. I-am povestit cine sint iar el mi-a spus că nu era ceva vrednic de rangul meu să fiu a unui israelit. M-a cerut lui don Issachar dar acesta, care e bancherul Curții și om cu vază, nici n-a vrut s-audă. Inchizitorul l-a amenințat atunci cu un autodafe. În sfârșit, evreul meu speriat a făcut cu el un trg și anume că eu și cu casa să fim a amindurora, evreul să vină luna, miercurea și sîmbăta iar inchizitorul în toate celelalte zile. Sint șase luni de cînd ține Invoiala. S-au cam sporovăit uneori pentru că nu ajungeau să se înțeleagă dacă noaptea de sîmbătă spre duminică trebuie socotită după legea veche sau după legea nouă. Deocamdată eu am rezistat și unuia și celuilalt și cred că tocmai de asta amîndoi mă iubesc mereu.

Ca să alunge urgia cutremurelor și ca să-l sperie pe don Issachar, monseniorul s-a gîndit să facă un autodafe. Mi-a făcut cinstea să mă poștească și pe mine. Am avut un loc foarte bun. Între slujba religioasă și execuție, s-au servit răcoritoare doamnelor. Am fost cuprinsă de groază cînd am văzut că-s arși pe rug cei doi evrei și biscayanul care se însurase cu cumătră-sa. Care nu mi-a fost însă mirarea, groaza și tulburarea cînd am văzut îmbrăcat cu san-benito și în cap cu o mitră o figură care semăna cu aceea a lui Pangloss! M-am frecat la ochi, m-am uitat mai bine și am văzut cum îl spînzura. Mi s-a făcut rău; dar abia mi-am venit iar în fire și te-am văzut dezbrăcat, cu spatele gol: asta a fost culmea groazei, culmea durerii și a deznădejdiei. Trebuie să-ți spun de altfel că pielea ta e mai albă și mai frumoasă decît a căpitanului meu bulgar. Priveliștea asta a sporit și mai tare sentimentele care mă copleșeau, care mă rodeau. Am vrut să strig și să le spun: „Opriți-vă, barbarilor!“ dar glasul mi s-a stins în gît și de altfel strigătele mele ar fi fost degeaba. După ce te-au bătut zdravăn, mi-am spus: „Cum se face oare că simpaticul Candid și înțeleptul Pangloss se află acuma în Lisabona, unul ca să capete o sută de bice și celălalt ca să fie spînzurat din porunca mon-

seniorului inchizitor a căruia iubită sînt? Pangloss m-a amăgit deci cumplit atunci cînd mi-a spus că toate în lumea asta merg cum nu se poate mai bine."

Tulburată cumplit, cînd ieșindu-mi din fire, cînd gata să mor de slăbiciune, îmi era plin capul de omorul tatei, al mamei, al fratelui meu, de neobrăzarea ticălosului de soldat bulgar, de lovitura de cuțit pe care mi-o dăduse, de robia mea, de slujba mea de bucătăreasă, de căpitanul meu bulgar, de sclrbosul don Issachar, de groaznicul inchizitor, de spînzurarea doctorului Pangloss, de psalmodia care se cînta în timp ce te bătea la spate, și mai ales de sărutarea pe care ți-o dădusem după paravan, ultima dată cînd te-am văzut. Am mulțumit lui Dumnezeu că după atîtea neccazuri te-a adus iar îngă mine. Am spus babei mele să aibă grijă de tine și să te aducă aici îndată ce s-o putea. A îndeplinit foarte bine ce i-am spus și am putut astfel cu o nemaipomenită plăcere să te văd, să te aud și să vorbesc cu tine. Acuma însă cred că ți-o fi foame grozav; și mie mi-e foame strașnic; hai să mîncăm.

Stătură amîndoi la masă și, după ce mîncară, se așezară iar pe canapeaua aceea frumoasă de care a mai fost vorba. Acolo erau cînd a sosit don Issachar, unul din stăpînii casei. Era tocmai zi de sîmbătă. Don Issachar venea să-și exercite drepturile și să-și arate dragostea.

Capitolul IX

CE S-A ÎNTÎMPLAT CU CUNIGUNDA,
CU CANDID, CU MARELE INCHIZITOR ȘI
CU UN EVREU

Issachar ăsta era cel mai ținos evreu din cîți au fost în Israel de la robia Babilonului pînă astăzi.

— Căteia de galileană ce ești, zise el, nu ți-i destul domnul inchizitor? Ce, și pușlamaua asta trebuie să te împartă cu mine?

Spunînd asta scoase un pumnal pe care-l purta întotdeauna şi, fără să-şi închipuie că potrivnicul lui era înarmat, se repezi la Candid; numai că vestfalianul nostru căpătase de la babă o dată cu straietele şi o sabie. Repede trase sabia şi, cu toate că era om foarte blînd din fire, culcă pe israelit la pămînt, la picioarele frumoasei Cunigunda.

— Dumnezeu! strigă ea, ce ne facem acum? Un bărbat ucis în casă la mine! Dacă vine vreun om al stăpînirii s-a isprăvit cu noi!

— Dacă Pangloss n-ar fi spînzurat, spuse Candid, desigur că ne-ar sfătui ce să facem în cumpăna asta, fiindcă era mare filozof. În lipsa lui hai s-o întrebăm pe babă.

Baba era foarte pricepută şi tocmai începuse să le dea un sfat cînd deodată se mai deschise o uşă. Era unu după miezul nopţii, începuse duminica. Ziua asta era a monseniorului inchizitor. Intră şi vede pe Candid ciomăgitul cu sabia în mînă, un mort întins pe duşumea, Cunigunda înspăimîntată şi baba dînd sfaturi.

Iată ce se petrecu în clipa asta în sufletul lui Candid şi ce se gîndi el: „Dacă preasfîntul ăsta strigă după ajutor, are să pună sigur să mă ardă; poate că face aşa şi cu Cunigunda; din porunca lui m-au bătut aşa de cumplit; mi-i rival; tot sînt pornit acum pe omor, ce să mai stau la gînduri?” Raţionamentul acesta fu limpede şi repede; deci, fără să mai lase timp inchizitorului să se dezmeticească, îl străpunse cu spada şi-l culcă lîngă evreu.

— Asta mai trebuia! zise Cunigunda. De-acum nu mai avem nici o scăpare; o să fim excomunicaţi, ne-a sunat ceasul. Cum de-ai putut, tu care eşti aşa de blajin, să ucizi în două minute un evreu şi un preot?

— Draga mea, răspunse Candid, cînd eşti îndrăgostit, gelos şi ciomăgit de Inchiziţie, nici nu ştii ce mai ajungi să faci!

Baba luă atunci cuvîntul şi spuse:

— La grajd sînt trei cai andaluzi cu tot ce trebuie pentru călărie. Candid să se ducă şi să pună şaua pe

ci. Doamna are moyadori și diamante: să ne urcăm pe cai, cu toate că în ce mă privește eu pot să șed numai pe o bucă, și să plecăm la Cadiz; afară e frumos și nu-i nimic mai plăcut decât să călătorești noaptea pe răcoare.

Candid într-o clipită pune șcaua pe cai. Cunigunda, baba și cu el fac treizeci de mile fără să se oprească. În timp ce ei erau departe, sfânta Hermandad¹ sosește; monseniorul e înmormintat într-o biserică frumoasă și Issachar e aruncat la gunoi.

Candid, Cunigunda și cu baba ajunseseră acum în orașelul Avacena, în munții Sierra-Morena; erau la un han și vorbeau astfel între dinșii.

Capitolul X

CIT ERAU DE NENOROCIȚI CANDID,
CUNIGUNDA ȘI CU BABA CÎND AU AJUNS LA CADIZ
ȘI CUM S-AU ÎMBARCAT

— Oare cine mi-o fi furat banii și diamantele? spunea plîngînd Cunigunda; cu ce-o să trăim acum? ce-o să ne facem? unde mai găsesc eu inchizitori și evrei care să-mi dea diamante și bani?

— Tare mă tem, spuse baba, că asta e isprava unui cuvios călugăr cordelier care era aseară la han la Badajos cînd eram și noi. Să mă ierte Dumnezeu dacă greșesc dar știu că de două ori a intrat la noi în odaie și a plecat cu mult înaintea noastră.

— Pangloss, spuse Candid, mi-a demonstrat de multe ori că bunurile pămîntesti sînt ale tuturor oamenilor deopotrivă și că fiecare are același drept asupra lor. Potrivit acestor principii, călugărul ar fi trebuit totuși să ne lase și nouă măcar atîta cît ne tre-

¹ Hermandad sau sfînta Hermandad, asociație înființată în Spania, spre sfîrșitul secolului al XV-lea, care urmărea pe hoți și răufăcători (n. l.).

buie ca să putem merge mai departe. Nu ne-a mai rămas chiar nimic, Cunigunda, frumoasa mea?

— Nici o para, spuse ea.

— Oare ce-i de făcut? zise Candid.

— Să vindem un cal, spuse baba; eu am să mă urc la spatele domnișoarei, cu toate că nu pot să sed decit numai pe o bucă, și așa o să ajungem la Cadiz.

În hanul la care trăseseră era și un stareț de benedictini; acesta cumpără calul, cu preț ieftin. Candid, Cunigunda și cu baba trecură prin Lucena, prin Chiliao, prin Lebrixa și ajunseră în sfârșit la Cadiz. Tocmai se pregătea o flotă și se strungeau trupe ca să-i învețe minte pe cuvioșii călugări iezuiți din Paraguay, învinuiți că ar fi răzvrătit o hoardă de-a lor împotriva regilor Spanici și Portugaliei. Candid, care făcuse milităria la bulgari, dădu o probă de muștru bulgăresc în fața generalului acelei armate sirave la număr și făcu asta cu atita grație, cu atita iuțală, cu atita ușurință, demnitate și agilitate, încît i se dădu îndată comanda unei companii de infanterie. Iată-l deci căpitan. Se suie pe corabie cu domnișoara Cunigunda, cu baba, cu doi valeți și cu cei doi cai andaluzi care fuseseră ai marelui inchizitor al Portugaliei.

În timpul călătoriei au tot vorbit despre filozofia bietului Pangloss.

— Ne ducem acum în altă lume, zicea Candid; cu siguranță că aceea trebuie să fie lumea în care toate lucrurile merg bine; pentru că trebuie să mărturisim că, în lumea noastră de pînă acum, am cam avut de ce să ne plingem alit în ce privește fizicul cit și moralul.

— Te iubesc din toată inima, spunea Cunigunda, dar mi-i sufletul cutremurat și aruina de ceea ce am văzut și am suferit.

— Lasă că are să fie bine, zicea Candid; uite și marea în lumea asta nouă e mai bună decit mările Europei noastre; e mai blîndă și vînturile sînt mai

statornice. Nu mai rămâne nici o îndoială că lumea nouă e cea mai bună lume cu putință.

— Să dea Dumnezeu! spunea Cunigunda; am fost însă așa de groaznic de nenorocită în lumea mea încît aproape că nu mai am nici o speranță.

— Vă plingeți, le spuse baba; dar voi n-ați îndurat nenorocirile pe care le-am îndurat eu.

Cunigunda începu să ridă și crezu că baba glumește cînd pretinde că e mai nenorocită decît ea.

— Vai! draga mea, îi spuse ea, dacă n-ai fost siluită de doi bulgari, dacă n-ai fost înjunghiată în pîntece, dacă nu ți s-au dărîmat două castele, dacă n-au fost omorîți în fața dumitale doi tați și două mame și n-ai văzut cum doi iubiți ai dumitale sînt bătuți într-un autodafe, apoi nu vād cum ai putea să mă întreci; unde mai pui că m-am născut baroană cu șaptezeci și două de spițe în blazon și am fost bucătăreasă.

— Domnișoară, răspunse baba, dumneavoastră nu știți din ce neam mă trag eu și dacă v-aș arăta șezutul n-ați mai vorbi așa și n-ați judeca lucrurile așa de repede.

Cuvintele acestea stîrniră o mare curiozitate în mintea Cunigundei și a lui Candid. Baba începu să povestească așa cum urmează.

Capitolul XI

POVESTEA BABEI

N-am avut întotdeauna ochi tulburi și cu pleoape înroșite; nasul meu nu mi-a ajuns întotdeauna pînă la bărbie și n-am fost întotdeauna servitoare. Sînt fiica papei Urban al zecelea și a prințesei de Palestrina. Pînă la paisprezece ani am locuit într-un palat căruia toate castelele baronilor voștri nemți n-ar fi slujit nici de grajd; și numai o rochie de-a mea făcea mai mult decît toate mindrețele Vestfaliei. Creșteam,

aceștia dezbracă lumea; m-a mirat însă mai mult decât orice că ne-au pus tuturoră degetul într-un loc în care noi femeile lăsăm să ni se pună de obicei numai canule. Ceremonia asta mi s-a părut foarte ciudată și pînă cînd nu călătorești așa judeci lucrurile. Am aflat însă în cîrînd că ne-au făcut așa ca să vadă dacă n-am ascuns acolo niscăi diamante: e un obicei stabilit de multă vreme la națiunile civilizate care au corăbii cu care străbat mările. Am mai aflat de pildă că domnii cavaleri de Malta fac asta întotdeauna cînd prind turci și turcoaice; e o lege a dreptului ginșilor care n-a fost călcată niciodată.

Nu vă mai spun cit de greu e pentru o prințesă tînără să fie dusă roabă în Maroc cu mamă-sa. Vă închipuiți ce am avut de îndurat în corabia pirașilor. Mama era încă foarte frumoasă; domnișoarele noastre de onoare și chiar slujnicele noastre aveau mai mulți nuri decât are toată Africa; iar eu eram fermecătoare, eram frumoșea, gingășia însăși și eram fecioară; dar n-am rămas așa multă vreme; floarea asta care fusese hărăzită prinșului de Massa-Carrara mi-a fost smulsă de căpitanul pirașilor; era un harap groaznic și credea că-mi face cu asta o mare cinste. A trebuit într-adevăr ca doamna prinșesă de Palestrina și eu mine să fim zdravene ca să putem rezista la tot ce-am suferit pînă am ajuns în Maroc! Dar să lăsăm asta; astea-s lucruri așa de obișnuite încît nici nu face să mai vorbești de ele.

Marocul înota în sînge cînd am sosit. Cincizeci de fii ai împăratului Muley-Ismaïl aveau fiecare partidul lui; asta stîrnise cincizeci de războaie civile; se băteau negri cu negri, smoliți cu smoliți, mulatri cu mulatri. Era un măcel necontenit de la un capăt la celălalt al țării.

Abia ne-am scoborit din corabie și niște harapi dintr-un partid dușman aceluia din care făcea parte corsarul meu s-au și infălișat ca să-i ia prada. După diamante și aur, noi eram ce avea el mai de preț. Am văzut atunci o luptă așa cum nu puteți vedea în Eu-

mă făceam din ce în ce mai frumoasă, mai gingașă și mai nurlie; toți se îngrijeau să-mi facă plăcere, toți mă respectau și puneau în mine speranțe mari: de pe-a-tunci începusem să inspir dragoste, sinii mi se implineau; și ce sinii albi, tari, ciopliți ca sinii Venerei de Medici; și ce ochi, ce pleoape! ce sprincene negre! ce flăcări ardeau în ei și întuneceau cu strălucirea lor stelele, așa cum îmi spuneau poeții de prin partea locului. Slujnicele care mă îmbrăceau și mă dezbrăceau cădeau în extaz când mă priveau din față sau din spate; și toți bărbații ar fi vrut să fie în locul lor.

M-au logodit cu un prinț suveran de Massa-Carrara. Și ce prinț! frumos ca și mine, plin de gingășie și de nuri, strălucind de duh și arzând de dragoste; l-am iubit cum iubești întâia oară, cu idolatrie, cu aprindere. Începură pregătirile de nuntă: erau de-o bogăție și de-o măreție nemaipomenită, tot timpul numai baluri, jocuri, opere buse; și toată Italia mi-a făcut sonete din care nici unul nu era izbutit. Mă apropiam de clipa care trebuia să mă facă fericită când o marchiză bătrână care fusese amanta prințului meu îl poartă la dînsa, la o ceașcă de ciocolată: nici n-au trecut două ceasuri după asta și prințul a murit în niște chinuri groaznice; dar asta încă nu-i nimic. Mama, foarte necăjită, deși mult mai puțin decît eram eu, se hotărî să plece pe cîtva timp din niște locuri care ne umpleau de tristețe. Avea o moșie foarte frumoasă lângă Gaeta; ne-am imbarcat pe o galeră aurită ca altarul de la Sfîntul Petru din Roma. În drum un corsar din Salé¹ se năpustește asupra noastră; soldații noștri se apără cum se apără soldații papei adică aruncă armele și cad în genunchi cerind corsarilor iertare *in articulo mortis*.

Pirații îi despoaie pe toți lăsîndu-i goi ca niște maimuțe, și pe mama la fel, și tot așa și pe cameriste și pe mine. E minunat lucru repeziciunea cu care domnii

¹ Oraș din Maroc al cărui port era pe vremuri un cuib de pirați (n. t.).

ropa. Oamenii de la iniazănoapte n-au singe așa de aprins; nu sint așa de turbați după femei așa cum sint cei din Africa. Europeanii voștri parcă au lapte în vine; vitriol, foc, curge în vinele locuitorilor din munții Atlas și din țările vecine. S-au luptat cu înverșunarea leilor, a tigrilor și a șerpilor din țara lor, să s-aleagă care din ei va pune mina pe noi. Un maur a apucat-o pe mama de brațul drept în timp ce locotenentul căpitanului meu o ținea de brațul stîng; un soldat maur o apucă de un picior, unul din pirații noștri de celălalt. Doamnele noastre se pomeniră aproape toate trase de cîte patru soldați. Căpitanul meu mă ținea ascunsă la spatele lui; era cu hangerul în mină și ucidea pe toți cei care li înfruntau turbarea. Toate italiencele noastre și mama au fost sfîșiate, tăiate, măcelărite de monștrii care se certau din pricina lor. Prizonierii tovarăși cu mine, cei care li prinseseră, soldații, mateloții, harapii, smoliții, albi, mulatrii, și la urmă și căpitanul meu, toți au fost omoriți, iar eu aproape moartă zăceam pe un morman de morți. Scene de felul acesta se petreceau, după cum se știe, cale de trei sute de poște de jur împrejur, dar nimeni nu uita să facă cele cinci rugăciuni pe zi poruncite de Mohamed.

Mi-am făcut drum cu greu prin grămezile de cadavre pline de singe și m-am tîrît pînă la un portocal, pe malul unui pîrlu care curgea pe-acolo. M-am prăbușit la pămînt de groază, de osteneală, de desperare și de foame. N-a trecut mult și simțurile mele copleșite fură cuprinse de somn, un somn care era mai mult un leșin. Zăceam așa în starea asta de sfîrșală și de nesimțire, între moarte și viață, cînd m-am simțit deodată apăsată de ceva care se tot zbuciuma pe trupul meu. Am deschis ochii și am văzut un om, alb și chipeș, care ofta și mormăia printre dinți: *O che sciagura d'essere senza c...!*

¹ În italiană: O, ce nenorocire să fii fără c...! (n. t.).

Capitolul XII

URMAREA NENOROCIRILOR BABEI

Mirată și bucuroasă că aud limba țării mele și încă și mai mirată de vorbele pe care le spunea omul acela, i-am spus că sînt nenorociri mai mari decît aceea de care se plîngea el; i-am povestit în cîteva cuvînte grozăviile pe care le îndurasem și am căzut iar în nesimțire. El m-a luat și m-a dus într-o casă din apropiere, m-a culcat, mi-a dat de mîncare, m-a servit, mi-a spus vorbe de mîngiere, mărturisindu-mi foarte măgulitor că nu mai văzuse femeie atît de frumoasă ca mine și că niciodată nu-i păruse atît de rău că pierduse ceea ce nimeni nu mai putea să-i dea înapoi.

— Eu sînt din Napoli, zise el; în fiecare an acolo se claponese două, trei mii de copii; unii mor de asta, alții capătă o voce mai frumoasă decît a femeilor iar alții guvernează state ¹. La mine operația asta a izbutit foarte bine și am ajuns muzicant în capela doamnei prințese de Palestrina.

— A mamei, am strigat eu.

— A mamei dumitale! strigă el cu lacrimi în ochi. Cum? dumneata ești prințesa cea tînărară pe care eu am crescut-o pînă la șase ani și care de pe atunci făgăduia să fie tot așa de frumoasă cum ești?

— Eu sînt; mama e la cîteva sute de pași de aici, tăiată în bucăți, sub un morman de morți...

I-am istorisit tot ce mi se întimplase; mi-a povestit și el întîmplările lui și mi-a spus că fusese trimis de

¹ Aluzie la Carlo Broschi, zis Farinelli, născut în 1705, mort la Bologna în 1782. Protejat de frații Farena, armatori vestiți din Napoli (de unde, se zice, porecla de Farinelli), Carlo Broschi, care suferise de copil operația castrării, ajunsese unul din cei mai celebri cîntăreți ai Italiei.

Se știe că Farinelli a trecut în 1736 în Spania, că a fost rînd pe rînd favoritul regilor Filip al V-lea și Ferdinand al VI-lea și că a jucat un rol politic considerabil la curtea acestor doi monarhi (n. l.).

către o putere creștină la regele Marocului ca să încheie cu acesta un tratat prin care i se furniza monarhului pulbere, tunuri și corăbii ca să-l ajute să distrugă comerțul celorlalte puteri creștine.

— Mi-am îndeplinit misiunea, spuse acel vrednic eunuc; acum am să mă îmbarc la Ceuta și am să te duc înapoi în Italia. *Ma che sciagura d'essere senza c...*

I-am mulțumit înduioșată până la lacrimi. El însă, în loc să mă ducă în Italia, m-a dus la Alger și m-a vândut deiului de-acolo. Abia am fost vîndută și ciuma aceea, care a făcut înconjurul Africii, al Asiei și al Europei, a izbucnit cu furie și în Alger. Ați văzut cutremure dar spuneți-mi, domnișoară, ați avut vreodată ciumă?

— Nu, n-am avut, răspunse baroana.

— Dacă ați fi avut, zise baba, ați spune că e mult mai cumplită decît un cutremur. În Africa e ceva foarte obișnuit. Am luat-o și eu. Închipuiți-vă ce situație pentru fata unui papă, în vîrstă de cincisprezece ani, care numai în trei luni de zile îndurase sărăcia, robia, fusese siluită aproape în fiecare zi, văzuse pe mamă-sa tăiată în patru, îndurase foamea și războiul și acum murca de ciumă în Alger! Totuși n-am murit; dar eunucul meu și cu deiul și aproape tot seraiul din Alger, toți au pierit.

După ce s-a mai potolit un pic urgia ciumei aceleia cumplite, robii deiului au fost vîduți. Pe mine m-a cumpărat un negustor și m-a dus la Tunis, acolo m-a vîndut altui negustor care m-a vîndut și el la Tripoli; de la Tripoli am fost vîndută cuiva din Alexandria, în Alexandria am fost iar vîndută și trimisă la Smirna, iar de la Smirna am ajuns la Constantinopol. Eram acum a unui agă de ieniceri care nu mult după aceea a fost trimis să apere Azovul împotriva rușilor care îl asediau.

Aga, care era un om foarte galant, și-a luat cu el tot seraiul și ne-a băgat într-un fort pe malul mării,

m-am folosit de împrejurarea asta și am fugit. Am străbătut toată Rusia, am fost servitoare de circiumă la Riga, pe urmă la Rostock, la Wismar, la Leipzig, la Kassel, la Utrecht, la Leyden, la Haga, la Rotterdam; am îmbătrinit în mizerie și în ocară, numai cu o bucă și amintindu-mi mereu că sînt fată de papă. De o sută de ori am vrut să mă omor dar n-am putut fiindcă îmi plăcea mereu viața. Slăbiciunea asta ridicolă e poate una din aplecările noastre cele mai nenorocite: este oare ceva mai prost pe lume decît să vrei să duci într-una o povară pe care în orice clipă ai vrea s-o arunci, să-ți fie scribă de ființa ta și totuși să ții mereu la ea, să dezmierdăm șarpele care ne roade pînă cînd ne înghite inima?

Am văzut în țările prin care m-a mînat soarta și în birturile în care am servit un număr nemaipomenit de oameni care își urau viața; n-am văzut însă decît numai doisprezece care au pus capăt de bunăvoie nenorocirii lor: trei negri, patru englezi, patru genevezi și un profesor german pe care îl chema Robeck¹. Acuma în urmă am ajuns servitoare la don Issachar iar el m-a pus pe lîngă dumneata, frumoasa mea domnișoară; m-am legat de soarta dumitale și m-am ocupat mai mult de treburile dumitale decît de-ale mele. Nu ți-aș fi spus nimic de necazurile mele dacă nu m-ai fi stîrnit și dacă n-ar fi obiceiul pe corabie să povestești cîte ceva și să alungi urtul. Eu am experiență și cunosc lumea. Uite: pune pe fiecare călător să-și povestască viața și dacă s-o găsi măcar unul care să nu-și fi blestemat de nenumărate ori zilele și care să nu-și fi spus lui însuși că e cel mai nenorocit om din lume, să mă arunci în apă cu capul în jos.

¹ *Johann Robeck*, născut la Calmar (Suedia) în 1672, s-a sinucis înecîndu-se în Weser la Bremen în 1735. A scris o apologie a sinuciderii care a fost publicată în anul următor sub acest titlu: *De morte voluntaria philosophorum et bonorum virorum, etiam Judaeorum et Christianorum* (n. 1.).

cu doi eunuci negri și o strață de douăzeci de soldați. O mulțime de ruși au pierit în lupte dar nici ei nu s-au lăsat și ne-au plătit cu vîrf și îndesat. Azovul a fost trecut prin sabie și foc, nu s-a ținut seamă nici de sex, nici de vîrstă. Numai fortul nostru mai rămăsese. Dușmanii au vrut mai întîi să ne înfometeze și să ne silească să ne predăm. Cei douăzeci de ieniceri se juraseră însă că nu se vor preda niciodată. Cînd și-au isprăvit merindele și de frică să nu-și calce jurămîntul au mincat pe cei doi eunuci. După aceea s-au hotărît să mănînce și femeile.

Aveam un imam foarte credincios și foarte milos. El le-a ținut o predică foarte frumoasă și i-a convins să nu ne ucidă chiar de tot. Le-a spus:

— Tăiați numai cîte o bucă fiecărei femei și o să mînceați de minune; dacă o să mai trebuiască, peste cîtăva vreme le-o tăiați și pe cealaltă; cerul va ține socoteală de-o săptămînită de bună și voi o să aveți ce mîncea.

Imamul știa cum să vorbească și i-a convins. Ni s-a făcut la toate operația asta groaznică. Imamul ne-a uns cu balsamul care se pune copiilor cînd li taie împrejur; eram pe jumătate moarte.

Nici n-au apucat bine să sîrșească ienicerii masa pe care le-o dădusem noi și rușii au și sosit, de data asta în luntri. Nici un ienicer n-a scăpat cu viață. Chirurghi francezi sînt pretutindeni; era și acolo unul, foarte priceput; ne-a îngrijit, ne-a vindecat și am să-mi aduc aminte toată viața că, după ce rănilor mi s-au închis, mi-a făcut propuneri. Tuturor de altfel ne-a spus să nu ne mîhnim, că lucrul acesta s-a mai întîmplat și la alte asedii și că asta era legea războiului.

Îndată ce tovarășele mele au putut să umble au fost duse la Moscova. Eu am căzut pe mîna unui boier care m-a făcut grădinărită și care îmi dădea în fiecare zi cîte douăzeci de lovituri de bici. Cum însă seniorul ăsta peste doi ani a fost tras pe roată împreună cu alți treizeci de boieri pentru nu știu ce intrigă de curte,

Capitolul XIII

CUM A FOST SILIT CANDID SĂ SE DESPARTĂ DE FRUMOASA CUNIGUNDA ȘI DE BABĂ

Frumoasa Cunigunda, după ce auzi povestea babei, îi dădu acesteia toată cinstea cuvenită unei persoane de rangul și de însemnătatea ei. Făcu așa cum îi spusese baba: puse pe toți călătorii rînd pe rînd să-și povestască viața. Și ea și Candidd își dădură seama că baba avea dreptate.

— Păcat, zise Candidd, că înțeleptul Pangloss a fost spînzurat, împotriva obiceiului, într-un autodafe; ne-ar spune acum o mulțime de lucruri minunate despre răul fizic și răul moral care acopăr pămîntul și inarca iar cu m-aș încumeta să-i aduc respectuos cîteva obiecțiuni.

În timp ce unii și alții își istoriseau viața, corabia își urma drumul. Ajunseră la Buenos Aires. Cunigunda, căpitanul Candidd și cu baba se duseră la guvernator, don Fernando de Ibaraa y Figueora y Mascarenes y Lampurdos y Suza. Acest senior era foarte mîndru, așa cum se cuvine să fie un om care purta atîtea nume. Vorbea cu lumea plin de un nobil dispreț, era așa de grozav cu nasul pe sus, ridica glasul atît de necrușător, își lua o muțră așa de îngîmfată, umbla atît de șanșos, încît tuturor celor care îl salutau le venea să sară la el să-l bată. Îi plăceau grozav femeile. Cînd o văzu pe Cunigunda se gîndi că nu era pe lume femeie mai frumoasă decît ea. Cel dintîi lucru pe care l-a făcut a fost să întrebe dacă e soția căpitanului. Felul cum puse această întrebare îl sperie pe Candidd. Nu îndrăzni să spună că era soția lui pentru că într-adevăr nu era; nu-i venea nici să spună că era soră-sa pentru că nu-i era nici soră; și cu toate că această minciună oficioasă fusese foarte la modă la cei vechi¹ și putea

¹ Voltaire face aluzie la istoria lui Avraam și a Sarei, din Biblie (n. l.).

fi foarte de folos și la cei moderni, sufletul lui era prea curat ca să nesocotească adevărul.

— Domnișoara Cunigunda, zise el, e pe cale de a-mi face cinstea să se căsătorească cu mine și rugăm pe excelența-voastră să ne fie naș.

Don Fernando de Ibarra y Figueora y Marscarens y Lampurdos y Suza, răsucindu-și mustața, zimbi amar și dădu ordin căpitanului Candid să se ducă să-și treacă compania în revistă. Candid execută ordinul. Guvernatorul rămase singur cu domnișoara Cunigunda. Ii spuse că o iubește cu patimă și că a doua zi se va căsători cu ea în fața altarului sau cum i-o plăcea ei. Cunigunda ceru un sfert de ceas ca să se gîndească, să se sfătuiască cu baba și să ia o hotărîre.

Baba spuse Cunigundei:

— Domnișoară, dumneata ai șaptezeci și două de spițe de noblețe dar n-ai para chioară; numai o vorbă să spui și ești dintr-o dată soția celui mai mare senior al Americii de miazăzi și care are pe lîngă toate și o mustață strașnică; ce rost are să faci pe credincioasa în dragoste? Ai fost siluită de bulgari, un evreu și un inchizitor s-au bucurat de nureii dumitale. Necazurile dau anumite drepturi. Eu, ce să spun, dacă aș fi în locul dumitale, n-aș șovăi o clipă, m-aș mărita cu domnul guvernator și l-aș căpătui pe domnul căpitan Candid.

În vreme ce baba vorbea așa, cu toată înțelepciunea pe care i-o dăduseră vîrsta și experiența, în port intră o corabie mai mică; pe corabie erau un alcade și niște alguazili; iată ce se întimplase.

Bătrîna ghicise tocmai bine că un călugăr cordelier furase la Badajos hanii și giuvaericelele Cunigundei, cînd aceasta trecuse fugară pe acolo împreună cu Candid. Călugărul voise să vîndă cîteva pietre scumpe dintre acelea unui giuvaergiu. Acesta le cunoștea ca fiind ale marelui inchizitor. Călugărul, înaintea spinzurătorii, mărturisi că le furase: spuse de la cine și ce drum luaseră cei de la care le șterpelise. Se știa deja de fuga Cunigundei și a lui Candid. Li se luă urma

plină la Cadiz. Se trimise, fără întârziere, o corabie după dinșii. Corabia ajunsese acum la Buenos Aires. Se răspîndi vestea că a debarcat un alcade și că uci-gașii marelui inchiizitor erau urmăriți. Baba cea înțeleaptă văzu într-o clipă ce era de făcut.

— Nu poți să fugi, spuse ea Cunigundei, dar nici nu ai de ce să te temi; nu dumneata l-ai omorît pe monsenior; și de altfel guvernatorul te iubește și nu are să dea voie nimănui să te maltrateze; așa că, stai pe loc.

După aceea se duse repede la Candid și îi spuse:

— Fugi repede, că dacă nu, peste un ceas ai să fii ars pe rug.

Candid nu mai avea nici o clipă de pierdut; dar cum să se despartă de Cunigunda și unde să fugă?

Capitolul XIV

CUM CANDID ȘI CACAMBO AU FOST PRIMIȚI LA IEZUIȚII DIN PARAGUAY

Candid adusese de la Cadiz un valet așa cum sînt mulți pe coastele Spaniei și în colonii. Era pe un sfert spaniol, născut în Tucuman din tată metis; fusese țircovnic, paracliser, marinar, călugăr, hamal, soldat, lacheu. Il chema Cacambo și iubea pe stăpînul său fiindcă stăpînu-său era om bun. Puse repede șaua pe cei doi cai andaluzi.

— Hai, stăpîne, să facem cum ne sfătuiește baba; să plecăm și să fugim fără să ne mai uităm înapoi.

Candid izbucni în plîns:

— O! draga mea Cunigunda! Să te părăsesc tocmai acum cînd domnul guvernator vrea să ne fie naș! Cunigunda, tu, venită de la așa de mare depărtare, ce-ai să te faci singură?

— O să facă ce-o putea, spuse Cacambo; femeile se descurcă repede; Dumnezeu le-ajută. Noi deocamdată să fugim!

— Dar unde vrei să mă duci? Încotro mergem? Ce-o să facem fără Cunigunda? Întreba Candid.

— Pe sfântul Iacob de Compostella! ați venit aici ca să duceți război împotriva iezuiților. Foarte bine, acum hai să ducem război alături de ei. Eu cunosc drumurile pe-aici. Am să vă duc în țara lor; au să fie încântați să aibă un căpitan care știe muștrul bulgăresc; o să ajungeți kus de tot; cînd nu-ți merge bine într-o parte a lumii îți găsești norocul în altă parte. E foarte plăcut să vezi și să faci lucruri noi.

— Va să zică tu ai mai fost în Paraguay? spuse Candid.

— Cum să nu! răspunse Cacambo. Am fost pedagog în colegiul din Assuncion și cunosc felul cum guvernează *los padres*¹ așa cum cunosc străzile din Cadiz. Minunat lucru guvernarea lor! Statul are peste trei sute de leghe diametru și e împărțit în treizeci de provincii. *Los padres* au tot, iar poporul nimic; e o capodoperă de rațiune și dreptate. Eu drept să spun nu văd ceva mai dumnezeiesc decît *los padres*, care aici duc război cu regele Spaniei și cu regele Portugaliei și care în Europa spovedesc pe acești regi; care aici omoară pe spanioli iar la Madrid li trimit în cer; lucrul acesta mă farmecă; să mergem; o să fiți cel mai fericit om din lume. Ce mulțumiți au să fie *los padres* cînd au să vadă că le sosește un căpitan care știe muștrul bulgăresc!

Cînd ajunseră la prima barieră² Cacambo spuse sentinelenor că un căpitan voia să vorbească cu monseniorul comandant. Se dădu de veste gardei. Un ofițer paraguayean se aruncă la picioarele comandantului și li spuse despre ce era vorba. Candid și Cacambo fură întîi dezarmați și li se luară cei doi cai andaluzi. Trecură apoi printre două șiruri de soldați; comandantul era la celălalt capăt, cu tricorn în cap, cu rantia prinsă în brîu, cu sabia la șold, cu sulița în mînă. Făcu un

¹ În spaniolă: părinții (călugări) (n. t.).

² Iezuiții din Paraguay nu lăsau pe indieni să comunice cu străini (n. t.).

semn: într-o clipă douăzeci și patru de soldați înconjoară pe cei doi străini. Un sergent le spune că trebuie să aștepte, că comandantul nu poate să vorbească cu dînsii, că preasfinția-sa părintele provincial nu dă voie nici unui spaniol să deschidă gura decît numai în fața lui și nu-i dă voie să rămînă mai mult de trei ceasuri în țară.

— Și unde-i preasfinția-sa părintele provincial? întrebă Cacambo.

— A slujit liturghia și-acuma e la paradă, răspunse sergentul, așa că n-o să puteți să-i sărutați pîntenii decît peste trei ceasuri.

— Bine, spuse Cacambo, dar domnul căpitan care nu mai poate de foame ca și mine, nu-i spaniol, e german; n-am putea să mincăm ceva pînă vine sfinția-sa?

Sergentul se duse să raporteze aceasta comandantului.

— Foarte bine! spuse acesta; dacă-i german, atunci pot să stau de vorbă cu el; aduceți-l la mine în umbrar.

Imediat Candid e dus într-un boschet împodobit cu o foarte frumoasă colonadă de marmură verde polcită și cu colivii mari în care erau papagali, colibri, păsări-muște, bibilici și alte o mulțime de păsări din cele mai rare. Masa era întinsă și pe masă erau bucate strașnice și farfurii de aur; și în timp ce paraguayenii mincau porumb în străchini de lemn, pe cîmp, în bătoia soarelui, preasfinția-sa părintele comandant intră în boschet.

Era un tinăr foarte chipeș, cu fața plină, destul de alb, rumen, cu sprincenele ridicate, cu ochi vioi, cu urechile roșii, cu buzele ca purpura, mindru la înșăfășare dar cu o mindrie care nu era nici aceea a unui spaniol, nici a unui iezuit. Candid și Cacambo își căpătară înapoi armele care le fuseseră luate precum și cei doi cai andaluzi. Cacambo le dădu ovăz chiar lingă umbrar și toată vremea fu cu ochii la ei de frica vreunei întîmplări neașteptate.

Candid sărută mai întii poalele rantei comandantului și după aceea se așezară la masă.

— Va să zică sînteți german? îl întrebă iezuitul în nemțește.

— Da, sfinția-voastră, răspunse Candid.

Amîndoi, rostind acestea, se uitară unul la altul cu o mare mirare și o emoție pe care nu și-o puteau stăpîni.

— Și din ce loc anume din Germania sînteți? întrebă iezuitul.

— Din scirboasa aceea de Vestfalia, spuse Candid. M-am născut în castelul Thunder-ten-tronckh.

— O! Doamne! chiar așa să fie? strigă comandantul.

— Ce minune! strigă Candid.

— Dumneata ești? spuse comandantul.

— E chiar de necrezut! spuse Candid.

Cad amîndoi pe spate, apoi se îmbrățișează și lăcrimează din belșug.

— Cum! chiar dumneavoastră sînteți, preasfinția-voastră? Dumneavoastră fratele frumoasei Cunigunda! Dumneavoastră care ați fost ucis de bulgari, dumneavoastră fiul domnului baron, sînteți acum iezuit în Paraguay? Ce să spun, lumea e ciudată de tot! O, Pangloss, Pangloss, ce mulțumit ai fi acum dacă n-ai fi fost splinzurat!

Comandantul făcu un semn și sclavii negri și paraguayani, care turnau de băut în pahare de cristal de stîncă, ieșiră îndată cu toții. Mulțumi apoi de mii de ori lui Dumnezeu și sfîntului Ignatio. Îl strînse pe Candid în brațe; amîndurora le curgeau lacrimile.

— Ați fi și mai mirat, și mai înduioșat, și mai tulburat, zise Candid, dacă v-aș spune că domnișoara Cunigunda, sora dumneavoastră, care credeți că a murit spintecată, trăiește și-i sănătoasă.

— Unde e?

— Nu prea departe de-aici, la domnul guvernator din Buenos Aires. Iar eu venisem să mă războiesc cu dumneavoastră.

Stătură așa multă vreme de vorbă și fiecare cuvînt pe care îl rosteau era încă un prilej să se minuneze de cite li se întimplaseră. Tot sufletul li se avînta pe buze,

le slătca s-asculte în urechi, le strălucea în priviri. Germani cum erau, s-au întins la mîncare și băutură tot așteptînd să vină preasfinția-sa părintele provincial. Comandantul vorbea astfel către iubitul său Candid.

Capitolul XV

CUM A UCIS CANDID PE FRATELE SCUMPEI SALE CUNIGUNDA

— Toată viața am să țin minte ziua aceea cumplită în care am văzut cum au omorît pe tata și pe mama și cum au siluit-o pe soră-mea. După ce bulgarii au plecat, soră-mea n-a mai fost găsită, iar mama, tata și eu mine am fost puși într-o căruță împreună cu două servitoare și trei copii, toți uciși, și duși ca să fim înmormîntați la o capelă de iezuiți la două poște de castelul părinților mei. Un iezuit ne-a stropit cu aghea-smă; era sărată grozav; cîteva picături mi-au intrat în ochi; părintele a observat că pleoapele mi s-au mișcat; mi-a pus mina la inimă și a simțit că bate; m-au luat, m-au îngrijit și peste trei săptămîni n-am mai avut nimic. După cum știi, dragă Candid, eram foarte frumușel; m-am făcut după aceea și mai frumos; preasfinția-sa părintele Croust, starețul, a început să aibă față de mine o prietenie foarte tandră și m-a făcut novice; după o bucată de vreme am fost trimis la Roma. Părintele general tocmai avea nevoie de tineri iezuiți germani. Suveranii Paraguayului nu prea vor să primească la dinșii iezuiți spanioli; preferă pe străini pentru că li se pare că-s mai ascultători. Părintele general mă socoti bun de trimis la lucru în acea vie sfîntă. Am plecat împreună cu un polonez și un tirolez. Cum am sosit, m-au și cîstit cu un subdiaconat și o locotenentă. Acuma am ajuns colonel și preot. Ne înfruntăm zdrăvăn cu trupele regelui Spaniei. Te asigur că vor fi excomunicate și înfrînte.

Cacambo, care văzuse el multe în viața lui, nu-și pierdu cumpătul. Luă rautia de iezuit pe care o purta baronul, îl îmbracă cu ea pe Candid, îi dădu și pălăria mortului și îl urcă în ea. Toate acestea au fost făcute într-o clipă.

— Și acum la galop, stăpîne; toți au să creadă că sînteți un iezuit care se duce să dea niște ordine. Pînă să ne ia urma, trecem granița.

Nici n-apucă să spună asta și o și luă la galop strîgînd în spaniolă:

— Faceți loc că trece preasfinția-sa părintele colonel!

Capitolul XVI

CE S-A ÎNTIMPLAT CELOR DOI CĂLĂTORI CU DOUA FETE, DOUA MAIMUTE ȘI SĂLBATICII ZIȘI ORBIONI

Candid și cu valetul lui trecuseră granița și în tabără nimeni nu știa încă de moartea iezuitului german. Cacambo care se gîndea la toate avusese grijă să-și umple ranița cu pline, cu ciocolată, cu șuncă, cu fructe și cîteva urcioare de vin. Se infundară cu caii lor andaluzi într-un ținut necunoscut în care nu găsiră nici un drum. Ajunseră în sfîrșit la o cîmpie frumoasă acoperită cu iarbă și brăzdată de pîraie. Călătorii noștri s-au oprit să lase caii să pască. Cacambo spuse lui stăpînu-su că ar fi bine să mănînce ceva și fără să mai aștepte începu să imbuce.

— Cum vrei tu, zise Candid, să mănînc șuncă acum, cînd am omorît pe fiul domnului baron și mă văd osîndit să n-o mai văd niciodată pe Cunigunda? La ce o să-mi slujească să-mi prelungească o viață nenorocită, o dată ce va trebui să-mi trăsc zilele departe de dînsa, plin de muștrări de cuget și de deznădejde? Și ce-o să spună oare Jurnalul din Trévoux¹?

¹ E vorba de *Mémoires pour servir à l'histoire des sciences et des beaux-arts* (Memorii menite să slujească istorici științelor și artelor), publicate de iezuiți la Trévoux și la Paris, de la 1701 la 1761 (n. 1.).

Vorbind astfel, începu totuși să mănânce. Soarele asfințea. Cei doi călători rătăciți auziră deodată niște țipete, parcă de femeie. Nu-și puteau da seama dacă erau țipete de durere sau de bucurie; se ridicară totuși în grabă plini de neliniștea și de alarma pe care în locuri necunoscute ți le stornește orice lucru. Strigătele acelea porneau de la două fete în pielea goală care alergau ușurel prin iarbă în timp ce doi maimuțoi le fugăreau și le mușcau de buci. Candid fu cuprins de milă. La bulgari învățase să ochească bine; ar fi nimerit o alună într-un tufiș fără să atingă frunzele. Repede își ia din spate pușca lui spaniolă cu două țevi, trage și omoară maimuțoii.

— Mulțumesc lui Dumnezeu, dragă Cacambo, că am scăpat de primejdie pe bițele fete: dacă am săvârșit un păcat că am ucis un inchizitor și un iezuit, mi-am răscumpărat greșala scăpând de la moarte pe fetele astea. Poate c-or fi niște domnișoare nobile și atunci să știi că întâmplarea asta o să ne fie de mare folos.

Voia să mai spună ceva dar limba i se înțepeni când văzu cum cele două fete se reped și iau în brațe pe cei doi maimuțoi, li string la piept cu duioșie, izbucnesc în plns și umplu văzduhul de strigăte de durere.

— Nu m-așteptam la atita bunătate sufletească, spuse el în sfârșit lui Cacambo care la rîndul lui spuse:

— Strașnică treabă ați făcut, stăpine! Ați omorît pe amanții acelor domnișoare.

— Amanții lor! nu se poate! rizi de mine, Cacambo! cum să cred una ca asta?

— Stăpine, zise Cacambo, dumneavoastră întotdeauna vă mirați de tot ce se întâmplă; de ce vi se pare așa de ciudat că în unele țări maimuțoii plac cucoanelor? Sint și ei pe un sfert oameni așa cum sint eu pe un sfert spaniol.

— Vai, zise Candid, îmi aduc aminte că magistrul Pangloss spunea că mai demult s-au întâmplat de astea și că din împerecheri de felul ăsta au ieșit egipani,

sauni și saliri, iar cițiva oameni de scamă din antichitate au și văzut asemenea ființe; dar eu ziceam că astea ar fi numai povești.

— Acuma ați putut să vă convingeți, spuse Cacambo, că e adevărat și ați văzut la ce se dedau persoanele care n-au primit o anumită educație; acuma însă tare mi-e frică să nu sară la noi cucoanele acelea și să nu ne facă de petrecanie.

Aceste temeinice reflecții făcură pe Candid să plece de-acolo și să se infunde în pădure. Aici, după ce au blestemat pe inchiizitorul Portugaliei, pe guvernatorul din Buenos Aires și pe baron, au cinat, apoi s-au culcat pe mușchi și au adormit. Când s-au trezit au simțit deodată că nu se mai puteau mișca: cauza era că în timpul nopții oreionii, băștinașii acelor locuri, cărora cele două fete le dăduseră de știre de ceea ce făcuseră Candid și cu Cacambo, li legaseră pe amândoi cu funii făcute din coajă de copac. În jurul lor erau vreo cincizeci de oreioni goi, înarmați cu săgeți, cu măciuci și securi de cremene. Unii stăteau pe lângă un cazan în care fierbea niște apă, alții pregăteau cîteva frigări și toți strigau:

— E un iezuit! e un iezuit! avem să ne răzbunăm și o să mîncăm strașnic! o să mîncăm carne de iezuit!

— V-am spus eu, stăpîne, strigă cu mîhnire Cacambo, că fetele acelea au să ne joace festa?

Candid zăcind cazanul și frigările strigă:

— Să știi că au să ne frigă și au să ne liarbă. Vai, ce-ar zice oare maestrul Pangloss dacă ar vedea cum e alcătuită natura pură? Toate or fi bune dar trebuie să spun că e trist lucru să pierzi pe domnișoara Cunigunda și să fii pus în frigare de niște oreioni.

Cacambo își ținea întotdeauna firea.

— Nu pierdeți speranța, spuse el nemîngiatului Candid; eu știu puțin limba celor de pe-aici și am să vorbesc cu ei.

— Da, da, numaidecit, zise Candid; spune-le că e lucru groaznic și inuman să fierbi și să frigi oameni și că asta nu e creștinăște de loc.

— Domnilor, spuse Cacambo, dumneavoastră vreți să mincați un iezuit. Foarte bine; nimic nu-i mai drept decât să-ți tratezi astfel dușmanii. Într-adevăr dreptul natural ne învață să omorim pe aproapele nostru și lucrul acesta se face pe toată fața pământului. Dacă noi nu ne folosim de acest drept asta e din cauză că avem și altceva de mâncat; dumneavoastră însă n-aveți mijloacele pe care le avem noi: desigur că e mai bine să-ți măninci dușmanii decât să lași corbilor și ciorilor roadele izbinzii tale. Eu, însă, domnilor, nu cred că dumneavoastră vreți să vă mincați și prietenii. Uite, acum așteți convinși că o să puneți în frigare un iezuit dar cel pe care vreți să-l frigeți e tocmai apărătorul dumneavoastră, e dușmanul dușmanilor dumneavoastră. Eu sînt de baștină de-aici din țară; dumnealui pe care-l vedeți e stăpînul meu și nu numai că nu e iezuit dar chiar a omorît pe un iezuit și i-a luat straițele. Asta v-a înșelat. Ca să verificați ce spun luați-i rantia, duceți-vă cu ea la granița țării conduse de *los padres* și întrebați dacă stăpînul meu a ucis sau nu un ofițer iezuit. N-o să zăboviți mult. O să ne mincați după aceea dacă o să vedeți că v-am spus minciuni. Dar dacă ce v-am spus e adevărat, dumneavoastră cunoașteți prea bine principiile dreptului public, obiceiurile și legile, ca să nu ne dați drumul.

Orcionii se gîndiră că aceste vorbe sînt foarte cuminți. Trimiseră pe doi mai răsăriți dintre ei să vadă care-i adevărul. Cei doi trimiși își îndepliniră misiunea cu pricepere și se întoarseră în curînd aducînd vești bune. Orcionii dezlegară pe cei doi prizonieri, se purtară bine cu ei, le oferiră fete, le dădură de mâncat și de băut și îi însoțiră pînă la hotare strigînd vesel: „Nu-i iezuit! nu-i iezuit!”

Candid nu se mai sătura minunîndu-se de felul cum seîmpaseră.

— Ce popor! zicea el, ce oameni! ce obiceiuri! Dacă n-aș fi avut norocul să străpung cu spada pe fratele domnișoarei Cunigunda aș fi fost mincat fără nici o

Indoiulă. Oricum însă, natura pură e bună fiindcă oamenii aceştia, în loc să mă mănince, s-au purtat cu mine foarte bine îndată ce-au aflat că nu-s iezeit.

Capitolul XVII

SOSTIREA LUI CANDID ŞI A VALETULUI SĂU ÎN ELDORADO ŞI CE-AM VĂZUT ACOLO

Cînd au ajuns la graniţele orcionilor, Cacambo spuse lui Candid:

— După cum vedeţi, emisfera asta nu-i mai bună decît cealaltă; eu zic ca să ne întoarcem în Europa cît mai repede.

— Cum să ne întoarcem? zise Candid, şi unde să ne ducem? Dacă mă întorc în ţară la mine, dau de bulgari şi de abari care se bat între ei şi omoră pe cine întîlnesc; dacă mă întorc în Portugalia sînt arse pe rug; dacă rămînem aici putem în orice clipă să fim puşi la frigare. Şi cum să mă hotărăsc să plec din acea parte a lumii în care e domnişoara Cunigunda?

— Hai să mergem la Cayenne, zise Cacambo. Acolo o să găsim francezi, că francezii umblă în toate părţile. Poate că au să ne ajute, şi poate că Dumnezeu o să aibă milă de noi.

Nu era uşor să ajungi la Cayenne. Ştiau încotro trebuie să se îndrepte; dar munţi, fluvii, prăpastii, bandiţi şi sălbatici alcătuiau în toate părţile nişte cumplite obstacole. Căii le-au murit de oboseală, merindele s-au isprăvit; o lună întreagă s-au hrănit cu fructe sălbătice. Ajunseră în sfîrşit la un rîu care curgea printre cocotieri. Vederea acestora îi învioră şi le dădu speranţă.

Cacambo care avea întodeauna, ca şi baba, sfaturi bune la îndemînă îi spuse lui Candid:

— Sîntem istoviţi, nu mai putem umbla. Uite colo pe mal o luntre, s-o umplem cu nuci de cocos, să ne

avim în ca și să ne lăsăm în voia apei; un riu duce întotdeauna undeva unde sînt oameni. Dacă n-om găsi lucruri plăcute, o să găsim în orice caz lucruri noi.

— Da, să mergem, zise Candid, și Providența să ne ajute!

Merseră așa cîteva leghe printre maluri cînd înflore, cînd sterpe, cînd netede, cînd ripoase. Rîul se făcea tot mai lat. De la o vreme se pierdu pe sub o boltă de stînci înfiorătoare care se înălțau pînă la cer. Cei doi călători se lăsară cu îndrăzneală duși de valuri pe sub acea boltă. Fluviul, care aici se îngustase, și purtă cu o repeziciune și un zgomot cumplit. După douăzeci și patru de ceasuri văzură iar lumina zilei; luntrea lor însă se sparse de stînci; trebuiră să se tîrască din piatră în piatră o bună bucată de drum; în sfîrșit în fața lor se deschise o zare nemăsurată, mărginită de niște munți de neurcat. Locurile din preajmă erau cultivate și pentru plăceri și pentru nevoi; pretutindeni ceea ce era de folos era și plăcut. Drumurile erau înșesate sau mai degrabă împodobite de trăsuri care erau făcute dintr-un material strălucitor și în care ședeau bărbați și femei de-o frumusețe ciudată; la trăsuri erau înhămate niște oi roșii care alergau mai iute decît cei mai frumoși cai din Andaluzia, din Tetuan și din Maquinez.

— Asta-i o țară, zise Candid, mai strașnică decît Vestfalia.

Intrară în cel dintîi sat pe care-l întîlniră în drum. La marginea satului cîțiva copii îmbrăcați în baine de brocart aurit, toate rupte, se jucau în bombițe. Cei doi călători din cealaltă parte a lumii se opriră și se uitară cu plăcere la dinșii: bombițele erau destul de mari, galbene, roșii, verzi, și aruncau sclipiri neobișnuite. Călătorii luară în mîini cîteva din ele; toate erau numai aur, numai smaralde și rubine, dintre care chiar unul singur ar fi alcătuit cea mai frumoasă podabă a tronului marelui Mogol.

— Băieții aceștia, zise Cacambo, trebuie să fie copiii regelui.

În clipa asta veni învățătorul satului și-i chemă la școală.

— Așa, spuse Candid, e magistrul familiei regale.

Golănașii lăsară jocul și aruncară pe jos bombițele. Candid le culege, fuge după învățător și i le întinde respectuos, dindu-i să înțeleagă prin semne că altelele lor regale și-au uitat aurul și pietrele scumpe. Învățătorul satului, zimbînd, le luă și le zvîrli pe jos, se uită o clipă foarte mirat la Candid și își văzu de drum.

Călătorii culeseră iar de pe jos aurul, rubinele și smaraldele.

— Ce-o fi și asta? strigă Candid. Strașnic de binecrescuți trebuie să mai fie copiii de regi în țara asta dacă sînt învățați să disprețuiască aurul și pietrele scumpe!

Cacambo era și el tot așa de mirat ca și Candid. Ajunseră la o casă. Era clădită ca un palat din Europa. O mulțime de oameni erau la ușă și încă și mai mulți înăuntru. Se auzea o muzică foarte plăcută și mirosea a mincare bună. Cacambo se apropie de ușă și auzi vorbindu-se peruviana; asta era și limba lui; doar toată lumea știe că era din Tucuman, dintr-un sat în care numai limba asta se vorbea.

— Am să vă slujesc de tălmaci, spuse el lui Candid; hai să intrăm, că e un birt.

Cum au intrat i-au și întîmpinat doi chelneri și două chelnerițe îmbrăcați toți în haine muiate în fir și cu părul strîns în panglici și li postiră să se așeze la masă. S-au servit patru supe felurite, fiecare cu cîte doi papagali fripiți, un condor rasol, care cîntărea vreo două sute de livre, apoi două maimuțe fripte foarte gustoase, trei sute de colibri pe o farfurie și șase sute de păsări-muște pe alta; pe urmă niște tocane strașnice și niște prăjituri minunate; toate în farfurii lucrate dintr-un soi de cristal de stîncă. Chelnerii și chelnerițele birtului turnau de băut tot felul de licori făcute din trestie de zahăr.

Mesenii erau în cea mai mare parte negustori și cărăuși, toți foarte politicoși. Puseră cîteva întrebări

lui Cacambo, cu cea mai mare discreție, și răspunseră la întrebările acestuia în așa fel încât să fie mulțumit.

După ce isprăviră de mâncat, Cacambo se gândi, ca și Candid, că o să-și plătească bine partea aruncând pe masă două bucăți de aur din cele pe care le adunase de pe jos; hangiuul și hangiuța izbucniră în râs ținându-se de coaste. Când sfinșiră cu risul, hangiuul le spuse:

— Acuma am văzut, domnilor, că sunteți străini. Noi pe-aici nu prea sîntem obișnuți cu străini. Iertați-ne că am început să ridem cînd ați vrut să ne plătiți cu pietricele de astca care se găsesc la noi pe toate drumurile. Desigur că n-aveți monedă de-a noastră, dar nici n-aveți aici nevoie de bani ca să stați la masă. Toate hanurile au fost înființate ca să fie de folos negustorilor și sînt plătite de stat. Aici ați mâncat mai prost fiindcă e sat; în altă parte însă o să fiți primiți așa cum se cuvine.

Cacambo traducea ce spunea hangiuul iar Candid asculta și el cu aceeași admirație și cu aceeași uimire cu care prietenul său Cacambo traducea.

— Ce țară o fi asta, se întrebau ei unul pe altul, de care nimeni pe pămînt nu știe și în care natura e așa de deosebită față de natura de la noi? Desigur că asta e țara în care toate merg bine; fiindcă trebuie să fie pe undeva și o țară de felul acesta. Și, orice ar fi zis maestrul Pangloss, cu de multe ori mi-am dat seama că în Vestfalia toate mergeau prost.

Capitolul XVIII

CE-AU VĂZUT ÎN ELDORADO

Cacambo începu să-l întrebe pe hangiu tot felul de lucruri dar acesta îi spuse:

— Eu nu prea știu mare lucru și nici n-am nevoie fiindcă îmi merge foarte bine și așa; este însă aici un

bătrîn care a fost pe vremuri la Curte și e omul cel mai învățat din țară și totodată foarte prietenos.

Il duse pe Cacambo la bătrînul acela. Candid acum nu mai juca decît un rol secundar și își însoțea valetul. Intrară într-o casă foarte simplă, fiindcă ușa era numai de argint și lambriurile odăilor nu erau decît de aur dar lucrate cu atîta gust că nici cele mai bogate lambriuri nu le-ar fi întrecut. Vestibulul nu era încrustat decît doar cu rubine și smaralde; dar felul în care erau orînduite toate cumpănea tocmai bine această nemai-pomenită simplitate.

Bătrînul primi pe cei doi străini șezînd pe o sofa cu saltele de puf de colibri și li cinsti cu licori în pahare de diamant; după aceea le răspunse astfel la ceea ce voiau să afle:

— Am o sută șaptezeci și doi de ani și am auzit de la tata, scutier al regelui, despre următoarele revoluții care s-au întîmplat în Peru și la care a fost și el martor. Țara în care sîntem este vechea patrie a incasilor care au avut neprevăderea să iasă din ținuturile lor și să supună o parte din lume dar care au fost doborîți de spanioli.

Regii din familia lor care au rămas în țara lor de baștină au fost mai înțelepți: au poruncit, cu consimțămîntul națiunii, ca nici un locuitor să nu mai iasă niciodată din țărișoara noastră; în acest chip am putut să ne păstrăm inocența și fericirea. Spaniolii n-au știut niciodată prea bine ce-i cu țara asta și i-au zis Eldorado și un englez pe care îl chema Raleigh chiar a și ajuns, acum vreo sută de ani, pînă pe aproape; dar cum sîntem înconjurați de stînci și de prăpastii greu de trecut am scăpat pînă azi de lăcomia națiunilor Europei care sînt, nu știu de ce, foarte ahtiate după pietrele și după tîna pămîntului nostru, în așa hal încît ar fi în stare să ne ucidă pe toți.

Stătură mult de vorbă; vorbiră despre forma de guvernămint, despre obiceiurile locului, despre seimei, despre spectacolele publice, despre arte. La urmă Candid, căruia tot îi mai plăcea metafizica, îl întrebă

prin mijlocirea lui Cacambo dacă țara asta avea o religie.

Bătrînul se înroși puțin.

— Cum să n-avem? zise el. Mai poate fi vreo îndoială? Credeți că sîntem atît de ingrați?

Cacambo întrebă respectuos ce religie este în Eldorado.

Bătrînul se înroși iar.

— Pot fi oare mai multe religii? spuse el. Religia noastră este, cred, religia tuturor; slăvim pe Dumnezeu de dimineața pînă seara.

— Slăviți un singur Dumnezeu? întrebă Cacambo, care slujea mereu de tălmăci îndoielilor lui Candid.

— Fără îndoială că numai unul, că doar nu sînt nici doi, nici trei, nici patru. După cum văd, oamenii din lumea dumneavoastră pun niște întrebări foarte ciudate.

Candid nu mai conținea cu întrebările. Voi acum să știe cum se roagă oamenii lui Dumnezeu în Eldorado.

— Nu ne rugăm lui, spuse vrednicul înțelept; nu avem nimic de cerut de la dînsul; ne-a dat tot ce ne trebuie și noi îi mulțumim mereu.

Candid vru să vadă niște preoți și întrebă unde îi poate găsi. Bătrînul zîmbi:

— Dragii mei, zise el; aici toți sîntem preoți. Regele și toți capii de familie cîntă cîntece de slavă în fiecare dimineață, cu mare solemnitate; și cinci sau șase mii de muzicanți îi acompaniază.

— Cum? nu aveți călugări care sînt profesori, care se ceartă, care guvernează, care uneltesc și pun să fie arși pe rug pe cei care nu-s de părerea lor?

— Ar trebui să fim nebuni, zise bătrînul. Noi toți aici avem aceleași convingeri și nu pricepem de loc ce vreți să spuneți cu călugării dumneavoastră.

Candid la toate aceste vorbe se minuna grozav și se gîndea: „Asta nu seamănă de loc cu ceea ce se întîmpla în Vestfalia și în castelul domnului baron; dacă prietenul nostru Pangloss ar fi fost în Eldorado n-ar mai fi spus că Thunder-ten-tronckh era tot ce poate fi

mai bun pe lume; asta înseamnă că trebuie numaidecît să călătorești și să vezi lumea.

După ce au stat pe îndelete de vorbă, bătrînul puse să înhamo o caleașcă cu șase berbeci și dădu călătorilor doisprezece slujitori ca să-i conducă la Curte.

— Să mă ierlați, le spuse el, că din cauza vîrstei mele trebuie să mă lipsesc de cîntea de-a vă însoți. Regele o să vă primească în așa fel, încît n-o să fiți nemulțumiți și veți fi îngăduitori cu obiceiurile țării dacă unele din ele n-au să vă placă.

Candid și Cacambo se urcară în caleașcă. Cei șase berbeci zburau, nu altceva, și nici patru ceasuri n-au trecut și au ajuns la palatul regelui care era așezat la un capăt al capitalei. Portalul era înalt de două sute douăzeci de coți și lat de o sută; e cu neputință de spus din ce materie era făcut. Chiar numai de-aici se vede ce superioritate nemaipomenită avea materia aceea față de pietrele și nisipul cărora noi le spunem aur și nestemate.

Douăzeci de fete frumoase din garda palatului în-tîmpinară pe Candid și pe Cacambo cînd se dădură jos din caleașcă, li duseră la baie, apoi li îmbrăcară în niște mantii țesute din puf de colibri; pe urmă marii ofițeri și marile ofițere ale coroanei li duseră la odăile majestății-sale, trecînd printre două șiruri de cîte o mie de muzicanți fiecare, așa cum e obiceiul pe-acolo. Cînd ajunseră aproape de sala tronului, Cacambo întrebă pe un mare ofițer cum trebuia să salute pe majestatea-sa: să se arunce în genunchi sau cu burta la pămînt? să-și pună miinile pe cap sau la spate? să sărute lespezile sălii? În sfîrșit, care era ceremonia obișnuită?

— Obiceiul, spuse marele ofițer, este să îmbrățișezi pe rege și să-l săruți pe amîndoi obrazii.

Candid și Cacambo luară pe după git pe majestatea-sa și acesta li pofti politicos la masă.

Pînă la vremea mesei se duseră prin oraș să se plimbe. Văzură edificii publice înalte pînă la nori, piețe împodobite cu o mulțime de coloane, fîntîni cu apă lim-

Providența te-a trimis ca să ne fii de ajutor. Și spune, e chiar așa? soră-mea e la guvernatorul din Buenos Aires?

Candid se jură că așa era. Lacrimile începură iar să le curgă din belșug. Baronul într-una îl îmbrățișa pe Candid și-i spunea că e fratele și salvatorul lui.

— Ah, dragă Candid, poate că vom intra amândoi învingători în oraș, și vom lua-o cu noi pe Cunigunda.

— Asta e și dorința mea, zise Candid; voiam tocmai să mă însor cu ea și am și acuma toată nădejdea că am să mă însor.

— Tu, obraznicule! spuse baronul, să ai nerușinarea să te însori cu soră-mea care are șaptezeci și două de spițe de noblețe! Cum îndrăznești să-mi spui mie una ca asta?

Candid incremeni auzind asemenea vorbe și răspunse:

— Preasfinte părinte, toate spițele de noblețe din lume nu înseamnă nimic aici; am smuls-o pe sora dumitale din brațele unui evreu și ale unui inchizitor; ea are față de mine o mulțime de obligații și vrea să se murească cu mine. Maestrul Pangloss mi-a tot spus că oamenii sînt egali; așa că neapărat am să mă însor cu dînsa.

— Asta o să vedem noi, ticălosule! spuse iezuitul baron de Thunder-ten-tronckh și îl lovi cu latul săbiei în obraz.

Candid trase repede spada și o înfipse pînă la mîner în plutecele baronului iezuit. Dar după ce o scoase aburind de singe, începu să se tînguie:

— Vai, Doamne! zise el, am omorît pe vechiul meu stăpîn, pe prietenul și cununatul meu. Eu sînt cel mai bun om din lume și iaca am ucis pînă acuma trei oameni și din aceștia doi erau preoți.

Cacambo, care stătea de strajă la ușa boschetului, veni în fugă, să vadă ce s-a întimplat.

— Acuma nu ne mai rămîne decît să ne vindem scump pielea, îi spuse stăpînu-su; au să vină și au să ne găsească aici, trebuie să ne apărăm și să murim cu arma în mînă.

pede, flintini cu apă roză, adică cu licori de trestie de zahăr, care curgeau neconținut în mijlocul unor piețe largi, pardosite cu un fel de pietre scumpe, ce răspindeau un miros ca de cuișoare și scorțișoară. Candid vru să viziteze curtea de justiție și curtea supremă. I se spuse că nu există tribunale și că procese nu sînt. Întrebă dacă sînt închisori și i se răspunse că nu. Ceva care l-a mirat și mai mult și i-a făcut cea mai mare plăcere a fost palatul științelor în care văzu o galerie lungă de două mii de pași plină toată de aparate de calculat și de fizică.

După ce cutreierară astfel toată amiaza cam a mia parte din oraș, se întoarseră la rege. Candid se așeză la masă între majestatea-sa, valetul său Cacambo și mai multe doamne. Niciodată nu s-a mîncat mai bine și nimeni n-a avut vreodată atîta haz la masă cît a avut majestatea-sa. Cacambo traducea lui Candid vorbele de duh ale regelui și acestea, deși traduse, rămîneau tot vorbe de duh. De multe lucruri se minunase Candid dar de asta poate mai mult decît de orice.

Petrecură acolo vreo lună. Candid mereu îi spunea lui Cacambo:

— Da, bineînțeles, castelul în care m-am născut nu face cît țara asta în care sîntem acum; dar, oricum ar fi, domnișoara Cunigunda nu-i aici iar dumeata desigur că ai o iubită în Europa. Dacă rămînem aici o să fim doar așa cum sînt ceilalți; pe cînd, dacă ne întoarcem în lumea noastră numai cu douăsprezece oi încărcate cu pietricele din Eldorado, avem să fim mai bogați decît toți regii împreună, n-o să ne mai temem de nici un închizitor și o să putem s-o luăm pe domnișoara Cunigunda.

Vorbele acestea fură pe gustul lui Cacambo, așa de tare le place oamenilor să umble forfota, să se îngimfe față de ai lor și să se laude cu ce-au văzut în alte părți încît cei doi fericiți se hotărîră să nu mai fie fericiți și să ceară voie majestății-sale să plece.

— Faceți o prostie, le spuse regele. Eu știu că țara mea nu-i grozavă; dar cînd vezi că îți merge bine un-

deva trebuie să rămii acolo. Desigur că eu n-am dreptul să opresc pe străini și să-i țin aici; asta e o tiranie care nu-i nici în obiceiurile noastre, nici în legile noastre! toți oamenii sînt liberi; puteți să plecați cînd vreți numai că de-aici e foarte greu de ieșit. Să mergi în susul apei pe rîul repede pe care ați sosit printr-o adevărată minune și care curge pe sub bolți de stînci este un lucru cu neputință. Munții care sînt de jur împrejurul regatului meu au o înălțime de zece mii de coți și-s drepti ca peretele; fiecare munte are o latură de peste zece leghe; iar de partea cealaltă scoborișul e numai prăpastie. Dar fiindcă vreți numai decît să plecați am să dau ordin intendenților mașinilor să facă o mașină care să vă ducă pînă dincolo. Cînd o să ajungeți de partea cealaltă a munților, nimeni n-o să poată să vă însoțească; supușii mei s-au jurat să nu iasă din țara lor și sînt destul de înțelepți ca să nu-și calce jurămîntul. Și acum puteți să-mi cereți tot ce vreți.

— Nu cerem majestății-voastre, spuse Cacambo, decît vreo cîteva oi încărcate cu merinde, cu pictricele și cu tină de pe aici de pe la dumneavoastră.

Regele rise.

— Eu nu înțeleg, zise el, de ce vă place dumneavoastră europenilor tina noastră galbenă. Luați-vă cît vreți și să vă fie de bine.

Dădu imediat ordin inginerilor lui să facă o mașină care să ducă pe acești doi oameni ciudați peste hotarele țării. Trei mii de fizicieni se puseră pe lucru; mașina a fost gata în două săptămîni și a costat nici mai mult, nici mai puțin decît vreo douăzeci de milioane de livre sterline, în banii țării. Candid și Cacambo fură ureați în mașină și, împreună cu ei, doi berbeci mari roșii cu șaua pe ei ca să aibă cu ce merge după ce au să treacă munții, apoi douăzeci de berbeci cu samare, încărcăți cu merinde, treizeci care duceau tot felul de daruri din ce avea țara mai de preț și cincizeci care erau încărcăți cu aur, cu pietre scumpe și cu diamante. Regele îmbrățișă cu dragoste pe cei doi drumeți.

A fost o privediște strașnică plecarea lor și felul iscusit în care au fost ridicați și ei și berbecii, până în creștetul munților. Fizicienii și-au luat rămas bun după ce i-au scos la liman. Candid nu mai avea acuma altă dorință și alt scop decît să se ducă cu berbecii lui și să se înfățișeze domnișoarei Cunigunda.

— Avem acuma, zise el, cu ce să plătim guvernatorului din Buenos Aires dacă domnișoara Cunigunda o să fie pusă cumva la vînzare. Să mergem la Cayenne și acolo să ne tocmim o corabie și pe urmă om vedea ce regat putem să cumpărăm.

Capitolul XIX

CE LI S-A ÎNTÎMPLAT LA SURINAM ȘI CUM A FĂCUT CANDID CUNOȘTINȚĂ CU MARTIN

Întîia zi de călătorie a fost destul de plăcută. Se bucurau la gîndul că au mai multe comori decît au Asia, Europa și Africa la un loc. Candid, entuziasmat, scrisese numele Cunigunde pe toți copacii. A doua zi, doi berbeci se înecară într-o mlaștină cu tot ce purtau în spate; alți doi muriră de oboseală peste cîteva zile; pe urmă șapte sau opt pieriră de foame pe cînd treceau printr-un deșert; alții căzură într-o prăpastie. În sfîrșit, după ce au mers o sută de zile nu le-au mai rămas decît doi berbeci. Candid spuse lui Cacambo:

— Vezi, dragul meu, ce pieritoare sînt avuțiile acestei lumi; trainice nu-s decît virtutea și fericirea pe care le-aș simți cînd aș vedea-o iar pe domnișoara Cunigunda.

— Așa este! zise Cacambo. Dar oricum tot ne-au mai rămas doi berbecii cu mai multe comori decît a avut vreodată regele Spaniei și uite, colo în zare, e un oraș care cred că o fi Surinam, așezarea olandezilor. Am ajuns la capătul necazurilor și la începutul fericirii.

Cel dintli lucru pe care l-au făcut a fost să vadă în port dacă nu este vreo corabie care să plece la Buenos Aires. Chiar și intrară în vorbă cu un patron spaniol; acesta zise că e gata să facă cu ei un tîrg cinstit și le dădu întîlnire într-o clrciumă. Candid și credinciosul Cacambo se duseră acolo cu cei doi berbeci.

Candid, care spunea tot ce gîndea, povesti spaniolului toate întîmplările lui și îi mărturisi că ar vrea s-o răpească pe domnișoara Cunigunda.

— Nici nu mă gîndesc să te duc la Buenos Aires, zise patronul: m-ar spînzura imediat, și pe dumneata la fel. Frumoasa Cunigunda e amanta favorită a guvernatorului.

Asta a fost ca un trăsnet pe capul lui Candid. Mai întli a plîns zdravăn, pe urmă l-a luat deoparte pe Cacambo și i-a spus:

— Uite, dragul meu, ce trebuie să faci. Avem fiecare în buzunar vreo cinci sau șase milioane în diamante; tu ești mai dibaci decît mine; du-te la Buenos Aires și ia-o de-acolo pe domnișoara Cunigunda. Dacă guvernatorul se lasă greu, dă-i un milion; dacă tot nu vrea, dă-i două; tu n-ai ucis nici un inchizitor așa că n-au să te bănuiască. În vremea asta eu am să mai tocimesc o corabie și am să mă duc să te aștept la Veneția; e o țară liberă și acolo nici bulgarii, nici abarii, nici evreii, nici inchizitorii nu pot să ne facă nimic.

Cacambo încuviință și el această înțeleaptă hotărîre. Era necăjit că se desparte de un stăpîn așa de cumsecade și care ajunsese acum prietenul lui cel mai bun; însă plăcerea pe care o simțea slujindu-l fu mai mare decît mîhnirea care îl cuprinsese la gîndul că trebuie să se despartă de el. Se îmbrățișară plîngînd. Candid îi spuse că să n-o uite nici pe babă. Cacambo plecă chiar în ziua aceea: era un om foarte de treabă acest Cacambo.

Candid mai stătu cîtva timp la Surinam pînă să găsească un patron de corabie care să-l ducă în Italia împreună cu cei doi berbeci care îi mai rămăseseră. Își luă cîtiva servitori și cumpără tot ce-i trebuia la

Cînd se apropiară de oraș dădură de un negru întins jos numai cu o jumătate de îmbrăcăminte pe el, adică jumătate din niște nădragi de pînză albastră; bietul om era fără o mîină și fără un picior.

— Ce faci aici, omule, zise Candid, și ce-ai pățit de ești în halul ăsta?

— Aștept pe stăpînu-meu, domnul Vanderdendur, care-i negustor vestit, răspunse negrul.

— Domnul Vanderdendur te-a adus în starea în care ești?

— Da, zise negrul, așa e obiceiul. De două ori pe an ni se dă cîte o pereche de nădragi de pînză, asta-i toată îmbrăcăminte. Cînd lucrăm la zahăr, dacă roata ne apucă un deget, ni se taie toată mîna; dacă fugim și ne prinde, ne taie un picior. Eu am pățit și una și alta. Cu prețul ăsta mînceați dumneavoastră zahăr în Europa. Cu toate acestea cînd mama m-a vîndut cu zece scuzi patagoni pe coasta Guineei, mi-a spus: „Copile dragă, roagă-te fetișilor noștri și slăvește-i mereu, că au să-ți poarte noroc; ai cîntea să fii sclavul stăpînilor noștri albi și de pe urma ta o să ne procopsim și noi, părinții tăi“. Vail nu știu dacă ei s-or fi procopsit de pe urma mea, dar eu de pe urma lor nu m-am procopsit de loc. Cîinii, maimuțele și papagalii sînt de o mie de ori mai fericiți decît noi. Fetișii olandezi, care m-au convertit, îmi spun în fiecare duminică că toți sîntem copiii lui Adam, și albi și negri. Eu nu sînt genealogist, dar dacă predicatorii aceștia spun adevărul atunci sîntem toți veri de-al doilea. Trebuie însă să spunem că nu se poate să te porți mai urît cu neamurile.

— O, Pangloss, strigă Candid, tu nu bănuiești această grozăvie! Nu mai e nimic de făcut: trebuie să renunț la optimismul tău.

— Ce înseamnă optimism? întrebă Cacambo.

— Vail spuse Candid, înseamnă să afirmi cu înverșunare că toate sînt bune atunci cînd îți merge rău.

Și îi dădură lacrimile uitîndu-se la negrul acela; și cu lacrimi în ochi intră în Surinam.

o călătorie așa de lungă. Domnul Vanderdendur, stăpinul unei corăbii încăpătoare, veni la el.

— Cit ceri, domnule, îl întreabă Candid, ca să ne duci drept la Veneția, cu servitorii, cu bagajele și cu berbecii ăștia?

Patronul zise că vrea zece mii de piaștri. Candid i-i dădu fără nici o șovăire.

„Oho! se gîndi șiretul Vanderdendur; străinul ăsta dă zece mii de piaștri fără să se tîrguiască! Trebuie să fie bogat grozav.“ Și întorcîndu-se peste cîteva clipe spuse că nu poate să plece fără douăzeci de mii de piaștri.

— Bine, zise Candid, așa să fie!

„Ehe! își spuse negustorul, omul ăsta dă douăzeci de mii de piaștri tot așa de ușor cum a dat zece mii.“

Și se mai întoarse o dată și zise că nu poate să-l ducă la Veneția fără treizeci de mii de piaștri.

— Bine, am să dau treizeci de mii de piaștri, spuse Candid.

„Aha! se gîndi iar negustorul olandez; dă treizeci de mii de piaștri și nici nu-i pasă; berbecii ăștia or fi încărcați cu vreo comoară; dar deocamdată să mă opresc aici; să iau întîi treizeci de mii de piaștri și pe urmă oi mai vedea eu.“

Candid vîndu doar două diamante mai mărunte, dintre care chiar cel mai mic făcea mai mult decît toți banii pe care li cerea patronul. Plăti acestuia înainte. Cei doi berbeci fură imbarcați. Candid venea și el într-o luntre ca să ajungă corabia, care era în radă. În vremea asta patronul întinde pînzele și pornește. Vîntul prielnic îl duce repede. Candid, uluit, vede cum corabia se pierde în zare.

— Vail spuse el, asta-i o ispravă vrednică de lumea veche!

Se întoarce apoi la mal, copleșit de necaz; cum să nu fie, cînd pierduse o avere cu care douăzeci de regi s-ar fi mulțumit.

Se duse la judecătorul olandez și, agitat cum era, bătut în ușa cam tare; intră, își spuse păsul și vorbi

cum să demonstreze că sistemul lui e bun. Păcat că nu-i și el aici. Hotărât lucru, dacă toate merg bine undeva atunci numai în Eldorado merg bine și nu în altă parte." În sfârșit, se hotărî să alcagă pe un biet savant care lucrase zece ani pentru librării din Amsterdam. Se gândi că o meserie mai proastă decât asta nu există.

Savantul acesta era un om de treabă; nevastă-sa îl prădase, fecioru-su îl bătuse iar fiică-sa îl părăsise și fugise cu un portughez. Avusese o slujbușoară pe care tocmai o pierduse; iar predicatorii din Surinam îl prigoneau pentru că îl socoteau socinian¹. Trebuie spus că ceilalți erau cel puțin tot așa de nenorociți ca și el; Candid trăgea însă nădejde că, stînd de vorbă cu savantul, o să-i mai treacă de urît în timpul călătoriei. Toți ceilalți rivali fură de părere că le-a făcut o mare nedreptate Candid că nu i-a ales pe dînsii; el le închise gura dînd fiecearuia cîte o sută de piaștri.

Capitolul XX

CE S-A ÎNTIMPLAT PE MARE CU CANDID ȘI CU MARTIN

Savantul cel bătrîn, pe care îl chema Martin, se urcă pe corabie cu Candid și plecă cu acesta la Bordeaux. Și unul și altul văzuseră multe și suferiseră multe; și chiar dacă corabia ar fi mers de la Surinam pînă în Japonia pe la Capul Bunei Speranțe, tot ar fi avut ce să vorbească despre răul fizic și răul moral cît timp ar fi ținut călătoria.

¹ Socinienii sînt discipolii lui Lelio Socin, eretic din secolul al XVI-lea, care voia să supună Scriptura regulilor criticii omenești și care tăpăduia Treimea, consubstanțialitatea Duhului Sfînt, păcatul original, predestinarea, harul etc. Socinienii pot fi considerați ca precursori ai deiștilor (n. t.).

mai tare decît se cuvenea. Judecătorul mai întîi îl puse să plătească zece mii de piaștri pentru larma pe care o făcuse; pe urmă ascultă frumos tot ce-i spusese, și făgădui că va cerceta chestiunea cînd se va întoarce negustorul și îl puse să mai plătească zece mii de piaștri pentru cheltuieli de judecată.

Treaba asta îl necăji la culme pe Candid. E drept că îndurase nenorociri de mii de ori mai cumplite, acum însă nepăsarea judecătorului și aceea a patronului, care îl furase, îi răscoli fierca și îl cufundă într-o melancolie neagră. Răutatea oamenilor i se înfățișa acum în toată urîșenia ei; era năpădit numai de gânduri triste. În sfîrșit, o corabie franceză fiind tocmai gata de plecare la Bordeaux, cum nu mai avea acum de imbarcat berbeci încărcăți cu diamante, Candid închirie o cabină cu prețul convenit și dădu de veste în oraș că plătește călătoria și hrana și dă și două mii de piaștri unui om de treabă care ar vrea să meargă cu dînsul, cu condiția ca omul acela să fie cel mai scribit de starea lui și cel mai nenorocit din toată țara.

Se înfățișară o mulțime de candidați; o flotă întreagă nu i-ar fi putut cuprinde pe toți. Candid vrînd să aleagă pe cei care păreau mai potriviți își puse ochii pe vreo douăzeci de inși pe care după înfățișare îi socotea mai sociabili și care toți ziceau că sînt vrednici să fie aleși. Îi adună pe toți la el la han, îi poartă la masă și puse pe fiecare să se jure că-și va povesti viața așa cum a fost, și făgădui că o să aleagă pe acela care i se va părea mai de plins și mai îndreptățit să se plîngă de soarta lui iar că celorlalți le va da cîte o gratificație.

Adunarea a ținut pînă la patru dimineața. Candid ascultînd toate întîmplările lor își aduse aminte de ce-i spunea baba cînd mergeau la Buenos Aires și de prinsoarea pe care o făcuse ea că nu era om pe corabie căruia să nu i se fi întîmplat o nenorocire. Se gîndea la Pangloss, la fiecare întîmplare pe care o auzea. „Pangloss, își spuse el, ar fi foarte încurcat și n-ar avea

Candid totuși avea un avantaj față de Martin, fiindcă trăgea mereu nădejde că o să se întâlnească iar cu domnișoara Cunigunda pe cînd Martin n-avea de nădăjduit nimic; pe lîngă asta avea aur și diamante și, cu toate că pierduse o sută de berbeci mari roșii încărcați cu cele mai mari comori din lume și cu toate că era necăjit de șolticăria patronului olandez, totuși, atunci cînd se gîndea la ce mai avea în buzunar și cînd vorbea de Cunigunda, mai ales către sfîrșitul mesei, inclina către sistemul lui Pangloss.

— Dar dumneata, domnule Martin, întrebă el pe savant, ce crezi despre toate astea? Care e părerea dumitale despre răul moral și răul fizic?

— Domnul meu, răspunse Martin, pe mine preoții m-au învinuit că aș fi socinian; adevărul este însă că sînt manichean¹.

— Rîzi de mine, zise Candid. Nu mai sînt azi manicheeni.

— Mai sînt eu, spuse Martin. Nu știu ce să fac dar nu pot să gîndesc altfel.

— Atunci să știi că ai pe dracul în dumneata, zise Candid.

— S-amestecă așa de des în treburile acestei lumi, spuse Martin, că s-ar putea să fie și în mine, așa cum e pretutindeni; drept să-ți spun însă că atunci cînd îmi arunc ochii peste globul acesta, sau mai bine zis peste această globulă, îmi vine a crede că Dumnezeu l-a părăsit și l-a dat pe mîna vreunei ființe răufăcătoare; bineînțeles nu mă gîndesc la Eldorado. N-am văzut oraș care să nu dorească distrugerea orașului vecin, n-am văzut familie care nu vrea să piară altă familie. Pretutindeni cei slabi urăsc pe cei tari dar se tirăsc în fața lor, iar cei tari se poartă cu ei cum s-ar purta cu niște turme pe care le cresc pentru lînă și carne. Un milion de asasini înregimentați cutreieră Europa

¹ Manicheeni (după Manes sau Manichen, care trăia în Persia în secolul al III-lea) susțineau că lumea este opera a două principii opuse, unul bun, altul rău, amîndouă eterne, independente unul față de altul și la fel de puternice (n. t.).

de la un capăt la altul, practică omorul și tîlhăria cu disciplină ca să-și clătească existența pentru că n-au o meserie mai cinstită; și, în orașele în care s-ar părea că lumea trăiește în pace și în care înflorește arta și știința, oamenii sînt roși de invidie, de griji și de ne-cazuri mai mult decît e ros de urgie un oraș asediat. Durerile ascunse sînt și mai cumplite decît nenoroci-rile publice. Ce să mai spun, am văzut și am îndurat atîtca încît sînt manichean.

— Dar sînt și lucruri bune pe lume, zise Candid.

— Poate e-or fi, spuse Martin, dar eu nu le cunosc.

Pe cînd vorbeau așa între ei, se auzi o lovitură de tun. În curînd se auziră altele, din clipă în clipă tot mai dese. Fiecare își luă ocheanul. Zăriră două corăbii care se luptau între ele la o depărtare de vreo trei mile. Vîntul le aduse atît de aproape de vasul francez încît cei de pe vas putură să se bucure pe îndelete de priveliștea bătăliei. În sfîrșit una din corăbii dădu celeilalte cîteva lovituri atît de nimerite încît o scu-fundă. Candid și Martin văzură că pe puntea vasului care se scufunda erau vreo sută de oameni; ridicau brațele spre cer și scoteau niște țipete groaznice; peste o clipă corabia fu înghițită.

— Poftim! spuse Martin, iată cum se poartă oamenii între ei.

— E adevărat, zise Candid, că este ceva diabolic în toată treaba asta.

Pe cînd vorbea așa, zări ceva roșu care înota pe lîngă corabia lor. Lăsară jos o barcă, să vadă ce-ar putea fi: era un berbec de-al lui. Bucuria lui Candid cînd își găsi berbecul fu mai mare decît îi fusese mîhnirea atunci cînd pierduse o sută de berbeci în-cărcați cu diamante din Eldorado.

Căpitanul francez văzu îndată că patronul corăbiei scufundătoare era spaniol iar acela al corăbiei scu-fundate fusese un pirat olandez: era chiar acela care îl prădase pe Candid. Bogățiile imense pe care pusese mina acel ticălos se înmormîntaseră în mare împre-ună cu el și numai un berbec scăpase.

— După cum vezi, spuse Candid lui Martin, crima e pedepsită cîteodată; ticălosul acela de patron olandez a avut soarta pe care o merita.

— Da, zise Martin, dar de ce-a fost nevoie să piară și călătorii care erau pe corabia lui? Dumnezeu a pedepsit pe ticălos, dracul a înecat pe ceilalți.

În vremea asta vasul francez și cel spaniol își continuau drumul și Candid continua să vorbească cu Martin. Discutară așa două săptămîni în șir și după două săptămîni erau tot acolo unde fuseseră la început. Dar oricum, stăteau de vorbă, își împărtășeau unul altuia ideile și se mîngiau cu asta. Candid își dez-mierda berbecul. „Dacă te-am găsit pe tine, zicea el, atunci am s-o găsesc și pe domnișoara Cunigunda.”

Capitolul XXI

CANDID ȘI MARTIN SE APROPIE DE COASTELE FRANȚEI ȘI DISCUTĂ

Zăriră în sfîrșit coastele Franței.

— Ai fost vreodată în Franța, domnule Martin? întrebă Candid.

— Da, spuse Martin, am fost prin mai multe provincii. În unele jumătate din locuitori sînt nebuni, în unele lumea e prea șireată, în altele oamenii sînt de obicei cumsecade și cam proști, în altele fac pe deșteptii; în toate ocupația de căpetenie este amorul, a doua ocupație birseala și a treia flecărcala.

— Dar în Paris ai fost, domnule Martin?

— Da, am fost și în Paris; acolo găsești din toate astea cîte ceva; e o harababură întrecagă, o hăituială în care toți alcargă după plăcere și aproape nimeni n-o găsește, cel puțin după cît mi s-a părut mie. N-am stat mult acolo. Cum am ajuns, niște pungăși, la bîlciul Saint-Germain, mi-au furat tot ce aveam; pe urmă am fost luat și eu drept hoț și am stat o

săptămână la răcoare; după aceea m-am făcut corector la o tipografie ca să string niște bani și să mă pot întoarce pe jos în Olanda. Am cunoscut tagma care scrie, tagma care uneltește¹ și tagma apucată de spas-muri²... Se zice că ar fi oameni foarte șlefuiți în orașul acela; se prea poate.

— În ce mă privește, eu nu sînt de loc curios să văd Franța, zise Candid. Îți închipui, cred, că după ce am petrecut o lună în Eldorado nu mai vreau să văd nimic altceva decît pe domnișoara Cunigunda; mă duc s-o aștept la Veneția; prin Franța numai o să trecem, în drum către Italia; vrei să vii și dumneata cu mine?

— Vin bucuros, spuse Martin. Am auzit că Veneția nu-i bună decît pentru nobilii venețieni, dar și străinii sînt bine primiți acolo cînd au bani mulți; eu nu am de loc, dar ai dumneata, așa că merg cu dumneata unde vrei.

— Da' ia spune, întrebă deodată Candid, crezi oare că pămîntul a fost la început numai apă așa cum scrie în cartea aceea groasă pe care o are căpitanul corăbiei?

— Nu cred de loc, răspunse Martin, tot așa cum nu cred nimic din toate închipuirile care s-au răsplîdit de cîtăva vreme.

— Dar lumea asta cu ce scop a fost creată? întrebă Candid.

— Ca să ne facă să turbăm, răspunse Martin.

— Nu te-ai mirat, urmă Candid, cînd ți-am povestit întîmplarea cu cele două fete din țara oreionilor care erau îndrăgostite de niște maimuțoi?

— Nu m-am mirat de loc, răspunse Martin; ce e ciudat în asta? Am văzut atîtea lucruri extraordinare încît nu mai există nimic extraordinar.

— Dumneata cum crezi, întrebă Candid, oare oamenii s-au ucis întotdeauna unii pe alții așa cum se ucid

¹ Janseniștii (n.t.)

² Convulsionarii, fanatici janseniști din secolul al XVIII-lea cărora exaltarea religioasă le stîrnea convulsiuni (n.t.)

azi? oare au fost întotdeauna mincinoși, mișci, vicleni, ingrați, tîlhari, slabi de inger, ușuratici, lași, invidioși, lacomi, bețivi, zgîrciți, ambițioși, cruzi, birsi-tori, destrăbălați, fanatici, ipocriți și proști?

— Dar dumneata cum crezi, spuse Martin, oare vulturii întotdeauna au mincat porumbei cînd au găsit?

— Da, desigur, zise Candid.

— Ei, atunci, spuse Martin, dacă vulturii au mereu aceeași fire, de ce vrei ca oamenii să-și fi schimbat firea?

— O! zise Candid, este o deosebire, pentru că li-berul arbitru...

Tot discutînd așa au ajuns la Bordeaux.

Capitolul XXII

CE LI S-A ÎNTÎMPLAT ÎN FRANȚA LUI CANDID ȘI LUI MARTIN

Candid nu s-a oprit la Bordeaux decît atîta cît i-a trebuit ca să vîndă cîteva pietricele din Dorado și să-și facă rost de-o trăsură cu două locuri, fiindcă nu se mai putea despărți acuma de filozoful său Martin. I-a părut însă foarte rău că s-a despărțit de berbecul lui pe care l-a lăsat Academiei de Științe din Bordeaux, care propuse ca subiect pentru premiul pe anul acela să se afle de ce lîna acestui berbec era roșie; premiul a fost acordat unui savant de la Nord care a demonstrat cu A plus B , minus C , împărțit la Z , că berbecul trebuia neapărat să fie roșu și să moară de gălbează.

Toți călătorii pe care Candid îi întâlnea pe la hanuri îi spuneau: „Ne ducem la Paris“. Văzînd că toată lumea se grăbește să ajungă acolo, îi veni și lui poftă să vadă capitala; asta nu l-ar fi abătut prea mult din drumul lui la Veneția.

Intră în Paris prin soburgul Saint-Marceaux și i se păru că a ajuns în cel mai păcătos sat din Vestfalia.

Cum ajunsese la hotel, Candid se îmbolnăvi din pricina oboselii. Boala era ușoară. Fiindcă purta la deget un diamant enorm și toți văzuseră că avea în trăsură o casetă foarte grea, imediat se pomeni cu doi medici pe care nu-i chemase, cu câțiva amici intimi care nu se mai dezlipiră de el și cu două cucoane cucernice care îi pregăteau mâncare de dietă. Martin spuse:

— Îmi aduc aminte că am fost și eu bolnav când am venit întâia oară la Paris; eram foarte sărac, așa că n-am avut nici un prieten, nici cucoane, nici doctori, și m-am făcut sănătos.

După ceva timp, cu atâtea leacuri și luări de sînge, boala lui Candid s-a înrăutățit. Veni la el un preot din cartier și îi ceru cu duhul blîndeții un bilet la purtător plătibil pe lumea cealaltă. Candid îi spuse că nici nu se gîndește. Cucoanele cele cucernice îi spuseră că așa era moda acum; Candid se împotrivi zicînd că el nu era omul modei. Martin voi să-l arunce pe fereastră pe preotul cu propunerea; acesta se jură pe toți dumnezeii că, dacă nu semnează biletul, Candid o să rămînă nelîngropat; Martin se jură și el că îl îngroapă pe preot dacă îl mai plictisește. Cearta se întee. Martin îl luă pe îns de spate și îl dădu afară; din asta a ieșit o tevatură întreagă și s-a făcut un proces-verbal. Candid se însănătoși; și în timp ce se întrema avu mereu musafiri la masă. Jucau cîrți și Candid se mira că nu-i vine niciodată asul; Martin însă nu se mira.

Printre cei care făceau onorurile orașului era și un abate din Périgord, unul din acei oameni curtenitori, mereu sprinteni, mereu serviabili, îndrăzneți, lingușitori, gata la orice, care așin calca străinilor, le povestesc cronica scandalooasă a tîrgului și îi ademnesc la petreceri. Acesta mai întâi duse pe Candid și pe Martin la teatru. Se dădea o tragedie nouă. Lîngă Candid se aflau câțiva oameni de duh. Candid, fără se să sinchiscască de ei, plînsese la cîteva scene jucate

în chip desăvârșit. Unul din deșteptii care ședeau în rând cu el îi spuse în pauză:

— Rău faceți că plingeți; actrița asta e foarte proastă; actorul care joacă cu ea e și mai prost; piesa e și mai proastă decât actorii; autorul habar n-are de limba arabă și cu toate acestea acțiunea se petrece în Arabia; și pe lângă asta nu crede nici în ideile înăscute; mîine o să vă aduc o mulțime de broșuri scrise împotriva lui.

— Cîte piese de teatru aveți în Franța? întrebă Candid pe abate.

— Vreo cinci, șase mii, răspunse acesta.

— E mult, spuse Candid; și cîte sînt bune?

— Vreo cincisprezece, șaisprezece.

— E mult, zise Martin.

Lui Candid îi plăcu foarte tare o actriță care făcea pe regina Elisabeta într-o tragedie destul de slabă care se joacă din cînd în cînd.

— Actrița asta, spuse el lui Martin, îmi place; seamănă puțin cu domnișoara Cunigunda; aș vrea s-o cunosc și eu.

Abatele din Périgord se oferă să-l ducă la ea. Candid, crescut în Germania, întrebă care era protocolul și cum erau tratate în Franța reginele Angliei.

— Trebuie de făcut o deosebire, zise abatele. În provincie le duci la tractir; în Paris le respecti cînd sînt frumoase și le arunci la gunoi cînd au murit.

— Regine la gunoi! strigă Candid.

— Da, părintele are dreptate, zise Martin. Eram în Paris cînd domnișoara Monima a plecat, cum se spune, din lumea asta și s-a dus pe lumea cealaltă; nu i s-au dat ceea ce oamenii de-aici numesc *onorurile îngropăciunii*, adică cinstea de-a putrezi cu toți pîrliții mahalalei într-un cimitir păcătos; domnișoara Monima a fost îngropată la o răspîntie, ceea ce desigur că a supărat-o cumplit fiindcă avea simțiri nobile.

— Foarte urît din partea celor care au hotărît asta, zise Candid.

— Ce poți să faci? zise Martin. Așa-s oamenii pe-aici. Imaginează toate contradicțiile, toate nepotrivirile

cu putință și ai să le găsești în conducerea, în tribunalele, în bisericile, în spectacolele acestei națiuni ciudate.

— E adevărat că la Paris lumea rîde mereu? întrebă Candid.

— Da, răspunse abatele, numai că rîde de ciudă. Toți se tînguie că lucrurile merg prost, dar se tînguie hohotind de ris; ba chiar și faptele cele mai urîte le fac tot rîzînd.

— Cine este, întrebă Candid, porcul acela care vorbea așa de rău piesa aceea la care am plîns atîta și de actorii care mi-au plăcut așa de mult?

— E un om rău, răspunse abatele, care își câștigă plinea injurînd toate piesele și toate cîrțile; urăște pe toți cei care au succes, așa cum urăsc eunucii pe cei care se bucură de plăcerile dragostei; e unul din accișerpi ai literaturii care se hrănesc cu noroi și cu venin, un pamfletar.

— Ce înseamnă pamfletar? întrebă Candid.

— Unul care scrie tot felul de sițuici și le răspîndește în toate părțile.

Candid, Martin și cu abatele stăteau așa de vorbă pe scară și se uitau la lumea care ieșea de la spectacol.

— Cu toate că nu mă gîndesc decît cum să mă întîlnesc mai repede cu domnișoara Cunigunda, aș vrea totuși s-o poftesc la masă pe domnișoara Clairon; a jucat minunat.

Abatelui nu-i prea venea la socotcală să se ducă la domnișoara Clairon; ea se învîrtea numai în lumea bună.

— Astă-scară e poftită undeva, zise el; dar voi avea cîntea să vă duc la o doamnă din lumea mare; la ea o să cunoașteți Parisul cum nici în patru ani nu l-ați cunoscut mai bine.

Candid, curios din fire, se duse cu abatele la cucoana aceea în foburgul Saint-Honoré. Musafirii se îndeletniceau cu jocul de cărți. Doisprezece pontatori morocănoși țineau fiecare în mînă un mănunchi de cărți. Domnea o tăcere adîncă. Fețele pontatorilor erau galbene, fața bancherului era umbrită de neliniște.

Stăpîna casei, şezînd lângă bancherul nemilos, se uita cu ochi ageri la toţi jucătorii urmărind cu o atenţie insistentă şi politicoasă cărţile care cădeau, şi nicio dată nu se supăra de teamă să nu-şi piardă muşteriii.

Doamna îşi zicea marchiza de Parolignac. Fiică-sa, care avea vreo cincisprezece ani, era şi ea printre pontatori şi îi făcea semn din ochi mamă-si ori de cîte ori vreun jucător trişa încercînd să-şi alunge astfel nenorocul. Cînd abatele, Candid şi Martin intrară, nimeni nu se ridică, nu le spuse bună seara şi nici măcar nu se uită la dînsii; toţi erau adînciţi în jocul lor. „Doamna baroană de Thunder-ten-tronckh era mai politicoasă”, se gîndi Candid.

Abatele se apropie de marchiză, îi spuse ceva la ureche şi atunci ea se săltă puţin pe scaun, cîsti pe Candid cu un zîmbet iar pe Martin cu o privire plină de nobleţe; apoi posti pe Candid să şadă şi îi dădu un pachet de cărţi. Candid pierdu cincizeci de mii de franci în două levate. După aceea au supat foarte voioşi şi toţi se mirau văzînd că lui Candid nici nu-i păsa că pierduse atîtea bani. Lacheii vorbeau între ei şi spuneau în limbajul lor de lachei: „Trebuie să fie vreun lord englez”.

Supcul a fost cum sînt cele mai multe supeuri la Paris: mai întîi tăcere, pe urmă o larmă de vorbe din care nu se înţelege nimic, apoi glume din care cea mai mare parte sînt serbede, ştiri mincinoase, judecăţi greşite, niţică politică şi multă birfeală. Veni vorba şi de cărţile apărute de curînd.

— Aţi văzut, spuse abatele, romanul domnului Gauchat¹, doctor în teologie?

— Da, răspunse un mesean, dar n-am putut să-l isprăvesc. Avem o mulţime de scrieri neobrazate dar toate la un loc nu ajung la neobrăzarea lui Gauchat, doctor în teologie; aşa de tare m-am săturat de puhoiul

¹ *Gauchat* (1709—1774), autor al unor *Lettres critiques*, în care atacă pe enciclopedişti; atacat la rîndul lui cu violenţă de către Voltaire (n.t.).

acesta de cărți proaste care ne inundă încît m-am apucat să pontez la pharaon¹.

— Da' de articolele arhidiaconului Trublet ce spuneți? întrebă abatele.

— Ah! ce plicticos! zise doamna de Parolignac. Spune cu de-amănuntul ceea ce toată lumea știe de mult; discută greoi lucruri care nu merită să fie amintite nici măcar în treacăt; își însușeste fără nici un duh duhul altora; și tot ce fură strică; e dezgustător; de altfel pe mine n-o să mă mai dezguste fiindcă n-o să mai citească nimic de el.

La masă era și un om învățat și de gust care sprijini ce spunea marchiza. După aceea veni vorba despre tragedie. Marchiza întrebă de ce unele tragedii se jucau cîteodată dar erau cu neputință de citit. Omul de gust explică foarte bine că o piesă poate să stîrnească oarecare interes și totuși să nu aibă aproape nici un merit; dovedi în cîteva cuvinte că nu e destul să înfățișezi cîteva situații din acelea care se găsesc în orice roman și care plac întotdeauna spectatorilor și că trebuie să fii nou fără să fii năstrușnic, adeseori sublim, și natural întotdeauna; să cunoști inima omenească și s-o faci să vorbească; să fii poet mare dar nici un personaj din piesă să nu pară că e poet; să știi la perfecție limba, s-o vorbești curat, cu o armonie fără șovăire, și niciodată rima să nu strice înțelesul.

— Acela care nu ține seama de toate aceste reguli, adăugă el, poate să facă o tragedie, două, aplaudate la teatru, dar nu va fi niciodată socotit drept un scriitor bun. Puține tragedii sînt bune; unele sînt niște idile dialogate, bine scrise și bine rimate; altele, discursuri politice care te fac să adormi sau exagerații de care ți-i lehamite; iar altele sînt închipuiri de om apucat, într-un stil barbar, vorbe fără șir, lungi apostrofe către zei pentru că autorul nu știe cum să vorbească cu oamenii, cugetări false, locuri comune în cuvinte umflate.

¹ Un joc de cărți (n.l.).

Candid ascultă toate acestea cu atenție și își făcu o idee strașnică despre cel care vorbea; și cum marchiza avusese grijă să-l așeze lângă dînsa, se aplecă la urechea ei și o întrebă cine era omul acela care spunea atît de bine lucrurile.

— E un om învățat, spuse doamna; nu joacă dar abatele îl aduce uneori la masă: se pricepe foarte bine în tragedii și în cărți; chiar a și compus o tragedie dar a fost suierată și a scris și o carte, dar nu a ieșit din librării decît un singur exemplar, acela pe care mi l-a dat mie, cu dedicație.

— E un om mare, zise Candid. Al doilea Pangloss! Și întorcîndu-se spre el, îi spuse: Desigur, domnule, că dumneavoastră sînteți de părere că toate sînt cît se poate de bine în lumea fizică și în lumea morală și că nimic nu poate să fie altfel?

— Nu, răspunse învățatul, nu sînt de loc de părerea asta. Cred dimpotrivă că la noi toate merg de-a-ndoaselea, că nimeni nu știe nici ce rang are, nici ce funcție are, nici ce face, nici ce trebuie să facă și numai la masă e oarecare voie bună și oamenii par împăcați, dar în tot restul timpului se ceartă: janseniștii cu moliștiștii, juriștii cu clericii, literații cu literații, curtenii cu curtenii, financiarii cu poporul, soțiile cu soții, rudele cu rudele; e un război necontenit în toate părțile.

Candid îi spuse:

— Am văzut altele și mai grozave; un înțelept însă, care de-atunci încoace din nenorocire a fost spînzurat, m-a învățat că toate acestea sînt minunate și că ce ni se pare nouă că nu-i bine sînt doar părțile întunecate ale unui tablou frumos.

— Spînzuratul dumitale își bătea joc de oameni, zise Martin; părțile întunecate sînt niște pete de murdărie.

— Oamenii fac petele, spuse Candid; nu pot să nu facă.

— Atunci nu-i vina lor, zise Martin.

Cea mai mare parte dintre pontatori nu pricepeau nimic din vorbele acestea și beau; Martin începu să

discute cu învățatul iar Candid povestea stăpînei casei cîteva întâmplări de-ale lui.

După masă, marchiza duse pe Candid la ea în odaie și îl poartă să șadă pe o canapea.

— Și zi așa, o iubești meru pe domnișoara Cunigunda de Thunder-ten-tronckh?

— Da, doamnă, răspunse Candid.

Marchiza îi spuse zîmbind drăgăstos:

— Mi-ai răspuns ca un tînr din Vestfalia; un francez mi-ar fi spus: E drept că am iubit-o pe domnișoara Cunigunda dar de cînd v-am văzut, doamnă, tare mă tem că n-o mai iubesc.

— Bine, doamnă, zise Candid, am să răspund cum vreți.

— Te-ai îndrăgostit de ea atunci cînd i-ai ridicat de jos batista; ridică-mi și mie jartiera.

— Cu cea mai mare plăcere, spuse Candid și o ridică.

— Dar vreau să mi-o și pui, spuse doamna.

Și Candid i-o puse.

— Eu de obicei pe parizienii mei îi las mai întîi să tînjească vreo două săptămîni dar cu dumneata e altceva, ești străin, așa că dumitale mă dau chiar din prima noapte; trebuie să fac onorurile țării unui tînr care vine din Vestfalia.

Doamna, care văzuse că junele vestfalian avea la degete două diamante enorme, se minună atîta de ele încît de pe degetele lui Candid trecură repede pe degetele marchizei.

Candid, întorcîndu-se acasă cu abatele, simți oarecare remușcare fiindcă fusese infidel față de domnișoara Cunigunda. Abatele îi ținu hangul; din cele cincizeci de mii de franci pe care Candid le pierduse la cărți și din valoarea celor două diamante mai dăruite, mai luate el avea numai o mică parte. Voia să tragă cît mai multe foloase de pe urma cunoștinței lui cu Candid. Aducea mereu vorba de Cunigunda. Candid îi spuse că-i va cere acesteia iertare că a înșelat-o, atunci cînd o să se întîlnească cu ea la Veneția.

Abatele era din ce în ce mai prietenos și mai îndatoritor și lua parte cu tot sufletul la ceea ce Candid spunea, la tot ce făcea, la tot ce voia să facă.

— Va să zică, zise el, v-ați dat întâlnire la Veneția?

— Da, răspunse Candid, trebuie numaidecît să mă duc să mă întâlnesc cu domnișoara Cunigunda.

Și îndemnat de plăcerea de-a vorbi despre aceea pe care o iubea, povesti, după cum îi era obiceiul, cîteva din întâmplările lui cu acea ilustră vestfaliană.

— Sînt sigur, zise abatele, că domnișoara Cunigunda are foarte mult duh și că vă scrie scrisori foarte frumoase.

— Nu mi-a scris niciodată, spuse Candid; după ce-am fost alungat din castel de dragul ei, n-am putut să-i scriu; n-a trecut mult și am aflat că a murit; după aceea am găsit-o și am pierdut-o din nou și abia acum de curînd i-am trimis un răvaș la două mii și cincisute de leghe de-aici și aștept răspunsul.

Abatele asculta cu mare atenție și parcă se gîndea la ceva. Apoi îmbrățișă pe cei doi străini și plecă. A doua zi, cînd se sculă, Candid primi scrisoarea următoare:

„Iubitul meu, sînt de o săptămînă în Paris, bolnavă. Aflu acum că ești aici. Aș zbură plîm în brațele tale dar nu pot să mă mișc. Am aflat că ai trecut prin Bordeaux; am lăsat acolo pe credinciosul Cacambo și pe bătrînă; trebuie să sosească și ei în curînd. Guvernatorul din Buenos Aires a luat tot dar bine că mi-a rămas dragostea ta. Vino numaidecît; cînd am să te văd, am să mă fac sănătoasă ori am să mor de plăcere.”

Scrisoarea asta duioasă, scrisoarea asta neașteptată, îl umplu pe Candid de-o bucurie nemaipomenită; boala scumpei lui Cunigunda îl copleși de durere. Cu sufletul împărțit între aceste două sentimente, își luă aurul și diamantele și se duse împreună cu Martin la hotelul

În care locuia domnișoara Cunigunda. Intră, tremurînd de emoție; inima îi bătea repede; era gata să izbucnească în plîns. Vru să dea într-o parte perdelele patului și spuse să se aducă lumină.

— Nu, nu! zise camerista. Lăsați perdelele așa. Lumina îi face rău, poate să și moară!

Și repede trase perdelele la loc.

— Cunigunda, draga mea, spuse Candid plîngînd, ce faci? dacă nu poți să mă vezi, vorbește măcar să te aud.

— Nu poate să vorbească, spuse camerista.

Doamna întinse printre perdele o mîină grăsuță. Candid o luă, o udă îndelung cu lacrimi, o umplu apoi de diamante și mai lăasă și un săculeț cu aur pe fotoliu.

În mijlocul acestor emoții adînci, sosește deodată un ofițer de poliție urmat de abatele din Périgord și de o patrulă.

— Aștia-s cei doi străini suspecti? întrebă el.

Și îndată pune mîna pe ei și dă ordin patrulei să-i ducă la închisoare.

— În Dorado străinii sînt tratați altfel, zise Candid.

— Sînt mai manichean decît oricînd, spuse Martin.

— Bine, domnule, dar unde ne duceți? întrebă Candid.

— La bașcă, răspunse polițaiul.

Martin, păstrîndu-și cumpătul, se gîndi că doamna care zicea că era Cunigunda era o pungășoaică, abatele din Périgord un pungaș care profitase de naivitatea lui Candid iar polițaiul alt pungaș de care însă puteau să scape ușor.

Decît să aibă de-a face cu tertipurile justiției, Candid, luminat de sfătuitoarea lui, și nemaiputînd de nerăbdare să se întâlnească cu adevărata Cunigundă, oferi polițaiului trei diamante mai mici, cam de trei mii de pistole fiecare.

— O, domnul meu, îi spuse omul cu baston de fildeș, chiar dacă ați fi făcut toate crimele care se pot închipui, sînteți omul cel mai cîstit din lume; trei diamante! și fiecare de trei mii de pistole! Aș fi în stare să-mi dau viața pentru dumneavoastră, nu să

vă duc la închisoare! Să știți că acum toți străinii sînt arestați, așa că uite ce zic eu: am un frate la Dieppe, în Normandia; vă duc la el și, dacă vreți să-i dați și lui un diamant, are să vă servească tot așa ca și mine.

— Da' de ce sînt arestați toți străinii?

Abatele din Périgord luă atunci cuvîntul și spuse:

— Pentru că un pîrlit din Atrebatia¹ a ascultat tot felul de prostii, s-a luat după ele, și asta l-a făcut să săvîrșească un regicid, nu ca acela din mai 1610², ci ca acela din decembrie 1594³ și ca și altele săvîrșite în alți ani și în alte luni de către alți pîrliți care s-au luat și ei după niște prostii pe care le-au auzit.

Politaiul le spuse despre ce era vorba.

— Ah! ce ticăloși! strigă Candid; cum? asemenea grozăvii la un popor care dansează și cîntă? De-aș ieși mai repede din țara asta în care maimuțele ațîță tigrii! În țara mea, am văzut urși, n-am văzut oameni decît numai în Dorado. Vă rog din suflet, domnule ofițer, duceți-ne la Veneția, unde trebuie să mă întîlnesc cu domnișoara Cunigunda.

— Nu pot să vă duc decît în Normandia de jos, spuse zbirul.

Și îndată îi scoate cătușele, spune că s-a înșelat, dă drumul oamenilor cu care venise, duce la Dieppe pe Candid și pe Martin și îi lasă pe mîna lui frate-său. Tocmai era în port o corabie olandeză. Normandul, care prin mijlocirea a trei diamante ajunsese imediat omul cel mai serviabil, urcă pe Candid și pe ai lui în corabie. Corabia mergea la Portsmouth în Anglia. Nu era tocmai drumul spre Veneția, dar Candid credea că a scăpat din iad și se gîndea să o ia din nou spre Veneția cu prima ocazie.

¹ E vorba de Damiens, care a săvîrșit un atentat neizbutit asupra lui Ludovic al XV-lea și a fost executat, smulgîndu-i-se mîinile și picioarele, în 1757 (n. l.).

² Asasinarea lui Henric al IV-lea de către Ravallac (n. l.).

³ Atentat neizbutit al lui Jean Châtel asupra lui Henric al IV-lea (n. l.).

pungaș. Cunigunda a murit fără îndoială; acum nu-mi mai rămîne decît să mor și eu. Era mai bine dacă nu părăscam paradisul din Dorado și nu mă mai întorc în Europa asta blestemată. Ai dreptate, dragul meu Martin! toate-s numai iluzie și năpastă.

Căzu într-o melancolie neagră și nu luă de loc parte nici la opera *alla moda* și nici la celelalte petreceri ale carnavalului; nici o femeie nu-l ispiti. Martin îi spuse:

— Ești foarte naiv dacă crezi că un valet metis, care are cinci sau șase milioane în buzunar, are să se ducă la capătul lumii să-ți ia iubita și s-o aducă la Veneția. Are să și-o ia el dacă o găsește; dacă n-o găsește, o să-și ia alta; eu te sfătuiesc să uiți și de valetul dumitale Cacambo și de iubita dumitale Cunigunda.

Vorbele lui Martin nu-l linișteau de loc. Melancolia lui Candid sporî iar Martin în vremea asta mereu îi tot aducea dovezi că pe pămînt este foarte puțină virtute și foarte puțină fericire; poate numai în Eldorado o fi mai multă, dar acolo nimeni nu poate să ajungă.

Tot discutînd despre acest subiect important și tot așteptînd-o pe Cunigunda, Candid zări într-o zi în piața San Marco pe un călugăr tînăr la braț cu o femeie. Călugărul era zdravăn și durduliu, ochii îi străluceau, se uita de sus, umbla țanțoș. Femeia era foarte drăguță și cînta. Se uita cu dragoste la călugărul ei și din cînd în cînd îl pișca ușurel de obrazul grăsuț.

— De data asta cel puțin, spuse Candid lui Martin, n-ai să-mi mai spui că ăștia doi nu-s fericiți. Pînă acum în toată lumea locuită, afară numai de Eldorado, n-am găsit decît oameni necăjiți; însă fata asta și călugărul aș pune rămășag că sînt niște ființe fericite.

— Pun rămășag că nu, zise Martin.

— Să-i poftim la masă, spuse Candid, și o să vezi că nu mă înșel.

— Bine, spuse Candid, dar amiralul francez era și el tot așa de departe de amiralul englez cît era acesta de el.

— Da, fără îndoială, dar în țara asta e obiceiul să se ucidă din cînd în cînd cîte un amiral ca să mai capete curaj ceilalți.

Candid fu așa de uluit și așa de indignat de ceea ce vedea și auzea încît nu voi nici măcar să pună piciorul pe pămîntul acestei țări și se învoi cu patronul olandez (chiar de-ar fi fost să-l prade cum îl prădase cel din Surinam) să-l ducă fără nici o întîrziere la Veneția.

Patronul fu gata peste două zile. Merseră de-a lungul coastelor Franței, apoi trecură prin sața Lisabonei și Candid se înfioră cînd ajunseră acolo. Intrară pe urmă în strîmtoarea Gibraltarului, pătrunseră în Mediterana și ajunseră în sfîrșit la Veneția.

— Slavă Domnului că am sosit, spuse Candid îmbrățișînd pe Martin; aici am să mă întîlnesc cu frumoasa Cunigunda. Mă bizui pe Cacambo ca pe mine însumi. Toate sînt bune, toate merg bine, toate sînt cum nu se poate mai bine.

Capitolul XXIV

DESPRE PAQUETTE ȘI FRATELE GAROAFĂ

Îndată ce ajunse la Veneția trimise să-l caute pe Cacambo prin toate cîrciumile, prin toate cafenelele, pe la toate femeile de stradă, dar Cacambo nu fu găsit nicăieri. În fiecare zi se ducea în port să vadă ce corăbii au sosit, dar de Cacambo nici urmă!

— Ce să fie asta? spunea el lui Martin; eu am avut timp să merg de la Surinam la Bordeaux, să mă duc de la Bordeaux la Paris, de la Paris la Dieppe, de la Dieppe la Portsmouth, să trec de-a lungul Portugaliei și al Spaniei, să străbat toată Mediterana, să stau cîteva luni la Veneția; și Cunigunda încă n-a venit! În loc să dau de ea am dat de o tîrfulă și de un abate

Capitolul XXIII

CANDID ȘI CU MARTIN AJUNG ÎN ANGLIA; CE VĂD EI ACOLO

— Ah! Pangloss! Pangloss! Ah! Martin! Martin! Ah! draga mea Cunigunda! ce-i și lumea asta? se văita Candid pe corabia olandeză.

— Ceva și groaznic și nătlâng totodată, răspundea Martin.

— Dumneata ai mai fost în Anglia; oamenii sînt și acolo tot așa de nebuni ca și în Franța?

— Acolo-i alt soi de nebunie, răspunse Martin. După cum știi, aceste națiuni sînt în război pentru cîteva pogoane de zăpadă de prin părțile Canadei și cheltuiesc cu războiul ăsta mai mult decît face toată Canada la un loc. Să-ți spun cu precizie în care din ele sînt mai mulți oameni buni de legat c un lucru pe care slabele mele mijloace nu mi-l îngăduie; atîta știu doar că oamenii la care mergem acum sînt foarte posomorîți.

Tot vorbind așa ajunseră la Portsmouth; pe țărm era o mulțime de lume care se uita cu mare atenție la un om destul de voinic care ședea în genunchi și legat la ochi pe puntea unei nave din flota militară. Patru soldați care stăteau în fața acestui om li traseră fiecare în cap cîte trei gloanțe, în chipul cel mai pașnic care se poate închipui, și după aceea toți se duseră acasă foarte mulțumiți.

— Ce înseamnă asta? zise Candid, și ce demon stăpînește toată lumea oriîncotro te-ai duce?

Întrebă cine era omul care fusese ucis cu atîta ceremonie.

— E un amiral, i se răspunse.

— Și de ce trebuia omorît amiralul acesta?

— Pentru că n-a omorît el destui oameni; a dat o luptă împotriva unui amiral francez și s-a socotit că n-a fost destul de aproape de acela.

Și îndată se și duse la ei, le spuse bună ziua și li poști la dînsul la hotel să mănînce macaroane, potirnici de Lombardia, icre de nisetrul și să bea lacrima Christii, vin de Montepulciano, de Chipru și de Samos. Fata se înroși, călugărul zise că primește invitația și fata veni cu el, uitîndu-se la Candid cu niște ochi mirați și încrețoși de lacrimi. Abia ajunsese în odaia lui Candid și ea li spuse:

— Se poate, domnule Candid, să n-o mai cunoașteți pe Paquette?

Auzind asta, Candid, care pînă atunci nu se uitase la ea cu atenție fiindcă se gîndea numai la Cunigunda, li spuse:

— Vai, săraca de tine, va să zică tu l-ai adus pe doctorul Pangloss în halul în care era cînd l-am văzut?

— Eu, domnule Candid, zise Paquette. Văd că știți tot. Am aflat ce nenorocire nemaipomenită s-a întîmplat cu toată familia doamnei baroane și cu domnișoara Cunigunda. Să știți însă că nici soarta mea n-a fost mai bună. Eram foarte nevinovată cînd m-ați văzut dumneavoastră. Un călugăr cordelier care mă spovedea m-a sedus fără multă greutate. Urmările au fost groaznice; a trebuit să pleo de la castel nu mult după ce domnul baron v-a alungat cu picioare în spate. Dacă unui medic vestit nu i s-ar fi făcut milă de mine aș fi murit. Din recunoștință, am fost cîtăva vreme amanta medicului ăstuia. Nevastă-sa care era grozav de geloasă mă bătea în fiecare zi fără nici o milă; era o scorpie. Medicul acela era urît cumplit iar eu cea mai nenorocită ființă din lume pentru că mîncam bătaie din cauza unui om pe care nu-l iubeam. Știți și dumneavoastră ce primejdie e pentru o femeie arțăgoasă să fie soție de medic. Medicul de care vorbesc, mîniat de felul cum se purta nevastă-sa, li dădu, ca s-o vindece de o răceală ușoară, niște leacuri așa de bune, încît nici n-au trecut două ceasuri și a murit în dureri cumplite. Rudele soției au intentat proces soțului învinuindu-l de omor; el a fugit iar eu am fost arestată. Nevinovăția mea nu m-ar fi scăpat dacă

n-aș fi fost drăguță. Judecătorul mi-a dat drumul cu condiția ca el să ia locul medicului. N-a treout mult și am fost și eu înlocuită cu alta, alungată fără nici un ban și silită să-mi duc mai departe meseria asta sclrboasă care vouă bărbaților vi se pare așa de plăcută și care pentru noi este un noian de necazuri. Am venit să-mi fac meseria la Veneția. Ah! dacă ați ști ce înseamnă să fii silită să dezmierci pe oricine fără alegere, pe un negustor baballic, pe un avocat, pe un călugăr, pe un gondolier, pe un abate; să fii expusă tuturor batjocurilor, tuturor ocărilor; să trebuiască de multe ori să împrumuți o rochie ca să ți-o ridice cine știe ce sclrbos; să vezi cum unul îți fură ce ai câștigat de la altul; să fii dijmuită de polițai și să n-ai altceva în vedere decât o bătrânețe ticăloasă, spitalul și groapa de gunoaie; dacă ați ști toate astea ați spune că sînt una din cele mai nenorocite ființe din lume.

Paquette își deschidea astfel inima față de milos-tivul Candid, într-o odaie în care mai era numai Martin. Acesta spuse lui Candid:

— După cum vezi, am și câștigat pe jumătate ră-mășagul.

Fratele Garoafă rămăsese în sufragerie și bea un păhărel plină să vină mîncarea.

— Bine, zise Candid către Paquette, dar adinea-uri cînd te-am întîlnit erai așa de veselă, așa de mulțumită; cîntai, dezmierdai pe călugăr fără să te silcască nimeni; mi-ai părut tot așa de fericită pe cît pretinzi acum că ești de nenorocită.

— Vai! domnule Candid, spuse Paquette, e și asta tot o ticăloșie a meseriei. Ieri un ofițer m-a bătut și mi-a furat banii iar azi trebuie să mă pre-fac că-s veselă ca să plac călugărului.

Candid nu vru să aștepte mai mult și dădu lui Martin dreptate. Se așezară la masă cu Paquette și cu că-lugărul. Masa a fost destul de plăcută și către sfîr-șit vorbiră între dînsii cu încredere.

— Părinte, spuse Candid călugărului, dumneata am impresia că te bucuri de o soartă vrednică de in-

vidiat; floarea sănătății strălucește pe obrazii dumitale, chipul dumitale arată fericire; ai o față foarte drăguță cu care să petreci și pari foarte mulțumit cu starea dumitale de călugăr.

— Ba drept să vă spun, domnule, eu aș vrea ca toți călugării de pe lume să fie în fundul mării. De o sută de ori am fost ispitit să dau foc mănăstirii și să mă turcesc. Părinții mei m-au silit, când aveam cincisprezece ani, să pun pe mine rantia asta blestemată, ca să las partea mea de avere unui afurisit de frate al meu mai mare, bătu-l-ar Dumnezeu să-l bată! În mănăstire nu vezi decât invidie, vrajbă și ciudă. E drept că am ținut și eu vreo cîteva predici proaste care îmi aduc ceva parale, din care însă jumătate îmi fură starețul; cu ce-mi mai rămîne îmi plătesc și eu cîte-o fată; dar cînd mă întorc seara la mănăstire îmi vine să mă dau cu capul de pereți; și toți ceilalți călugări, care-s cu mine, sînt la fel.

Martin, întorcîndu-se către Candid, cu liniștea lui obișnuită, îi spuse:

— Ei, ce mai zici acum? am cîștigat rămășagul?

Candid dădu două mii de piaștri Paquettei și o mie părintelui Garoafă.

— Cu asta să știi că au să fie fericiți, zice el.

— Nu cred de loc, spuse Martin; cu piaștrii ăștia s-ar putea întîmpla să-i faci și mai nenorociți decât au fost pînă acum.

— Întîmple-se ce s-o întîmpla, spuse Candid. De un singur lucru îmi pare bine; văd că întîlnești de multe ori în viață oameni pe care nici prin gînd nu-ți trecea că ai să-i mai întîlnești vreodată. Poate că, așa cum am dat de berbecul cel roșu și de Paquette, am să dau și de Cunigunda.

— Îți urez să fii fericit cu dînsa, zise Martin, dar mă îndoiesc foarte mult.

— Ești aspru, spuse Candid.

— Sînt așa fiindcă am trăit și cunosc viața.

— Bine, dar uită-te la gondolierii aceia; nu-i auzi cum cîntă într-una?

— Da, dar nu-i vezi cum sînt acasă la ei, cu nevestele și cu plozii lor, spuse Martin. Dogele are și el necazurile lui și gondolierii pe ale lor. E drept că, socotind bine, soarta unui gondolier e preferabilă soartei unui doge; cred totuși că deosebirea este așa de mică încît nici nu face să-ți mai bați capul.

— Am auzit, spuse Candid, de Pococurante senatorul; stă într-un palat frumos pe Brenta și primește cu plăcere pe străinii care se duc la dînsul. Se zice că e un om care n-a avut necazuri niciodată.

— Aș vrea să văd și eu o specie așa de rară, zise Martin.

Candid trimise vorbă seniorului Pococurante și îi ceru voie să se ducă a doua zi pe la el.

Capitolul XXV

VIZITĂ LA SENIORUL POCOCURANTE, NOBIL VENETIAN

Candid și cu Martin se duseră cu gondola la Brenta și ajunseră la palatul nobilului Pococurante. Grădinile erau foarte bine îngrijite și împodobite cu statui frumoase de marmură; frumos era și palatul. Stăpînul casei, om de vreo șaizeci de ani, foarte bogat, întîmpină cu foarte mare politețe pe cei doi curioși dar cu foarte puțină căldură, fapt care îl cam fîstîci pe Candid dar plăcu lui Martin.

Mai întîli două fete drăguțe și curat îmbrăcate serviră o ciocolată pe care o pregătiseră cu dichis, spumoașă. Candid nu se putu opri și le lăudă frumusețea, grația și iscusința.

— Fete bune, zise senatorul Pococurante; cîteodată le iau în pat, la mine, pentru că m-am plictisit de cucoanele din oraș, de cochetăriile lor, de geloziiile lor, de certurile lor, de toanele, de meschinăria, de trufia, de prostia lor și de sonetele pe care trebuie să le faci sau să pui pe cineva să le facă pen-

tru ele; acuma însă chiar și fetele astea au început să mă cam plictisească.

Candid, după masă, plimbându-se printr-o lungă galerie, se minună de frumusețea tablourilor. Întrebă de cine erau două din ele.

— Sint de Rafael, spuse senatorul. Le-am cumpărat foarte scump, din vanitate, acum cîțiva ani. Se zice că ar fi tot ce-i mai frumos în Italia dar mie nu-mi plac de loc: culoarea e foarte întunecată, figurile nu-s destul de rotunjite și nu ies în evidență destul; draperiile nu scamănă cu nici o stofă; în sfîrșit, orice s-ar spune, eu nu văd aici o imitație fidelă a naturii. N-o să-mi placă un tablou decît atuncicînd o să am impresia că văd în el natura; dar asemenea tablouri nu există. Am o mulțime de tablouri dar nu mă mai uit la ele.

Pînă să se servească masa, Pococurante porunci un concert. Lui Candid muzica i se păru minunată.

— Zgomotul acesta, zise Pococurante, poate să te amuze o jumătate de ceas; dacă ține mai mult plictisește pe toată lumea, dar nimeni nu îndrăznește să spună că se plictisește. Muzica astăzi nu mai este decît arta de-a executa lucrări grele și tot ce este numai greu de executat nu place multă vreme.

Mi-ar plăcea mai mult opera dacă nu s-ar fi găsit mijlocul de-a face din operă un monstru care mă indignează. Ducă-se să vadă cine-o vrea tragedii proaste puse pe muzică și în care scenele sint făcute numai ca să dea loc hodoronc-tronc la cîteva cîntece ridicole, prilej pentru o cîntăreață să arate ce-i poate gîtlejul; placă-i cui vrea sau cui poate un spectacol în care un castrat fredonează rolul lui Cezar și al lui Caton, plimbându-se cu stîngăcie pe scenă. Eu de mult nu mă mai duc să văd asemenea fleacuri, care fac astăzi gloria Italiei și pe care suveranii le plătesc așa de bine.

Candid contrazise pe ici, pe colo aceste păreri, dar foarte domol; Martin fu în întregime de partea senatorului.

Se așezară la masă și, după ce mincară foarte bine, se duseră în bibliotecă. Candid, văzînd un Homer minunat legat, felicită pe ilustrisim pentru gustul său.

— Iată, zise el, o carte care plăcea grozav marelui Pangloss, cel mai bun filozof din Germania.

— Mie nu-mi place, spuse cu răceală Pococurante. Unii și alții au vrut pe vremuri să mă convingă că Homer se citește cu plăcere. Însă luptele acestea care toate seamănă între ele și se repetă într-una, zcii ăștia care mereu se află în treabă și nu hotărăsc nimic; Elena asta care e cauza războiului și care abia dacă-i o actriță oarecare a piesei; Troia asta asediată și care nu poate fi cucerită, toate acestea mă plictiseau de moarte. Am întrebat pe cîtiva oameni învățați dacă se plictiseau ca și mine la lectura asta. Toți oamenii sinceri mi-au mărturisit că le cădea cartea din mînă dar că trebuie s-o ai în bibliotecă neapărat ca pe un monument al antichității sau ca medaliile acelea ruginite care nu mai au curs.

— Excelența-voastră spune același lucru și despre Virgil? întrebă Candid.

— Trebuie să spun, zise Pococurante, că din *Eneida*, cartea a doua, a patra și a șasea sînt excelente; iar cît despre piosul Enea, puternicul Cloantho, și prietenul Achates și Ascanius și prostănacul rege Latinus și burgheza Amata și searbăda Lavinia, nu cred să fie pe lume ceva mai rece și mai anost. Îmi place mai mult Tasso și basmele năstrușnice ale lui Ariosto.

— Îmi dați voie să vă întreb, spuse Candid, dacă vă place Horațiu?

— Sînt maxime, răspunse Pococurante, care unui om de lume pot să-i fie de folos și care, fiind strînse în versuri viguroase, se întipăresc în minte mai bine; în schimb mă interesează foarte puțin călătoria lui la Brundisium și descrierea unui prînz prost, și cearta de mahala dintre un oarecare Rupilius ale cărui vorbe, zice el, erau pline de puroi și un ins ale cărui cuvinte erau ca oșetul. Numai cu scribă am citit ver-

surile lui grosolane împotriva habelor și a vrăjitoarelor; și nu văd ce merit poate să aibă faptul că spune prietenului său Maecenas că, dacă îl va așeza printre poezii lirici, va atinge cu fruntea lui sublimă stelele. Proștii admiră orice în opera unui autor celebru. Eu nu citesc decît pentru mine; îmi place numai ce-mi folosește.

Candid, care fusese deprins să nu judece nimic prin el însuși, era foarte mirat de ce auzea; iar Martin se gîndea că felul de-a gîndi al lui Pococurante era foarte înțelept.

— O! iată un Cicero, spuse Candid. Mare om! Îmi închipui că nu vă mai săturați citindu-l.

— Nu-l citesc niciodată, răspunse venețianul. Ce-mi pasă mie că a pledat pentru Rabinius sau pentru Cluentius? Am eu destule procese pe care le judec. M-aș fi împăcat mai bine cu operele lui filozofice; dar cînd am văzut că se îndoiește de orice, m-am gîndit că știu tot atîta cît și el și că n-am nevoie de nimeni ca să văd că nu știu nimic.

— A! iată optzeci de volume de lucrări ale unei academii de științe, spuse Martin; aici trebuie să se găsească și lucruri bune.

— Ar putea să se găsească, zise Pococurante, dacă unul măcar din autorii acestor poliloghii ar fi inventat ceva, să zicem numai acele cu gămălie; dar așa, în toate cărțile astea găsești numai sisteme goale și nici un lucru de folos.

— Aveți aici o sumedenie de piese de teatru, zise Candid: în italiană, în spaniolă, în franceză!

— Da, spuse senatorul, trei mii sînt, dar bune nu-s nici treizeci. Iar cît despre volumele astea de predici, care toate la un loc nu fac cît o pagină din Seneca, și volumoaiele astea de teologie, vă închipuiți cred că niciodată nu le deschid, nici eu, nici altcineva.

Martin văzu cîteva rafturi pline de cărți englezești.

— Unui republican, zise el, desigur că-i plac multe din lucrările astea scrise în libertate.

— Da, spuse Pococurante, bun lucru e să scrii ce gîndești; e un privilegiu al ființei umane. În Italia noastră, toți scriu numai ce nu gîndesc; oamenii care locuiesc în patria Cezarilor și a Antoninilor nu îndrăznesc să gîndească nimic fără să ceară mai întîi voie unui călugăr iacobin. Aș fi mulțumit cu libertatea care inspiră pe gînditorii englezi dacă patima politicianistă n-ar strica tot ce e vrednic de stimă în această prețioasă libertate.

Candid, zărind un Milton, îl întrebă dacă nu-i de părere că scriitorul acesta este un om mare.

— Cine? zise Pococurante, barbarul ăsta care comentează primul capitol al Bibliei în zece cărți de versuri aspre? Acest imitator grosolan al grecilor, care desfigurează creațiunea și care, în timp ce Moise înălța Ființa eternă producînd lumea cu o vorbă, îl pune pe Mesia să ia un compas enorm dintr-un dulap al cerului și să-și schițeze lucrarea? Eu să prețuiesc pe acela care a stricat iadul și diavolul lui Tasso, care travestește pe Lucifer cînd în broscoi, cînd în pigmeu, care îl pune să repete de o sută de ori aceleași vorbe și să discute teologie, care imitînd cu gravitate invenția comică a pistoalelor lui Ariost pune pe diavoli să tragă cu tunul în cer? Nici mie, nici altora în Italia n-au putut să ne placă aceste triste năzbtii. *Căsătoria Păcatului cu Moartea* și șerpilor pe care li naște Păcatul stîrnesc greața oricărui om de gust și lungă lui descripție a unui spital e bună doar pentru un gropar. Poemul acesta obscur, bizar și dezgustător, a fost disprețuit chiar de la naștere; îl tratez și eu acum așa cum a fost tratat în patria lui de către contemporani. În sfîrșit, eu spun ce gîndesc și puțin îmi pasă dacă alții gîndesc sau nu ca mine.

Aceste cuvinte îl mîhniră pe Candid; el prețuia pe Homer și îi plăcea puțin și Milton.

— Tare mi-i teamă, spuse el în șoaptă lui Martin, că omul ăsta disprețuiește cumplit pe poeții noștri germani.

— N-ar fi nici o pagubă, zise Martin.

— O! ce om superior, mai spusese printre dinți Candid, ce mare geniu și Pococurante ăsta! nimic nu-i place.

După ce trecură astfel în revistă toate cărțile, se coborîră în grădină. Candid se minună de frumusețile ei.

— Nimic nu poate fi mai de prost-gust, spusese stăpînul casei; numai sarafastlicuri avem; chiar de mline am să pun să facă altă grădină, mai aleasă.

După ce își luară rămas bun de la excelența-sa, Candid spusese lui Martin:

— Ei, acumă nu mai ai ce spune, omul acesta e cel mai fericit fiindcă e mai presus de tot ce are.

— Bine, zise Martin, dar nu vezi că e scribit de tot ce are? Platon a spus de mult că cel mai bun stomac nu-i acela care respinge orice aliment.

— Da, spusese Candid, dar nu-i o plăcere oare să critici orice, să vezi defecte acolo unde ceilalți oameni văd numai calități?

— Adică asta înseamnă că e o plăcere să nu simți nici o plăcere?

— Bun, în ce mă privește eu știu că am să fiu fericit cînd am să mă întîlnesc cu domnișoara Cunigunda.

— E bine în orice caz să ai această speranță, zise Martin.

Totuși zilele treceau, săptămînile treceau și Cacambo nu se mai întorcea iar Candid era așa de copleșit de durere încît nu se gîndea că Paquette și cu fratele Garoafă nici nu veniseră măcar să-i mulțumească.

Capitolul XXVI

**CANDID ȘI CU MARTIN STAU LA MASĂ CU ȘASE
STRĂINI; CINE ERAU ACEȘTIA**

Într-o seară în timp ce Candid, urmat de Martin, se ducea să stea la masă cu străinii care locuiau în același hotel cu dînsul, un om cu fața ca funinginea îl apucă de braț și îi spusese:

— Fiți gata să plecați cu noi, plecăm numaiidecît.
Candid se întoarse și văzu că era Cacambo. Numai vederea Cunigunde ar fi putut să-l mire și să-l bucure mai mult. Era să înnebunească de bucurie. Își îmbrățișă prietenul și-i spuse:

— Unde-i Cunigunda, e și ea aici, nu? Unde-i? Du-mă la dînsa să mor de bucurie cu ea împreună.

— Cunigunda nu-i aici, răspunse Cacambo, e la Constantinopol.

— O! Doamne! la Constantinopol! Și în China să fie și tot mă duc la ea! Să plecăm!

— Plecăm după masă, zise Cacambo. Nu pot să vă spun mai mult; sînt sclav, m-așteaptă stăpînul, trebuie să-l servesc la masă. Nu spuneți nimic; stați la masă și fiți gata.

Candid, cu sufletul împărțit între bucurie și mîhnire, încîntat că trimisul lui credincios s-a întors, mirat că acesta e sclav, plin de gîndul că are să-și vadă iar iubita, cu inima zbuciumată, cu mintea uluită, se așeză la masă împreună cu Martin, care privea foarte nepăsător aceste întîmplări, și cu șase străini care veniseră să petreacă la Veneția carnavalul.

Cacambo care turna de băut unuia din străini se aplecă la urechca lui stăpînu-su, către sfîrșitul mesei, și îi spuse:

— Sire, majestatea-voastră poate să plece cînd dorește, corabia e gata.

După ce spuse asta ieși. Mesenii, mirați, se uitară unul la altul fără să spună un cuvînt, cînd alt slujitor, apropiindu-se de stăpînul lui, îi spuse:

— Sire, trăsura majestății-voastre e la Padua și barca e gata.

Străinul făcu un semn și slujitorul plecă. Toți mesenii se uitară iar unul la altul și mirarea spori. Alt valet apropiindu-se de alt străin îi spuse:

— Sire, credeți-mă, majestatea-voastră nu mai trebuie să rămînă aici: mă duc să pregătesc tot ce trebuie. Și ieși repede.

Candid și cu Martin își închipuiau atunci că toate acestea erau o mascaradă de carnaval. Mai veni un servitor și spuse lui stăpînu-su:

— Majestatea-voastră va pleca atunci cînd va dori. Și ieși și el ca și ceilalți.

Veni încă un valet, al cincilea, și spuse celui de-al cincilea străin același lucru.

Cel de-al șaselea valet însă vorbea altfel cu cel de-al șaselea străin care ședea chiar lîngă Candid, și îi spuse:

— Sire, nimeni nu vrea să mai dea pe datorie majestății-voastre și nici mie, așa că se prea poate să ne aresteze la noapte și pe dumneavoastră și pe mine. Eu am să plec să-mi văd de treburile mele. Rămîneți cu bine.

După ce toți servitorii plecară, cei șase străini, Candid și Martin rămaseră într-o adîncă tăcere. În sfîrșit Candid o rupse.

— Domnilor, zise el, ciudată glumă mai e și asta. De ce sînteți toți regi? În ce ne privește, pot să vă spun că nici eu, nici Martin nu sîntem.

Stăpînul lui Cacambo începu atunci să vorbească și spuse, foarte serios, în italienește:

— Nu glumesc de loc. Mă numesc Ahmet al treilea. Am fost sultan cîțiva ani. Am detronat pe frate-meu; nepotu-meu m-a detronat pe mine. Vizirii mei au fost decapitați. Îmi isprăvesc zilele în seraiul cel vechi. Nepotu-meu, sultanul Mahomet, îmi dă voie să călătoresc din cînd în cînd să-mi caut de sănătate și acum am venit să petrec carnavalul la Veneția.

Un tînăr care ședea lîngă Ahmet vorbea după el și spuse:

— Mă cheamă Ivan; am fost împăratul Rusiei; am fost detronat cînd eram în leagăn; tata și mama au fost închiși; eu am crescut în închisoare; mi se dă voie cîteodată să călătoresc însoțit de cei care mă păzesc și am venit acum să petrec carnavalul la Veneția.

Cel de-al treilea spuse:

— Eu sînt Carol-Eduard, regele Angliei. Tatăl meu mi-a cedat drepturile asupra regatului; m-am luptat

ca să mi le păstrez; opt sute de partizani de-ai mei au fost prinși, li s-au scos inimile și cu inimile au fost loviți peste față. Am fost băgat în închisoare; mă duc la Roma să văd ce mai face tata, detronat și el ca și mine și ca și bunicu-meu, și m-am oprit să petrec carnavalul la Veneția.

Cel de-al patrulea vorbe și el și spuse:

— Eu sînt regele Poloniei; soarta războiului m-a făcut să-mi pierd statele mele ereditare; tata a pățit și el tot așa; acuma mă las și eu în voia Providenței ca sultanul Ahmet, ca împăratul Ivan și regele Carol-Eduard, Dumnezeu să le dea viață lungă; acum am venit și eu să petrec carnavalul la Veneția.

Cel de-al cincilea spuse:

— Și eu sînt rege al Poloniei. Mi-am pierdut regatul de două ori; Providența însă mi-a dat alt stat în care am făcut mai mult bine decît au făcut pe malurile Vistulei toți regii Sarmăției la un loc; mă las și eu în voia Providenței și am venit acuma să petrec carnavalul la Veneția.

Veni rîndul și celui de-al șaselea monarh să vorbească.

— Eu, domnilor, nu sînt așa de mare senior ca dumneavoastră dar am fost și eu rege ca și alții. Mă cheamă Teodor; am fost ales rege al Corsicii; mi s-a spus *majestate*, acuma abia dacă mi se mai spune *domnule*. Am bătut monedă și n-am nici un ban, am avut doi secretari de stat și acuma abia un valet dacă mai am. Am șezut pe tron și după aceea am șezut pe paie în închisoare la Londra. Mi-i frică să nupățesc tot așa și aici deși, ca și majestățile-voastre, am venit și eu să petrec carnavalul la Veneția.

Ceilalți cinci regi ascultară aceste vorbe cu înaltă compătimire. Fiecare dădu cîte douăzeci de țechini regelui Teodor ca să-și cumpere haine și cămăși. Candid li dădu un diamant de două mii de țechini.

— Cine-o fi oare, se întrebau cei cinci regi, acest simplu particular care e în stare să dea de-o sută de ori mai mult decît fiecare dintre noi și care chiar dă?

— Și dumneata ești rege?

— Nu, domnilor; și nici n-am chef să fiu.

În clipa când se sculau de la masă, mai sosită la hotel patru altețe serenissime care de asemenea își pierduseră statele în războaie și veneau acum să petreacă la Veneția carnavalul; Candid însă nici nu se uită la acești oaspeți noi. Nu se gîndea decît cum să se ducă la Constantinopol și s-o găsească pe scumpa lui Cunigunda.

Capitolul XXVII

CĂLĂTORIA LUI CANDID LA CONSTANTINOPOL

Credinciosul Cacambo se înțelescse deja cu patronul turc, care trebuia să-l ducă pe sultanul Ahmet înapoi la Constantinopol, să ia cu el și pe Candid și pe Martin. Aceștia se urcară pe corabie după ce se închinară nenorocitei sale majestăți. Candid, în drum spre corabie, spuse lui Martin:

— Va să zică am stat la masă cu șase regi detronați! și unuia din ei i-am dat și de pomană. Poate c-or mai fi mulți prinți de ăștia nenorociți. Mai bine-i de mine că n-am pierdut decît o sută de berbeci și acum zbor în brațele Cunigundei. Eu tot cred, dragă Martin, că Pangloss avea dreptate și că totul merge bine în lume.

— Asta aș vrea și cul zise Martin.

— Oricum, spuse Candid, la Veneția am văzut un lucru de necrezut. Când s-a mai pomenit ca șase regi detronați să stea la masă împreună la birt.

— Asta nu e ceva neobișnuit, nouă ni s-au întîmplat lucruri și mai extraordinare. E lucru foarte obișnuit ca un rege să fie detronat. Iar cît despre cinstea de a fi stat la masă cu ei, asta chiar că e un fleac care nu merită nici o atenție. Ce are a face cu cine stai la masă, totul e să măninci bine.

Candid cum ajunsese pe corabie îmbrățișă pe vechiul lui valet, pe prietenul său Cacambo, și îi spuse:

— Ce face Cunigunda? Tot așa de frumoasă este? Mă mai iubește? Cum o duce? I-ai cumpărat desigur un palat la Constantinopol?

— Dragă stăpîne, răspunse Cacambo, Cunigunda spală blidele pe țărmul Propontidei, la un prinț care are foarte puține blide; e roabă în casa unui fost suveran pe care îl cheamă Ragotzky și căruia sultanul îi dă trei scuzi tain pe zi; dar ce-i mai rău este că și-a pierdut frumusețea și s-a urât grozav.

— Frumoasă sau urâtă, spuse Candid, eu sînt om cinstit și datoria mea este s-o iubesc mereu. Dar cum a putut să ajungă în starea asta așa de proastă cu cele cinci sau șase milioane pe care le-ai luat cu tine?

— A trebuit mai întîi, zise Cacambo, să dau două milioane seniorului don Fernando de Ibarra y Figueora y Mascarenes y Lampurdos y Suza, guvernator la Buenos Aires, ca să-mi dea voie s-o iau de-acolo pe domnișoara Cunigunda; pe urmă un pirat a pus mîna vitejește pe tot ce mai aveam. Piratul acela ne-a dus la capul Matapan, la Milos, la Nicara, la Samos, la Petra, la Dardanele, la Marmara, la Scutari. Cunigunda și cu baba slujesc la prinț! acela de care v-am spus iar eu sînt robul sultanului detronat.

— Ce groaznice nenorociri legate unele de altele! zise Candid. Dar tot e bine că mai am cîteva diamante; am s-o răscumpăr pe Cunigunda. Păcat numai că s-a urât așa de tare.

Întorcîndu-se apoi către Martin, îl întrebă:

— Cine crezi dumneata că e mai de plîns, sultanul Ahmet, împăratul Ivan, regele Carol-Eduard ori eu?

— Nu știu, răspunse Martin; ar trebui să fiu în inimile voastre ca să știu.

— Dacă ar fi aici Pangloss, zise Candid, ar ști și ne-ar spune.

— Habar n-am, zise Martin, cu ce cîntar ar fi putut Pangloss al dumitale să cîntărească nenorocirile oamenilor și să le prețaluiască durerile. Bănuiesc doar atîta că sînt pe lume milioane de oameni de o sută de ori

mai de plin decît regele Carol-Eduard, decît țarul Ivan și sultanul Ahmet.

— Se prea poate să fie și așa, spuse Candid.

Ajunseră peste cîtăva vreme la Bosfor. Candid, mai întîi, răscumpără cu un preț foarte mare pe Cacambo și, fără să mai întîrzie, se sui cu tovarășii lui pe o galерă și se duse la țărmul Propontidei să o caute pe Cunigunda, urîtă cum o fi, numai s-o găsească.

Printre galerieni erau doi care visleau foarte prost și cărora patronul levantin le dădea din cînd în cînd cîteva lovituri de vînă de bou pe spatele gol. Candid, bun din fire, se uită la ei mai mult decît la ceilalți și se apropie de dîșii cu milă. Trăsăturile fețelor lor schimonosite parcă li aduceau aminte de Pangloss și de nenorocitul acela de iezuit, baronul, fratele domnișoarei Cunigunda. La gîndul acesta se întristă. Se uită mai bine la ei și spuse lui Cacambo:

— Dacă n-aș fi văzut cum a fost spînzurat magistrul Pangloss și dacă n-aș fi avut nenorocirea să-l ucid pe baron, aș zice că cei doi galerieni de colo sînt chiar ei.

Cînd auziră rostindu-se numele de baron și de Pangloss cei doi pușcăriași scoaseră un strigăt și vislele le căzură din mîini. Patronul levantin se repezi la dîșii și începu să-i bată cu vîna de bou.

— Stai, stai, seniore! strigă Candid, îți dau cît vrei numai să nu-i bați.

— Uite-l pe Candid, spuse unul din ei.

— Da, e chiar Candid, zise celălalt.

— Visez? sînt treaz? spuse Candid; sînt aici pe galерă sau unde sînt? Să fie chiar domnul baron pe care l-am omorît? Să fie maestrul Pangloss pe care am văzut cum l-au spînzurat?

— Da, chiar noi sîntem, chiar noi sîntem! răspunseră ei.

— Va să zică ăsta e marele filozof? zise Martin.

— Domnule patron, întrebă Candid, cît vrei să-ți dau ca să răscumpăr pe domnul de Thunder-ten-tronckh, unul din cei mai de seamă baroni ai imperiului, și pe

domnul Pangloss, cel mai profund metafizician al Germaniei?

— Cline creștin, răspunse patronul levantin, fiindcă acești doi clini de pușcăriași creștini sînt baroni și metafizicieni, ceea ce desigur că e un rang înalt în țară la ei, ai să-mi dai cincizeci de mii de sechini.

— Bine, ți-i dau; să ne întoarcem repede la Constantinopol și îți plătesc imediat. Adică nu, du-mă la domnișoara Cunigunda.

Patronul însă, cum auzise că-i dă banii, și întorsese prova către port și, la porunca lui, vîslele împingeau acum galera mai repede decît zboară o pasăre.

Candid îmbrățișă pe baron și pe Pangloss.

— Cum, nu te-am ucis, domnule baron? și dumneata, dragul meu Pangloss, cum se face că ești în viață după ce-ai fost spînzurat? și de ce sînteți amîndoi oștindîți la galera în Turcia?

— E adevărat că și soră-mea e în Turcia? întrebă baronul.

— Da, răspunse Cacambo.

— Ce bine-mi pare că m-am întîlnit iar cu dragul meu Candid, spuse Pangloss.

Candid le prezintă pe Martin și pe Cacambo. Toți se îmbrățișau, toți vorbeau deodată. Galera zbura. Peste cîteva clipe erau în port. Chemară pe un zaraf evreu și Candid îi vîndu cu cincizeci de mii de sechini un diamant care făcea o sută de mii, dar zaraful se jură pe Abraham că nu putea să dea mai mult. Candid răscumpără pe baron și pe Pangloss. Acesta se aruncă la picioarele liberatorului lui și le udă cu lacrimi; celălalt îi mulțumi dînd din cap și îi făgădui că-i dă banii înapoi cu cea dintîi ocazie.

— Dar se poate oare ca soră-mea să fie în Turcia? tot întreba el.

— Se poate foarte bine, răspunse Cacambo; spală blidele la un prinț din Transilvania.

Trimiseră imediat după doi zarafi evrei; Candid mai vîndu niște diamante și plecară iar cu toții cu altă galera s-o scape din robie pe Cunigunda.

Capitolul XXVIII

CE S-A ÎNTÂMPLAT CU CANDID, CU CUNIGUNDA,
CU PANGLOSS, CU MARTIN ETC.

— Iartă-mă încă o dată, spuse Candid baronului, iartă-mă, cuvioase părinte, că te-am străpuns cu sabia.

— Nici să nu mai vorbim, zise baronul; am fost și eu cam prea repezit, mărturisesc. Dar fiindcă vrei să știi prin ce întâmplare am ajuns la galere, am să-ți spun că după ce fratele spișer al colegiului nostru m-a vindecat de rana pe care mi-ai făcut-o, am fost atacat și luat prizonier de spanioli; am fost băgat la închisoare în Buenos Aires când soră-mea tocmai plecase de-acolo. Am cerut să fiu trimis la Roma la părintele general. Aici am fost numit duhovnic la Constantinopol pe lângă ambasadorul Franței. Trecuse vreo săptămână de când eram în funcție când, într-o seară, am dat de un icoglan tânăr și foarte chipeș. Era cald. Tânărul spuse că ar vrea să se ducă la baie; m-am dus și eu cu el. Nu știam că un creștin se face vinovat de cea mai mare vină dacă e găsit în pielea goală împreună cu un musulman tânăr. Cadiul a poruncit să mi se dea o sută de lovituri la tălpi și m-a osîndit la galere. Nu cred că poate fi nedreptate mai mare... Dar aş vrea să știu de ce soră-mea e în bucătărie la un suveran din Transilvania fugit la turci.

— Și dumneata, dragul meu Pangloss, spuse Candid, cum se face că ești aici?

— E drept, răspunse Pangloss, că am fost spînzurat în fața dumitale; ar fi trebuit să fiu ars, dar îți aduci aminte că tocmai când se pregăteau să mă frigă a început ploaia; ploaia așa de tare încît n-au mai putut să aprindă focul; și atunci m-au spînzurat fiindcă nu se putea altfel. Un chirurg mi-a cumpărat trupul, m-a dus la el acasă și a început să mă disece. Mi-a făcut mai întîi o incizie crucială de la buric pînă la claviculă. Eu însă nu fusesem de loc spînzurat cum trebuie. Călăul slintei Inchiziției, care era diacon, ardea oamenii

de minune dar cu splinzuratul nu era obișnuit: funia era udă așa că n-a lunecat bine și a fost și prost innodată. Fapt este că mai suflam; incizia crucială m-a făcut să scot un șipăt așa de cumplit încît chirurgul era mai să cadă jos și închipuindu-și că disecă pe dracul a luat-o la fugă cutremurat de spaimă și a mai căzut și pe scară. Nevastă-sa care era într-o odaie de-alături a venit repede cînd a auzit zgomotul; m-a văzut întins pe masă cu incizia mea crucială, s-a speriat și mai tare decît bărbatu-su, a luat-o și ea la fugă și a căzut peste el. După ce-și mai veniră în fire, am auzit cum nevasta chirurgului îi spunea acestuia: „Cine te pune, dragă, să diseci un eretic? Nu știi că în oamenii ăștia e ascuns dracul? Mă duc să chem nu preot să alunge pe necuratul.”

M-am înfiorat cînd am auzit asta, mi-am adunat puținele puteri care îmi mai rămăseseră și am strigat: „Fie-vă milă de mine!” Atunci chirurgul a prins curaj, mi-a cusut pielea la loc; nevastă-sa m-a îngrijit; în două săptămîni m-am vindecat. Chirurgul mi-a găsit și o slujbă; m-am băgat lacheu la un cavaler de Malta care tocmai pleca la Veneția; aici însă, cum stăpînu-meu n-avea cu ce să-mi plătească simbria, m-am tocmît la un negustor venețian și m-am dus cu el la Constanti-nopol.

Într-o zi mi-a venit poștă să intru într-o moschee. Înăuntru erau numai un imam bătrîn și o credincioasă tînără foarte drăguță care își spunea rugăciunea. Era cu pieptul gol; între sîni avea un buchet de lalele, de trandafiri, de anemone și de zambile. Ea s-a prefăcut că-i cade buchetul, eu m-am repezit să-l ridic și i l-am pus la loc cu o grijă plină de respect. Cum însă nu mai isprăveam cu pusul buchetului, imamul s-a miniat și, cînd a văzut că sînt creștin, a strigat după ajutor. M-au dus la cadiu și cadiula spus să-mi tragă o sută la tălpi și m-a trimis la galere. Am fost pus în lanțuri chiar pe galera și chiar pe banca pe care era și domnul baron. Tot pe galera aceea mai erau patru tineri din Marsilia, cinci preoți din Napoli și doi călugări din

Corfu, care ne-au spus că asemenea întâmplări se ivesc în fiecare zi. Domnul baron zicea că nedreptatea care i se făcuse lui era mai mare, eu ziceam că era mult mai îngăduit să pui un buchet la stînul unei femei decît să stai în pielea goală lîngă un icoglan. Discutam într-una și căpătăm în fiecare zi cîte douăzeci la spate cu vina de bou cînd iată că înlanțuirea evenimentelor acestei lumi te-a adus pe galera noastră și ne-ai răscumpărat.

— Spune, dragul meu Pangloss, îl întrebă Candid, cînd ai fost spînzurat, disecat, bătut și cînd ai vîslit pe galeră, te-ai gîndit și atunci că totul pe lumea asta o cînt se poate de bine?

— Am mereu părerea pe care am avut-o la început, răspunse Pangloss, fiindcă, de! sînt filozof: nu se cuvine să-mi iau vorba înapoi, pentru că Leibniz nu poate să greșească iar armonia prestabilită este oricum tot ce-i mai frumos pe lume, tot așa cași plinul și materia subtilă¹.

Capitolul XXIX

CUM A GĂSIT CANDID PE CUNIGUNDA ȘI PE BABĂ

În timp ce Candid, baronul, Pangloss, Martin și Cacambo își povesteau aventurile, în timp ce vorbeau despre evenimentele contingente și necontingente ale lumii, și discutau despre efecte și cauze, despre răul moral și răul fizic, despre libertate și necesitate, și dacă poți avea vreo mîngiere cînd ești osîndit la galere în Turcia, ajunseră la țărmul Propontidei acasă la prințul Transilvaniei. Cum au ajuns au și dat cu ochii de Cunigunda și de babă. Puneau la uscat niște prosoape pe o frînghie.

La această priveliște baronul se îngălbeni. Tandrul îndrăgostit Candid, văzînd-o pe frumoasa lui Cunigunda smolită la față, cu ochii roșii, cu pieptul supt,

¹ Termeni din filozofia lui Descartes (n. t.)

cu obraji zblnciți, cu brațele înroșite și crăpate, făcu trei pași de-a-ndăratelea, cuprins de groază, apoi înaintă iar, din cuviință. Cunigunda îmbrățișă pe Candid și pe fratele ei. O îmbrățișară și pe babă. Candid le răscumpără pe amândouă.

În apropiere se afla o fermă. Baba spuse lui Candid că ar fi bine s-o ia el, pînă cînd vor nimeri o soartă mai bună. Cunigunda nu știa că s-a urîțit, fiindcă nimeni nu-i spusese asta. Îi aduse aminte lui Candid de făgăduielile lui cu un ton atît de hotărît încît Candid, bun cum era el, nu îndrăzni să refuze. Spuse deci baronului că are să se însoare cu soră-sa.

— Nu voi îngădui niciodată, zise baronul, asemenea înjosire din partea ei și asemenea cutezanță din partea dumitale. Nu vreau să mi se reproșeze o ticăloșie ca asta; copiii soră-mi n-ar mai avea nici o trecere în Germania. Nu, soră-mea nu se va mărita decît numai cu un baron al imperiului.

Cunigunda i se aruncă la picioare, plînsă, dar el fu neclintit.

— Ești nebun, îi spuse Candid; te-am scăpat de la galere, te-am răscumpărat, am răscumpărat-o pe soră-ta; spăla aici blidele; e urîță și totuși sînt atît de bun și vreau să mă însor cu dînsa iar tu mai ai obrazul să te împotrivești! Dacă m-aș lăsa dus de minia de care-s cuprins aș fi în stare să te maiucid o dată.

— N-ai decît să mă ucizi, zise baronul, dar, cît voi trăi eu, cu soră-mea n-ai să te însori!

Capitolul XXX

ÎNCHEIERE

Candid, în fundul sufletului lui, n-avea nici o poftă să se însoare cu Cunigunda. Totuși obraznicia fără margini a baronului îl hotărî să încheie căsătoria; pe de altă parte Cunigunda stăruia atît de mult încît

nu-i venea să-și ia vorba înapoi. Se sfătui cu Pangloss, cu Martin și cu credinciosul Cacambo. Pangloss făcu un memoriu bine ticluit în care dovedea că baronul n-avea nici un drept asupra soră-si și că ea putea, după toate legile imperiului, să se căsătorească morganatic cu Candid. Martin spuse că baronul trebuia aruncat în mare. Cacambo spuse că trebuia să-l dea înapoi patronului și să-l pună iar să vâslească pe galeră; după aceea să fie trimis la Roma părintelui general cu cea dintâi corabie care va pleca într-acolo. Părerea asta fu socotită ca foarte bună. Baba zise și ea că așa e mai bine. Nu spuseră nimic soră-si. Cu bani lucrul se făcu repede și toți fură mulțumiți că au înfundat pe un iezuit și au pedepsit înghițirea unui baron neamț.

Acum ar fi fost firesc să-ți închipui că, după atâtea nenorociri, Candid, însoțit de iubita lui, trăind împreună cu filozoful Pangloss, cu filozoful Martin, cu înțeleptul Cacambo și cu baba, și mai având și atâtea diamante aduse din patria vechilor incași, va duce viața cea mai plăcută. Zarafii însă atîta l-au tras pe sfoară încît nu i-a mai rămas decît ferma. Nevastă-sa urlîndu-se pe zi ce trecea se făcu arțăgoasă și nesuferită. Baba era infirmă așa că fu și mai morocănoasă decît Cunigunda. Cacambo, care lucra grădina și se ducea să vîndă legume la Constantinopol, era copleșit de muncă și își blestema soarta. Pangloss era foarte necăjit că nu poate să strălucească în vreo universitate din Germania. Cît despre Martin, el era pe deplin convins că pretutindeni e tot așa de rău și nu se necăjea de loc. Candid, Pangloss și Martin discutau cîteodată despre metafizică și morală. Vedeau uneori de la ferestra fermei cum treceau pe apă corăbii încărcate cu efendii, cu pașale, cu cadii trimiși în surghiun la Lemnos, la Mitilene, la Erzerum. Alți cadii, alte pașale, alți efendii veneau și luau locul celor surghiuniți și peste cîtva timp erau surghiuniți și ei. Vedea capete frumos împăiate care erau trimise spre înșușire la Sublima Poartă. Aceste spectacole le

dădeau prilej să discute și mai aprins; iar când nu discutau, plictiseala era așa de mare încît într-o bună zi baba și-a luat îndrăzneala să le spună:

— Aș vrea să știu ce e mai rău, să te siluiască sute de pirați negri, să ți se reteze o bucă, să fii bătut cu nuiele la bulgari, să fii ciomăgit și splinzurat, să fii disecat, să vislești pe o galeră, într-un cuvînt să înduri toate necazurile pe care le-am îndurat noi sau, dimpotrivă, să stăm aici și să n-avem nimic de făcut?

— Asta-i o mare întrebare, zise Candid.

Vorbele acestea stîrniră noi discuții și Martin mai ales ajunse la încheierea că omul era sortit să trăiască ori în zvrcolirile neliniștii ori în letargia plictiselii. Candid nu era de părerea asta dar nici nu afirma altceva. Pangloss mărturisi că întotdeauna suferise îngrozitor dar, fiindcă susținuse odată că toate mergeau de minune, susținea asta mereu însă nu credea de loc în ce spune.

S-a întîmplat însă un lucru care lui Martin i-a întărit urlicioasele principii, pe Candid l-a făcut să șovăie mai mult ca oricînd iar pe Pangloss l-a încurcat foarte tare. Într-o bună zi se treziră la fermă cu Paquette și cu părintele Garoafă, amîndoi în cea mai mare mizerie. Păpaseră repede cele trei mii de plăști, se despărțiseră, se împăcaseră, se certaseră, fuseseră închiși, fugiseră din închisoare, și în sfîrșit părintele Garoafă se făcuse turc. Paquette își urma meseria dar nu mai cîștiga nimic.

— Am spus eu că darurile dumitale au să se ducă repede pe apa Simbetei și au să-i facă și mai nenorociți decît erau, zise Martin. Uite, și dumneata cu Cacambo v-ai îmbuibat cu milioane de plăști și nu sînteți mai fericiți decît părintele Garoafă și decît Paquette.

— Aha! spuse Pangloss Paquettei, te-a adus iar cerul printre noi, sāraca de tine! Știi că din cauza ta am rămas cu nasul mîncat, fără un ochi și fără o ureche? Rău ai ajuns și tu! ce-i și lumea asta!

Această nouă întîmplare îi făcu să filozofeze și mai mult.

Nu departe de ei locuia un derviş foarte vestit care era socotit drept cel mai mare filozof al Turciei. Se duseră la el să-l întrebe de una şi de alta. Începu vorba Pangloss:

— Meştere, am venit să te rugăm să ne spui de ce a fost făcut un animal atât de ciudat cum este omul?

— Ce-ţi pasă ție de asta? zise dervişul; e treaba ta?

— Bine, cuvîtoase părinte, spuse Candid, dar pe pămînt sînt groaznic de multe rele.

— Ei, şi ce e dacă-i rău sau dacă-i bine? Cînd sultanul trimite o corabie în Egipt îşi bate el capul să afle dacă pe corabie şoarecii o duc bine sau nu?

— Atunci ce trebuie făcut? întrebă Pangloss.

— Să taci, răspunse dervişul.

— Mi-ar fi plăcut, spuse Pangloss, să stau de vorbă cu dumneata despre cauză şi efect, despre cea mai bună lume cu putinţă, despre originea răului, despre natura sufletului şi despre armonia prestabilită.

La vorbele acestea, dervişul le închise uşa în nas.

În timpul cît stătuseră de vorbă, se răspîndise vestea că la Constantinopol fuseseră sugrumaţi doi viziri şi muftiul şi că mulţi prieteni de-ai acestora fuseseră traşi în țeapă. Catastrofa asta făcu mare vîlvă timp de cîteva ceasuri. Pangloss, Candid şi Martin, cînd se întorceau la fermă, se întîlniră cu un moşneag care se odihnea în faţa casei, la umbra unor portocali. Pangloss, care era tot aşa de curios pe cît îi plăcea să discute, îl întrebă cum îl chema pe muftiul care fusese sugrumat.

— Habar n-am, răspunse moşul, şi habar n-am avut vreodată cum îl cheamă pe muftii şi pe viziri. Nu ştiu nimic de întîmplarea de care vorbiţi. Eu cred aşa, că oamenii care se îndeletnicesc cu treburile publice pier cîteodată cu nemernicie, şi aşa le trebuie. Eu nu caut niciodată să aflu ce se petrece la Constantinopol. Trimit acolo spre vînzare roadele grădinii pe care o lucrez şi atîta tot.

După ce vorbi astfel, pofti pe străini în casă. Cele două fete și cei doi fii ai lui le dădură să guste tot felul de șorbeturi pe care le făceau ei, frișcă cu coajă de chitre zaharisite, portocale, lămți, ananas, curmale, fisticuri, cafea de Moca neamestecată cu cafea proastă de Batavia sau de Antile. După aceea, fetelo acestui inusulman de treabă stropiră cu miresme barba lui Candid, a lui Pangloss și a lui Martin.

— Aveți desigur, întrebă Candid pe ture, o moșie mare și frumoasă?

— Am numai douăzeci de pogoane, răspunse turcul; le lucrez cu copiii mei; munca alungă din preajma noastră trei rele mari: uritul, patima și nevoia.

Candid, după ce se întoarse la ferma lui, cugetă adînc la ce vorbise turcul. Spuse lui Pangloss și lui Martin:

— Cred că moșneagul acesta și-a croit o soartă mult mai bună decît soarta celor șase regi cu care am avut cîntea să ședem la masă.

— Măririle, zise Pangloss, sînt foarte primejdioase, după cum spun toți filozofii. Și așa și este: Eglon, regele moabiților, a fost asasinat de Iehud; Absalom a fost spînzurat de chică și străpuns de trei săgeți; regele Nadab, fiul lui Ieroboam, a fost ucis de Bașa; regele Ela de Zimri, Abazia de Iehu, Atalia de Iehoiada; regii Ioachim, Iehoiachim, Sedechia au fost robi. Știți cum au pierit Cressus, Astayagus, Darius, Dionis din Siracuza, Pyrrhus, Perseu, Hanibal, Iugurtha, Ariovist, Cezar, Pompei, Neron, Othon, Vitellius, Domițian, Richard al doilea al Angliei, Eduard al doilea, Henric al șaselea, Richard al treilea, Maria Stuart, Carol Intli, cei trei Henrici ai Franței, împăratul Henric al patrulea? Știți că...

— Eu mai știu, zise Candid, că trebuie să ne lucrăm grădina.

— Ai dreptate, spuse Pangloss, fiindcă, atunci cînd omul a fost pus în grădina raiului, a fost pus *ut operaretur eum*, ca să lucreze; asta dovedește că omul n-a fost creat ca să se odihnească.

— Să muncim fără să ne mai gândim, zise Martin; acesta e singurul mijloc de-a face suportabilă viața.

Toți încuviințară acest plan lăudabil. Fiecare începu să lucreze ce știa. Pământul pe care-l aveau dădea roade bune. Cunigunda era urâtă tare dar a ajuns o foarte bună plăcintărită; Paquette făcea broderie; baba se îngrijea de rufărie. Pînă și părintele Garoafă s-a pus pe treabă; ajunse un foarte bun timplar și s-a făcut chiar om cinstit. Și Pangloss spunea uneori lui Candid:

— Toate evenimentele se înlanțuie în cea mai bună lume cu putință: dacă n-ai fi fost alungat dintr-un frumos castel cu picioare în spate de dragul domnișoarei Cunigunda, dacă n-ai fi fost prins de Inchiziție, dacă n-ai fi cutreierat America pe jos, dacă n-ai fi străpuns cu spada pe baron, dacă n-ai fi pierdut toți berbecii aduși din fericita țară Eldorado, n-ai mîncea aici dulceață de chitre și fisticuri.

— Foarte bine ai vorbit, zise Candid, dar pînă una-alta trebuie să ne lucrăm grădina.